

67.400

К 264

Библиотека ВКП(б)

В. А. Карпинский

**СССР-дин
КОНСТИТУЦИЯЗЫ**

ОРТО ШКОЛДЫҢ
7 КЛАССЫНДА
ЎРЕНЕРГЕ КЕРЕКТҮ БИЧИК

ОБЛНАЦИЗДАТ—1951

025 N

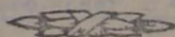
В. А. Карпинский

СССР-дин КОНСТИТУЦИЯЗЫ

ОРТО ШКОЛДЫНГ 7 КЛАССЫНДА
ЎРЕНЕРГЕ КЕРЕКТҮ БИЧИК

*Алтай тилге Н. Тодошев көчүргөн.
Көчүргенин Горно-Алтайский облОНО жөнүттөгөн.*

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛАСТЬТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
Горно-Алтайск — 1951

67.400.11

K264

A6640

Национальная
библиотека
Республики Алтай
им. М.В. Чевалкова

5-КВА-СССРК

КИРЕ СӨС.

Бистин Улу Төрөлибис.

Телекейдин алтынчы үлүзи. Советский Союз кунбадыштан кунчыгыш жаар 11 мун километрге, тундуктег туштук жаар 5 мун километрге чойилип барган.

Турган јери аайынча Советский Союз—телекейде эн жаан ороон. Онын турган јеринин жааны 22 миллион квадратный километрден коп. Кунбадыш Европадагы ороондорды ончозын алгажын, Советский Союз олордон торт катап жаан. Јер-телекейди алты улуге улезе, онын бир улүзи Советский Союзтын јери болуп јат.

Советский Союзта 60-га жуук јузун-башка албатылар јуртап јат. Ол албатылардын ортозында коп то тоолу, ас та тоолу албатылар бар. Советский Союзтын албатызынын тоозы 200 миллионго шыдар. Албатызынын тоозы аайынча бистин ороон телекейде учинчи јерде туруп јат. Бистин орооннон коп албатылуу эки ле ороон бар—Китай ла Индия.

Бистин байлык-јоожобис тугенбес. Суунун кучи ле жаан тузалу агаш јанынан Советский Союз телекейде эн ле бай ороон.

Јерден казып алатан тузалу кандый ла јоожолор бистин ороондо ончозы бар. Бастыра телекейдин оды-рарга јарамыкту немелеринин (таш комурдин, агаштын, нефтьтин, торфтын, онон до осколоринин) коп сабазы бистин ороондо.

Јерде јаткан, казылгалак рудалар бисте суреен коп. Оско кандый да ороондо ол кире рудалар јок. Гран ары јанындагы бастыра ороондордын јерде јат-

кан темир рудазын бастыразын алза, бистин ороондо темир руда олордон ончозынаг көп.

Кандый ла инструменттер, машиналар эдетен, албатынын хозяйствозын өскүрерге керектү өскө дө немелер эдетен материалдар бистин ороондо жеткилинче бар.

Бистин социалистический промышленность. Советский Союзтын картазын аяктап көригер. Ороонунг төс тө јеринде, түштүк те, кунбадыш та јанында, ыраак кунчыгышта да, соок тундукте де—јаан заводтор ло фабрикалар, таш көмүр казатан шахталар, нефть чыгып турган скважиналар ла электростанциялар бастыра јерлерде турганын көрөригер.

Јангы техникала бистин ороон кандый ла орооннон артык јепсенип алган. Ороонго керектү кандый ла оборудованиени, кандый ла јаан машиналарды ла приборлорды бис бойыбыстын заводторыбыста эдип турыбыс. Бистин инженерлердин ле ишмекчилердин эдип турган машиналары ла приборлары гран ары јанында эдип турганынан ончозынаг артык. Темдектезе, телекейдин үстинде энг јакшы танктар, самолёттор, тракторлор бистин јерде эдилеп јат.

Бистин социалистический јурт хозяйство. Советский Союзта јуунын алдындагы јылдарда јурт хозяйствого јарамыкту 422 миллион гектар јер бар болгон. Бу јердин бастыразына шыдары социалистический предприятиялердин—колхозтордын ла совхозтордын јери.

Советский Союзтагыдый јаан јуртхозяйственный предприятиялер өскө кандый да ороондордо јок. Бистин јурт хозяйстводо сүреен јакшы машиналар иштеп јат. Ондый машиналар өскө бир де орооннын јурт хозяйствозында јок.

Бу ончозы—общественный јөөжө. Сүрекей байлык-јөөжөлү ороондор телекейде көп. Је ол ороондордын ондый көп јөөжөзи албатынын колында эмес, бир ле эмеш улустын—капиталисттердин ле помещиктердин колында. Капиталисттер ле помещиктер јокту улусты—ишмекчилерди ле крестьяндарды иштеди, олорды кулданып јат.

Кезик ороондордын албатызын өскө ороондордын капиталисттери кулданып јат.

Советский Союзта капиталисттер ле помещиктер јок. Советский Союзтын байлык-јөөжөзи бастыразы *общественный јөөжө* болуп јат. Ол јөөжөнин ээзи—

Советский Союзтын ишкүчиле жаткандары. Советский ишмекчилер ле крестьяндар бойына, бойынын государствозына иштеп жат. Онын учун Советский Союз—социалистический ороон болуп жат.

Советский албаты—бойынын ороонынын ээзи. Ороонын бастыра байлык-жөөжөзи ишкүчиле жаткандардын колында болуп турган шылтузында советский албаты бойынын ороонынын ээзи болуп жат. Советский Союзта бастыра жан ишкүчиле жаткандардын колында.

Бистин көп национальностторлу орооныбаста журтаган албатылардын ончозынын праволоры түней. Олор ончозы кожо иштеп, карындаш улустый нак журтап жадылар.

Кижиликтин бастыра историязынын туркунында ондый государственный строй бир де ороондо качан да болбогон.

Капиталистический ороондордо ондый государственный строй эмди де жок. Ол ороондордо жан капиталисттердин ле помещиктердин колында. Ондо государственный жан ишкүчиле жаткандарды кыстап, базынчыктап жат, албатыларды көрүшчөс эдиң, өштөштириң, бир албатыны база бирүзине удурлаштыра жуулаштырып жат.

Телекейде эн жаан ийде-күчтү государство. Бистин Улу Төрөлибис—амыр-энчү журтап, иштеерге күүнзеп турган ороон. Же бисти жуулап келзе, бис коруланып турадыбыс. Биске табарган өштүлер ончозы оодо соктырталла, Советский Союз телекейде эн ийделү ле эн бек государство болуп турганын ол тушта жарт билип аладылар.

Жуулажар жанынан телекейде эн ийделү держава деп, бодолып турган фашистский Германия 1941 жылда, 22 иювьда кенетийин, сакыбаган жанынан Советский Союзка жуулап кирген. Германия бистинг ороонго табарып, жуу баштаарда, ого Италия, Венгрия, Румыния, Финляндия ла Болгария болушкан. Өштүлер бистинг ороонды жуулап алала, советский албатыларды базынчыктаарга сананган.

Бастыра советский албатыга жөмөткөн, ийде-күчтү Советский Черү, улу полководецке—генералиссимус И. В. Сталинге баштадып, өштүлерди ончозын жаныскан оодо соккон. Американын Бириккен Штаттары ла Англия Германияга удурлажа жуулажып, биске болужар болгон. Бойлоры дезе, Советский Черүнин

женүлерин тузаланарга амадап, Европада экинчи фронтты жуу учуна једип барадарда ачкандар.

Качан да ундулбас макка кирген Советский Черү јаныс ла бойынын ороонун фашисттерден корулап алган эмес, Европанын өскө дө албатыларын фашисттердин кыйынынан айрып алган.

Советский Союзтын ийдези неде. Советский ороонун алган женүзи улу-јаан женү болгон. Албатылардын бастыра историязынын туркунына ондый јаан женүни бир де албаты албаган. Советский ороонун ондый јаан женү алганынын шылтагы кандый?

Ондый суракка кару берил, нөкөр Сталин айдат:

„Бистин женүбис, элден ле озо, бистин советский *общественный* строй женү алганын көргүзип јат...

Экинчизинде, бистин женүбис бистин советский *государственный* строй женү алганын көргүзип јат...“¹

Онойдордо, бистин улу женү алганыбыстын шылтагы Советский Союзтын общественный ла государственный стройында болуп јат.

СССР-дин Конституциязы. Бистин ороонун общественный ла государственный стройынын тözөлгөзи Советский Союзтын Конституциязында кыскарта айдылган.

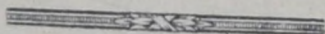
Конституция—бистин государствонын *Төс Законы*. Бистин ороондо государствонын органдары бастыразы, бастыра учреждениелер ле организациялар Конституция аайынча тözөлөт. Бистин бастыра закондорлы Конституция аайынча чыгарып јат. Конституция советский граждандардын төс праволорын ла кыйалта јок бүдүретен керектерин (обязанностьторын) тургузып јат. Конституцияда айдылганы аайынча бис иштеп, јуртап јадыбис.

Бистин албаты Сталинский Конституцияны јарт билп, сүреен бийик баалап јат. Конституция керегинде албаты көп кожондор кожондоп јат. Темдектезе, украинский албаты мынайда кожондойт:

¹ Москва городто Сталинский избирательный округтын избирательдеринин выбортордын алдындагы жуунында 1946 жылда, 9 февральда айткан куучын.

Албатынын ырызын,
Нөкөр Сталин, сен берген,
Оны бистинг законыска
Жартап, жазап бичиген.
Сенле, бистинг шонкорыс,
Жарык жолло барарыс.
Жүрегисте, мааныбыста
Конституцияны апарарыс!

Кажы ла ўренчик бойынын төрөл ороонынын об-
щественный ла государственнй стройынын төзөлгөлө-
рин жакшы билер учурлу.

I. ГОСУДАРСТВО ЛО ПРАВО ДЕГЕНИ НЕ.

1. Первобытно-общинный строй.

Бичилген историядан озо журтаган улустын жүрүми. Жердин устийде кижн табылганынан берн бир миллионго шыдар жылдар өткөн. Ондый көп жылдар мынанг озо журтаган улустын жүрүмин бис эмдиге жетире кийик (дикий) жүрүмле жүрген улустын жүрүмине бо-доштырып, билип жадыбыс.

Первобытный стройдын арткан-калгандары XIX чак-тын учына жетире *нивх* деп албатыда бар болгон. Нивх-тер Амурский ле Сахалинский областтардын кезик райондорында журтап жадылар. Л. Штернберг деп ре-волюционерди кааннын башкарузы Сахалин жаар ссыл-кага ийген. Нивхтердин жүрүми керегинде Штернберг мынайда куучындаган.

— Нивхтер жаан чумдарда¹ журтап жат, кажы ла чум-да бир канча улус журтайт. Бир деревненин улустары ончозы төрөөв улус болуп, бир сөөккө (родко) биригип жат.

Нивхтердин кажы бирүзінде кандый бир жаан ке-рек болгондо, ол керекте бир сөөк улус ончозы туру-жат. Жангы сөөктү улус бирүзи бирүзине жаантайын болу-жып жат. Иштеер аргазы жок улусты бастыра сөөк азы-райт. Нивхтердин ортозында тиленип жүрген улус жок.

Кажы ла кижини өскө сөөктөрдн табарузынан бас-тыра сөөк корулап жат. Бир кижини өлтүрген эмезе уятка тужүрип, жаман айткан болзо, жагыс сөөк улус онын өчин алар учурлу болгон.

¹ Чум—чобрала, аңдардын терезиле жалкан кереге айыл.

Бир сөөк улусты сөөктин жааны (старейшина) башкарып жат. Текши керектердин аайына чыгып, жөп тургузарга, байрам эмезе мүргүүл өткүрерге бир сөөк улус ончозы жуулгылап жат. Олордо өлгөн улустың сөөгин жууйтап жери жаңыс. Нивхтер бойының төрөөндөрүнүн, ада-өбөкөлөрүнүн сөөги жаткан жерден шылтак жокко ырабайтандар. Олор сүреен куучынчы улус. Азык-түлүгүн улустан жажырып бектебейтен, кижини жөөжөзине болуп качан да өлтүрбейтен.

Тундук Америкада индеецтер онойдо ок журтап жатканы керегинде XIX чактын ортозында Льюис Морган бичиген.

Сөөктин члендери ончозы—түңгей праволу, жайым улус. Кандый ла керектерди олор сөөктин члендеринин текши жуунында жөптөп башкаратан. Ондый жуунда эр де улус, үй де улус ончозы туружатан. Жуун амыр-энчү өйдө сөөкти башкаратан кижини—сахемди ле жуу тушта башчы болотон кижини (военачальникти) көстөп тудатан. Олорды ижинен база текши жуун чыгаратан.

Кажы ла сөөктин ады башка болгон. Башка-башка сөөктү де болзо, же ада-өбөкөзи жуук болгон улус *карындаштыкка* биригип турган. Карындаштык улустан бир ук улус болуп турган.

Кажы ла укта андайтан ла балыктайтап бойының жери бар болгон. Индеецтерде бир ук албатының орто тоозы 2 муннаң ашпайтап.

Уктын текши керектеринин аайына чыгып, жөп чыгарарга уктын соведи жуулып жат. Ол советте сөөктөрдү амыр-энчү өйдө башкарып турган ла жуу керегин башкарып турган башчылар туружатан. Олор жуулып алала, албатының көзинче жөптөжөтөндөр. Керекти шүүжеринде кажы ла кижини туружар аргалу болгон.

Общественың онойдо төзөлип ле башкарылып турганы *первобытно-общинный строй* деп адалып жат.

Первобытның общественың экономический төзөлгөзи. Первобытно-общинный строй кандый шылтактардан улам төзөлгөн?

Первобытны кижинин *ишке керектү жепселдери сүреен уйан* болгон: ол таштан өткен бычакла, таштан өткен агаш сапту малтала, бажында учкур таш элип салган маскала, копыёло, андазынла тузаланатан. Бир канча өй өткөн кийининде ок-жаа эдер сүме табылган.

Отло тузаланырын первобытний кижн бир канча ойдин туркувына база билбес болгон.

Ондый уйан јепселдерди тузаланып турган кижн јаныскан курсагын азыранар аргазы јок болгон. Улус, торолоп олбоскө, барынтычы анга јидирбеске, *кожо јуртан, кижинин јүрүмине керектү немелерди*: курсакты, кийимди, ишке керектү јепселдерди, јадатан јерди *кожо таап, кожо эдер учурлу болгон*. Ол тушта улус јүрүмге керектү немелерди иштеп табарда, *кожо иштеп, бирүзи бирүзине болужып туратан*.

Улустын биригип, кожо иштегенде тузаланатан јепселдери, темдектезе, балык тудатан јепселдери, јоон агаштан ойып эткев кемелери, онойдо ок улустын биригип, кожо туткан айыл-јурты *общественный јөөжө* болгон. Кожо иштеп тапкан курсак база общественный јөөжө болгон.

Онойдордо, *первобытний общественный экономический төзөлгөзи—производствонун јепселдери ле средстволоры общественный јөөжө болгонунда*.

Је первобытний улустын ижинин арбыны (производительнозы) сүреен ас болгон. Олордын иштеп тапканы курсагына јүк арайдаг ла једип туратан, келер ойгө белетеп аларга бир де неме артпайтан. Кезикте улус торолоп, олуп туратан.

Ондый айалгада кижн кижинин күчин јиир арга јок болгон.

Первобытний обществодо байлар да, јоктулар да јок болгон, олордын болор до аргазы јок болгон. Общество класстарга бөлүнбеген болгон, онойдордо, обществодо башка-башка јилбүдү, бирүзи бирүзине удурлашкан бөлүктер јок болгон.

Первобытний обществодо кандый бир государственный јанг да јок болгон.

2. Государствонун табылып бүткени.

Первобытний общественный јүрүминде болгон кубулталар. Первобытний улустын јүрүми, бир эмештеп де болзо, кубулып турган. Олордын јүрүминде кандый кубулталар болгонун бис канайып биледис? Оны бис ол улустын ишке керектү јепселдеринин, андаарга керектү јепселдеринин, аяк-казанынын, айыл-јурты-

нын арткан-калгандарынан ла жебрендеги городтордын арткан-калгандарынан билип жадыбыс

Бистин орооннын туштук талазында, ак чолдо корум-тондор учурайт. Онызы—жебрен ойдоги улустын ссбгви комгон жерлер. Сырагай жебрен ойдоги корум-тондорди казып корор болзо, олардын ончозынын ичи туней. Ол первобытно-общинный строй тушта, байлар ла жоктулар жок болгон тушта комгон сооктор.

Je бир катап советский ученылар Дон суунын жаказында Елизаветская деп станицанын (журттын) жанында онойып ок корумдап койгон сооктор тапкандар. Ол корумдардын ичи уч башка болгон. Кезиктеринде жуучылдардын алтынла чумдеген жуу-жепсели, куулыдан ла темарден суреен жараштыра эткен кылыштар, будуп, чумдеп салган суреен баалу вазалар табылган. Кезик оролордо алтыннан эткен немелер ле баалу вазалар жок, же ондый да болзо, темир куйактар, жакшынак аяктар табылган. Кезик оролордо жаткан улустын он колынын жанында жангыс копье, сол колынын жанында—балкаштан эткен аяк табылган, ондый жокту оролор анчадала коп учураган.

Ол оролордо комгон улустын кезиги бай, кезиги жокту болгоны жарт. Онойдордо, ол улус журтаар тушта обществодо байлар да, жоктулар да табылып калган, общество класстарга болунип калган болгон.

Калганчы жылдарда советский ученылар Узбекский Советский Социалистический Республикада, Хорезмский областта *Топрак-Кала* деп шибее-городтын арткан-калганын тапкан. Ол жемирилип калган город кумакка ла суунын баларына тал ортозыва жетире комулип калган болгон. Ол шибееде коп кыпту бир канча жаан туралар бар. Городты эбиреде башняларлу калын стенелер турган. Жаан воротага киреле, билбес кижии айланбас эдип жазап салган откуштер одуп, городко киреригер. Энг жаан ором мургул откүретен храм ла уч башнялу орго жаар барган. Ол оргодо статуялардын одыктары бар, стенелеринде дезе суреен жарап эдип жураган журуктар ла бичиктер арткан.

Оргодо суреен бай улус журтап жаткан. Олардын журуми городтын оско журт албатызынын журуминен чек башка болгон. Ондо каан ла онын башкару иште турган бийлери ле жалчылары журтаган. Топрак-Кала деп шибее-город государство болгон.

Общественнын класстарга бөлүнери канайып башталган. Первобытний кижинин ишке керектү жепселдери табынча ондолып, жаранып турган. Кижинин балкаштаг айказан эдерге үренип алган, жерлик малды бойына үүрүктирип алала, онын кийининде бойы мал азырап, жаткан жеринин жанында курсакка керектү өзүмдер өскүрер болгон. Иш эдетен жепселдерди озо баштап куулыдан, онын кийининде темирден эдерге үренип алган.

Иштеерге керектү жепселдер жаранган сайын кижинин азынгызынаг бир канча көп иштеп табар болгон. Жартап айтса, *улустын ижинин арбыны көптөй берген*. Улустын жагыс ла ишке керектү жепселдери жаранган эмес, ондо *производствонун жагы средстволоры* да табылган: озор мал азырап, курсакка жарамыкту өзүмдер өскүрер болгон.

Улус малды көптөдө өскүрип аларда, кижинин ижинин арбыны анчадала көптөгөн. Улус жаантайын малдын эдин, сүдин тузаланып, тереден, түктен ле ноокыдан кийим эдин турар болгон.

Онойдордо, улустын ар-бүткеннен (природадан) камаанду болоры уйдаг берген. Улус кожо до журтап турган болзо, бойынын билезиле тагынаг иштеер боло берген. Производствонун средстволоры ла улустын иштеп тапканы тагынаг улустын колына кирер болгон. Онойып *производствонун средстволорун* ла иштеп тапкан немелерди *тагынаг ээлеп жөөжөлөнөри* (*частный собственность*) табылган.

Кезик билелер кандый ла немени көп иштеп тапкандый аргалу боло берген. Оног улам, *улус ээлеп жөөжөлөнгөн жөөжөзи жагынаг туней болбой, кезиги бай, кезиктери жокту боло бергендер*.

Мынын алдында кижинин иштеп тапканы ончозын жип салатан. Эмди дезе, иштин арбыны *көптөгөннен улам, кижинин иштеп тапканы курсагына ончозы чыгымдалбай, артып турар болгон*. Кезик улус база бир кезигинин күчиле бойына жөөжө жөөп, байып аргалу боло берген, жартап айтса, *кижинин кижинин кулданар арга ол тушта баштапкы ла катап табылган*.

Мынын алдында жууда олјого алган улусты өлтүрүп, кезикте жип салатан болгон. Ол ненин учун ондый болгон дезе, олјого алган кижиден ол тушта бир де туза жок болгон. Эмди дезе, олјого алган улусты өлтүрбей, албадап иштеди, онын иштеп тапканы мен-

зинер арга табылган. *Олјого алынган улусты кул эдиң, оморды кулданары башталган.*

Онойып общество баштапкы ла катап эки класска—1) кулдардын классына ла 2) култудачылардын классына бөлүне берген. Оныла коштой кижжи кижинин күчин жири табылган.

Первобытно-общинный строй ненин учун јоголгон. Производствонун средстволорын тагыңан ээлеп јөөжөлөвөри (частная собственность) табылганынан улам первобытно-общинный стројдо кубулталар башталган: обществодо кезик улус байлар боло берген, кезиктери јоктулар боло берген.

Мал өскүрип азыраары элбегенинен улам бир кезек ук улус јаныс ла мал азыраар болгон. Оморды *пастушеские племена* деп адаган. Омор бойлорыннын иштеп-тапканынын артыкташканын өскө уктарга толныр болгон. Улустын колындагы јөөжөзи јанынан түней эмес болоры там тыгыган.

Темир јепселдер эдери башталганынан улам *јүзүн-базын ремесло*¹ табылган. Ремесленниктер городто јуртап, иш эдетен јепселдер, јуу-јепселдер, бөстөр, казан-айактар, јүзүн-јүүр јараш немелер эдиң турган. Темир јепселдер эдер эп-сүме табылганынан улам *јер иштеери* башталган, улус агаш андазынла, салдала јерди сүрүп, аш чачып, огород ажын отургузып, аракы эдетен, сарју эдетен өзүмдерди өскүрер болды. Улустын колындагы јөөжөзи јанынан түней эмес болоры там тыгыган.

Мынын алдында улус аш-курсакты, өскө дө вемелерди јагыс ла бойыннын керегине иштеп табатан болгон. Эмди дезе улус кандый ла продукталарды *садуга эдер* болды. Кандый ла немелерди (товарды) сadyп алала, өскө улуска садып туратан улус табылган. Кандый ла товарды толыырга эптү товар табылган. Баштап ондый товар болчок алтын, мөвүн, јес болгон. Онын кийининде согуз эткен металлический *акча* табылган.

Өрө айдылган шылтактардан улам бир кезек билелерде јөөжө көптөгөн, обществонын класстарга—култудачыларга ла кулдарга бөлүнөри там тыгыган. Јуулар улам сайын болуп турар болгон. Бир албаты

¹ Ремесло—узанып, јүзүн-јүүр немелер эдери.

база бир албатыны тоноп, олјолоп алала, оморды ја-
лағдарда ла мастерскойлордо албавла иштеди, кул-
данарга амадап, јуулажып турган. Байлар бойынын
да угынын түрөп, јоксырап калган улустарын кул
эди турган.

Онон улам первобытно-общинный строй бир эмеш-
теп јоголып калган. Первобытно-общинный строй
туштагы јайым, улустын байы да јок, јоктузы да јок
болоры, јепселдерди ле производствонун средстволо-
рын ончо улус түней тузаланары—онын обществен-
ный јөөжө болоры јоголып калган.

Государство неден улам табылган. Первобытный
общество класстарга бүлүнбеген болгонун бис билерис.
Бастыра керектерди общественонун члендеринин тек-
ши јууны јөптөп, башкаратан болгон. Старейшинанын
колындагы јан тегин ле ада кижинин јангынды бол-
гон. Старейшина бастыра общественонун јилбүлери ке-
регинде кичееп туратан. Јуу керегин башкаратан на-
чальник јангыс ла јуу тушта башкаратан болгон.

Эмди дезе, общество эки класска—*бойлорынын*
јилбүлери торт эки башка болуп турган класстарга
бөлүнө берген. Кулдар канча ла кирези көп иштезин,
канча ла кирези ас јизин деп, кулданагылар јилбир-
кеп турган. Кулдар дезе кулданагылардын кыйыны-
нан торт айрыларга амадап тургандар.

Общество класстарга бөлүнө берерде, бийлеп тур-
ган класска (култудачыларга) базынчыкта болгон клас-
сты (кулдарды) базынчыкка албан-күчле тударга агылу
организация керектү боло берген. Ондый организа-
ция *государство* деп адалып јат.

3. Култудачылардын государствозы.

Кулдар ла култудачылар. Баштапкы государство-
лордын табылып төзөлгөнинеги бери беш јарым мун-
га шыдар јыл өткөн. Ол государстволор култудачы-
лардын государстволары болгон.

Кул бойынын бийинин мензинген јөөжөзи болгон.
Кулды, малды ла онон до өскө немелерди чилеп, садып
та аларга, садарга да кем јок болгон. Кулды, мал өл-
түрген чилеп, өлтүрип те саларга кем јок болгон.
Кулды култудачы ишке керектү јепсел деп, „куу-
чындап турар јепсел“ деп көрүп турган.

Кулдарды анылу рыноктордо садып туратандар. Кулдарды бай билелер садып алар аргалу болгон. Олор садып алган кулдарды иштендирип, там байып туратандар.

Бай улус көп кулдарлу болгон. Темдектезе, жебрендеги Римде кажы ла бай гражданинде городто ло журт жерлерде жадып, жер ижин иштеп турган жүстер тоолу кулдар болгон.

Кулдарды, мал айдаган чылап, камчыла айдап, ишке чыгаратан, эмеш ле буру эткен кулдарды сүрекей кыйнап, сабап туратан. Кулдарды малдан коомой тутатандар. Невинг учун дезе, кулдын баазы аттың, буканың баазынан жеңил болгон.

Кулдарды, малды имдеген чилеп, имдеп туратандар, эмезе ийтти темдектеген чилеп, мойынына кыңы влеле, ого кулдын ээзинин адын бичип салатан болгон.

Култудары—кижи кижинин күчин жииринин баштапкы катап табылган, сыранай ла кату, сыранай жаман, бир де жажыды жок кебери болгон.

Култудачы общественонун экономический төзөлгөзи. Култудачы общественонун көп калыгы кулдар болгон. Темдектезе, жебрендеги Афины деп государство 365 мун кулдар бар болгон, жайым улус дезе жүк ле 90 мун болгон. Кажы ла эр гражданинге, ас ла салза, 18 кул келижип турган.

Култудачылар общественонун сыранай ас бөлүги болгон. Же производствонун төс средстволоры—жер, именилер, мастерскойлор, ишке керектү жепселдер, ол тоодо кулдар—олордын колында болгон. Шак онын учун култудачылар обществодо бийлеп турган класс болгон.

Култудачылардын обществозынын экономический төзөлгөзи—производствонун средстволорын ла жепселдерин, ол тоодо кулдарды алдынан ээлеп жөөжөлөнөри болгон. Жадын-жүрүмге керектү немелерди эдип чыгарарда *култудачылардын классы кулдардын классын базынчыктап, онын күчин жин турган.*

Бойын жайымдап алары учун кулдардын тартыжузы. Кулдар бойлорынын жадын-жүрүминин коркушту уур айалгазыла жөпсинип отурбаганы жарг. Култудачы государстволордын ончозында кулдардын восста-

ниелери көп катап болуп туратан. Ондый восстаниени бирүзи керегинде куучындап берели.

Эки мун жылга шыдар мынан озо Римский государство кулдардын жаан восстаниени болгон. Ол восстаниени Спартак деп кул башкарган. Спартактын чыккан төрөл жери Фракия болгон, оны римляниге кул эдип садып ийгендер, кийинде ол кулдарды жайымдаар тартыжуунун атту-чуулу башчыларынын бирүзи боло берген. Восстаниени туй базарга ийген римский черүлерди Спартак канча ла катап оодо соккон. Жаан ийде-күчтү Римский государствога Спартактын черүзи үч жылдын туркунына тыг согулталар эткен. Спартак бастыра ороонды өткөн.

Je учы-учында Спартактын черүзин култудачы государствонын сүрекей көп черүзи оодо соккон. Шыркалу Спартак, көп өштүлөрдү өлтүрөт, жууда өлгөн. Алты мун кулдарды, восстаниени башталган Капуядан ала Римге жетире жолды жакалай чалый салган агаштар тургузып, кере тартала, агашка жаба кадап, өлтүрүп салган.

Култудачы обществодо государство ло право. Бийинин бий болуп турганын корулаарга, кулдардын удурлажып турганын, восстаниелерин жаба басып, жок эдерге култудачылардын обществозына *ангылу организация* керек болгон. Ондый организацияны култудачылар төзөп алгандар. Ондый организацияга жуу-жеспелдү отрядтар (черү, полиция), албаннын жүзүн-жүүр учреждениелери (жаргы, түрме), чиновниктер, бичиичилер, налог жуучылар, албатыны башкаратаны ла басынчыктаары жанынан жүзүн-жүүр специалисттер кирип турган.

Култудачылардын государствозы ондый болгон. Ол государство култудачы класска кулдардын классын жаба базарга, басынчыктаарга, күчин жип, кулданарга керектү эп-арга болгон.

Култудачылардын государстволарында бийлеп турган классын — култудачылардын жылбулерине келиштире закондор чыгарылып туратан. Ол закондор аайынча кулдарды канайда ла кулданарга, садып аларга, садарга, кыйнаарга, өлтүрөргө кем жок болгон. Бастыра ол закондор, онойдо ок жанга жараган ээжилер *култудачылардын обществозынын правозы* болгон. Ол право

култудачылардын жылбулерин корып, култудачылардын стройын тыгыдып турган.

Култудачылардын государстволорынын олгони. Култудачылардын обществозы бир канча мун жылдардын туркунына турарда, онын журуминде жаан култалар база болгон. Иштеерге керекту жепселдер чик жок жаранган, жер ижинин ле мал оскуреринин эп-аргалары ондолгон, ремесло жаранып оскон, ремесленниктер там ла ус болуп турган, культура бийиктеген.

Иштеерге керекту жепселдер ле производствонун средстволоры, онойдо ок ишкучиле жаткандар бойлоры, олардын иштеер кучи, олардын иштеп таскагабы — ончозы обществонын производительный ийде-кучтери болуп жат. Онойдордо, *култудачылардын обществозынын производительный ийде-кучтери чик жок оскон* деп айдарга келишип жат.

Je кулдар иштин арбынын коптодорго кунзебей тургандар. Олор бойлорынын албанду ижин корбойтөндөр, жепселдерди урөп, сындырып туратандар. Онын учун култудачылардын обществозынын техниказы бос согор ставоктон, балкаштан аяак-казан эдетен кругтан, маскадан, киркадан ла куректен артык немеге жединип болбогон. Jer ижинде кулдардын кучия тузаланып тургавынан улам жердин кыртыжы турген эскирип, кунурай берген, аштын тужуми кезем жабызган.

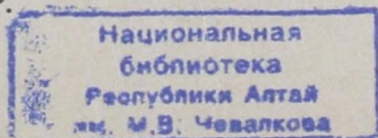
Бастыра бу керектер култудачылардын обществозынын производительный ийде-кучтеринин онон ары озорив тудуп турган.

Култудачылардын государстволоры уйдап, жууларда жендиртип турар болгон. Жаантайын жаны кулдар табатан арга (жууда олжого алары) уйдадай бергея. Кулдардын восстаниелери, революциялары култудачылардын государстволорын торт олумге экелген.

Нокор Сталин айдат:

„Кулдардын революциялары култудачыларды жок еделе, ишкучиле жаткандарды кул эдип кучин жийтен кеберив токтодып салган“¹

¹ И. Сталин — Ленинизмнин сурактары. 11-чи чыгарганы, 412 стр.

4. Феодално-крепостнический государство.

Крепостной крестьяндар ла помещиктер. Жайымдалган кулдарла оной ары не болгон?

Кулды ишке керектү жепсел эдип, алдынан ээлеп жөөжөлөнөрүн жоголтып салган. Же ишке керектү өскө жепселдерди ле средстволорды алдынан ээлеп жөөжөлөнөри артып калган. Онойдордо, общественнын байларга ла жоктуларга бөлүнөтени база артып калган.

Азыйда кул болгон улуста производствонун кандый да средстволоры жок болгон. Онын учун озор арга жокто база ла байларга барып, иштегедий болгон.

Жерди ээлеп турган жаан бай азыйдагы кулдарга тузаланарга бир эмеш жер, производствонун кезик средстволорун (жепселдер, мал) берип турган. Азыйда кул болгон улус жерди ээлеп турган ~~■~~ ~~■~~ байга иштеер учурлу болгон.

Онойдордо, *жайымдалган кулдарды жер ээлеп турган жаан байлар-феодалдар, помещиктер-крепостниктер закрепощать эдип алгандар.*

Култудачылардын обществозында жер ээлеп турган жайым улус болгон крестьяндар кайткан?

Көп крестьяндар жоксырай бергендер, анчадала ачаналу жылдарда ла улам сайын жуулар болуп турганда, жаан түбекке түжүп туратандар. Озор арга жокто „болуш сурап“ феодалга, помещикке баратандар. Феодал крестьяндарга төлүге акча берип, эмезе жоксыраган крестьяндарла жөптөжү бичип туратандар. Помещик крестьянинге канча кире жер, кандый жепселдер берип турганын, онын учун крестьянин помещикке кандый иш бүдүрер болгонун жөптөжүде бичип койотон.

Жайым крестьяндар онойын база помещиктин колына кабылып, помещиктен камаанду болуп, крепостной улус болуп турган.

Князьтар, корольдор, каандар көп тоолу дружиналар, черүлер тудуп тургандар. Государьлар жуу керегин башкарып турган военначальниктерге жерлерди ондо журтаган крестьяндарла кожо „сыйлап“ туратандар. Темдектезе, II Екатерина каан болуп турала, помещиктерге жерле кожо 800 муннан ажыра крестьяндарды үлеп берген.

Государственный жаг крестьяндарды бир помещиктен база бир помещикке барбас эдип токтодып салган,

крепостной крестьяндарды ончозын бичиген (перепись эткен), эелеринен качкан крестьяндарды бедиреп табала, оморды помещигине ойто јандырар эдип јакару берген.

Государственный јан помещиктерге бойлорынын крестьяндарын јаргылаар, оморды кату кыйнаар: чыбыктаар, агашла согор, колодко кийдирер, кынјыга буулаар, каторгага ийер право берген.

Онойдордо, крестьяндардын крепостной камаандузын государственный јан там тындып турган.

Общество оштөжип турган эки јаан класска: 1) крепостной крестьяндардын классына ла 2) феодалдардын, помещиктердин-крепостниктердин классына бөдүнген.

Помещиктер көп јерди тагынан ээлеп јөөжөлөнип тургандар. Крепостной крестьяндарда бойлорынын јери јок болгон, омор арга јокто феодалдарга-помещиктерге иштеп тургандар.

Је ондый да болзо, крепостной крестьяндар феодалдын бүткүлинче ээлеген јөөжөзи эмес болгон. Крепостной крестьянинди помещик садып алар, садып ийер праволу болгон, је закон зайынча болзо, оны өлтүрер учуры јок болгон.

Крепостной крестьяниннин кулдан башказы неде дезе, ол бойында хозяйстволу болгон, онын учун бойынын ижинин арбынын көдүрерге јилбиркеп турган.

Је крепостной крестьянин акту бойы помещиктен камаанду болгон. Ол бойынын ижин, бойынын иштеп тапканын бойы јайым башкарбайтан. Бойынын ижинин, эткен продукталарынын көп јарымын помещикке тегин беретен учурлу болгон.

Помещиктер-крепостниктер бойлорынын крепостнойларынын бастыра ийде-күчин сыга базып турганынан улам омор ачанапа, бөлүп те тургандар.

Крепостничество—кижи кижинин күчин јиригин база бир кебери болуп, кулданышты ок кату болгон. Крестьяндар помещиктерден крепостной камаанду болуп турганын В. И. Ленин „крепостной кулданыш“ деп тегин адаган эмес.

Феодалный стройдын экономический төзөлгөзи. Помещиктин-крепостниктин јери-јурты кандый болгон?

Помещиктин јери-јуртынын (имениезинин) орто-

*

зында коруланар эдип бектеп салган айыл-јурты (усады-базы): јаан тура, кезикте өргө, жүзүн-јүүр чеден-кажандар, алмарлар туратан. Айыл-јуртын эбиреде жүзүн-јүүр јерлер: кыралар, өлөн чабар јерлер, одорлор, балык тудар суулар, адару туратан јерлер болотон. Помещиктин айыл-јуртынын јанында, деревнеде, труба јок, ыжы эжиктег чыгатын, саргара ыштадып калган турачактарда крепостной крестьяндар јуртап јадатандар. Јаландарды помещиктин ле крестьяндардын кыралайтан јерлери эдип колыштыра кезип салатандар.

Крепостной крестьяндар бойларынын ишке керектү јепселдериле, бойларынын малдарыла помещиктин кыразын сүрүп, ажын чачып, кезип, согуп, малын азыраар, кабырар, помещикке балык тудар, мёд јуур, помещиктин тураларын тудар, јазаар, помещиктин мастерскойларында ишке керектү јепселдерин, седёлко-хомудын, ээрлерин, мылтык-јепселдерин, бөстөрин, кийимдерин, өдүктерин эдер учурлу болгон. Крепостной крестьяндар помещикке бойларынын эдип алган аш-курсагынын кезигин: аш, эт, такаа-куштар, кастар, јымырткалар, балык, бөс табыштырар учурлу болгон.

Помещиктин хозяйствозын шыйдамду управляющий ле приказчиктер коруп туратандар. Эң јаан помещиктер жүзүн-башка јерлерде ондор тоолу помещьелерлү болгон, городтогы тураларында дезе јүстер тоолу јалчылар ла устар туткандар.

Феодал-помещиктер обществодо *бийлеп* турган класс болгон. Феодално-крепостнический стройдын *төзөлгөзи*— *јерди ле производствонун өскө дө средстволорын помещик-феодал такынан бүйткүлинче ээлеп јөөжөйлөнөри ле крепостной крестьяндарды јарымдай ээлеп јөөжөйлөнөри болгон.*

Феодално-крепостнический обществодо производственный отношениелер *феодалдардын-помещиктердин классы крепостной крестьяндарды кыйнап, күчин јигенинде болгон.*

Феодално-крепостнический строй деп— јер ле государственный јан көп јер ээлеп турган улустын колында болуп, албатынын көп калыгы—крестьяндар—јер ээлеп турган јаан байлардан акту бойлоры камаанду болуп, арга јокто ологорго иштеерге келижип турган стройды адап јат.

Крепостной крестьяндардын бойлорын жайымдалтып алары учун тартыжузы. Феодално-крепостнический стройдын турган бастыра жүсүлдьктар туркувына крестьяндар помещиктерге удурлажа калапту тын классовой тартыжу өткүрип, көп восстаниелер көдүргөн.

Бистин ороондо крестьяндардын помещиктерге удурлажа өткүргөн эн жаан восстаниелери ле жуулары 1606—1607 жылдарда крепостной крестьянин *Иван Исаевич Болотниковтын* баштаганыла, 1670—1671 жылдарда казак *Степан Тимофеевич Разиннин* башкарганыла, 1773—1775 жылдарда казак *Емельян Иванович Пугачёвтын* баштаганыла болгон.

Пугачёв восстаниени 1773 жылда, сентябрь айда уральский казактардын ортозында баштаган. Восстание жылгыр таркайла, Волганын ла Уралдын эки жаындагы телкем райондорына жайыла берген.

Пугачёвко орус эмес те көп албатылар: башкирлер, татарлар, удмурдтар, чуваштар, мордвалар бириккендер. Уралдын ишмекчилери восстаниеде турушкандарды пушкаларла, ядролорло, тарыла жеткилдеп, Пугачёвко артиллеристтер берген.

Калжу, жаман кылык эдип турган каршучыларды— помещиктерди өлтүригер, олордын айылы-журтын, бастыра жөбжөзин бойыгарга алыгар деп, Пугачёв крестьяндарды кычырып турган.

Пугачёв крепостной правоны жок эделе, жерлерди, агаштарды, өлөң чабатан жерлерди, балык тудар сууларды, тусту көлдөрдү крестьяндарга төлүзи жокко, тегин берип турган.

Восстаниеде турушкан крестьяндар помещиктердин айыл-журттарын өртөп, бойлорын өлтүрип тургандар. Кааннын көп военональчиктерин Пугачёв оодо соккон. Восстаниеде турушкандар көп городторды колына алгандар. „Восстаниени токтодорго“ келген генерал Бибииков Казаньнан мындый угузу жетирген: „Керектер жаман, сүреен коркушту. Ой, жаман!“ Пугачёв Казаньга экиндү табару эдип, оны жуулап алган.

Же ондый да болзо, восстание көндөлөң башталып, жеткиливче организованный эмес өткөн. Кааннын башкарузы жаан черү жууп алган. Кааннын черүлерине удурлажа тартышып турган крестьяндардын калапту жуузы бир жылга шыдар болгов. Кааннын башкарузы

сүрекей тын казырланып, восставиени кӱмӱ баскан. Пугачёвты темир клеткага отургузала, Москвага экелип, 1775 жылда, 10 январьда Болотный площадьта кыйнап ӱлтүрген.

Феодальный общественнын государствозыла правозы. Албатынын сүрекей ас бӱлүги болуп турган феодалдардын-помещиктердин классы базынчыкта турган классты—крепостной крестьяндарды бойынын колында уккур тударга, оlorдын помещиктерге удурлажа ӱткүрип турган тартыжузын ла восстаниелерин туй базарга болушкадый ағылу организация жогынан бойынын бий болуп турганын канайып та тудуп болбос эди.

Феодалдардын-помещиктердин тӱзӱгӱн ондый организациязы—*феодально-крепостнический государство болуп жат.* Ол государство феодалдарга-помещиктерге крепостной крестьяндардын классынын кӱчин жийтен, оlorды базынчыктайтан, жаби базатан арга болгон.

Феодально-крепостнический государстволордо бойлорынын закондоры чыгарылып турган. Ол закондор бийлеп турган класстын—феодалдардын-помещиктердин табын бӱдӱрип, крепостной крестьяндарды садып аларын, садарын, оlorдын кӱчин жирип, сабап-кыйнаарын закон эдип тургузып турган. Ол закондор, онойдо ок жаннын жӱптӱп салган ээжилери бастыразы *феодально-крепостнический общественнын правозы болуп жат.* Бу право феодалдардын-помещиктердин жылбӱзин коруп, феодально-крепостнический стройды тындып турган.

Феодально-крепостнический государствонин ӱлгӱни. Феодально-крепостнический строй тушта производительный ийде-кӱчтердин ӱзӱми чик жок ичкеерилей берген. Производствонин техниказы, темир кайылтатанынын ла жарандыларынын эп-аргазы жаранган. Колло бӱс соготон станок, суунын ийдезиле иштеер теермен, салда кӱптӱй берген. Jer ижи, аракы эдери, саржу эдери жаранган. Ремесленный мастерскойлорло коштой, жалданып иштенип турган ишмекчилерлӱ промышленный да предприяттиелер городтордо табылып келген. Саду элбек таркаган.

Je крепостной крестьянинин ижи *албанду, кыйынду иш* болгон. Ондый иштиг арбыны общест-

вонун өзүп келген некектелерин жеткилдеп болбой турган. Өзүп, элбеп турган промышленностько жалданып иштенер ишмекчилер керек болгон. Крестьяндар десе крепостной камаанду болгон, онын учун олардо бойлорынун иштеер кучин бойлоры жайым башкарар арга жок болгон. Феодално-крепостнический строй общественунун производительный ийде-кучтеринин оной ары өзөрине буудак боло берген.

Саду жаранып келерде, помещиктер бойлорынун крепостнойлорынан там ла көп продукталар некеп турар болгон (помещиктер ол продукталарды садып туратан). Крепостной крестьяндардын жадын-жүрүми там ла уйадай берген.

Крестьяндардын помещиктерге удурлажа өткүрип турган восстаниелери там ла көптөй берген. Ол восстаниелер феодално-крепостнический стройды шалтырадып салган.

Нөкөр Сталин айдат:

„Крепостной крестьяндардын революциязы крепостниктерди жок эделе, кижинин кучин жийтенинин крепостнический кеберин токтодып салган“¹.

5. Капиталистический государство.

Капитализм канайда табылып төзөлгөн. Крестьяндар жайым жаткан улус боло берген, жерди алдынан ээлер жөөжө эдип (частный собственность эдип) алгандар. Олордын ортозында бай да крестьяндар бар болгон, эрик жокто тууразынан иштеп, курсагын азыранып турган жокту да крестьяндар бар болгон.

Онойып деревнеде акчалу кижини табылып келген, ол кижини ончо улуска айылында иштейтен иш берип туратан. Улуска чий материалды береле, олардон эдилу немелерди, темдектезе, ирген учук, бөстөр, калбактар, оной до өскө немелерди садып алып турган.

Онойдо бир байга, капиталистке, ондор, жүстер тоолу улус иштей бергендер. Олордын кажызы ла бойынун айылында, бойынун ишке керектү жепселдериле иштеп жат, көргөндө, олар алдынан бойы жаткан, кемненг де камааны жок улус деп билдирер. Чынын ал-

¹ И. Сталин, Ленинизмнин сурактары, 11-чи чыгарганы, 412 стр.

за, озор байга-капиталистке жалданып иштеп, оны байы- дып жат, бойлоры десе сүреен ас акча иштеп алып жат.

Онын кийининде жоксырай берген оок ишчилерди (крестьяндарды, кустарьларды) капиталист бойынын туразына жууп, озорго ишке керекту бойынын жепселдерин берип жат. Капиталист *мастерскойдын* ээзи боло берген, ишчилер десе ого *жалданып иштеер ишмекчилер* боло берген, озордын ижи учун капиталист бир ле эмеш жал берип турган.

Кичинек мастерскойлор улам жаанап турган. Капиталист бойынын товарын, кустарьга, ремеслинникке коро, женил садар аргалу. Кор оок ишчилер жоксырап, турей береле, жалданып иштеер ишмекчилер болуп турган.

XVIII жүсжылдыкта *машиналар* табылган. Колло эдер ишти *машинанын күчиле иштеер* боло берген. Ремесленник, колло иштеп турган ишмекчи жагыс жепселле иштеп жат. Машина десе жагыс күчле (суунын, салкынын, малдын күчиле) бир түгей кор жепселдерле иштеп жат.

Ол ок жүсжылдыкта суунын *буузынын күчиле иштеер двигатель* (паровой двигатель) эдилген, онын күчиле бир уунда кор машиналарды иштедер аргалу болгон.

Бу керек промышленностью бütкүл революция эти. Колло иретен ставоктын, колло бос соготон станоктын, кол масканын ордына учук ирер машиналар, бос согор механический машиналар, паровой маскарлар иштей берди. Жалданып иштеп турган жүстер, мундар тоолу ишмекчилерлү жаан фабрикалар, заводтор табылып келди.

Жалданып иштеер улусты керексири там ла тыный берди. Государственный жаң капиталисттерге болуш жетирип турды. Темдектезе, Англияда закон крестьяндарды бойлорынын жеринен сүрүп ийеле, озордын жерин капиталисттер алар эдип тургускан. Онын шылтузында капиталисттер бойлорынын фабрикаларына керекту түкти ле жалданып иштенер улусты жеткилдеп алдылар. Жери жок артып калган крестьяндар арга жокто жалданып иштеер ишмекчи болуп баргылап турган. Фабрикада иштееринен кыйып турган улусты кыйнап өлтүрерге закон жоп берген.

Капиталистический государстволор күчи уйан ороон-

дорды жуулап алала, тоноп турган, тоноп алган жөөжө-
лө капиталисттер бойнын промышленнозун оноп ты-
ныда өскүрүп тургандар.

Капитализм ишкүчиле жаткандарды базынчыктаганы-
нап, өскө ороондордын ишкүчиле жаткандарын жуулап,
олжолоп алгавынап улам табылып бүткен.

Ишмекчилер ле капиталисттер. Капитализмнин
ороондорунда общество бирүзи бирүзине өштү эки
төс класска: 1) жалданып иштеп турган ишмекчилерге,
пролетариатка, 2) капиталисттерге, буржуазияга кезем
бөлүнип жат.

Капиталистический обществодо *бийлеп* турган класс
буржуазия болуп жат. Производствонун бастыра эн
жаан средстволоры—заводтор, фабрикалар, рудниктер,
таш көмүр казар жерлер, нефтяной промыселдер ле
оноп до өскөлөри буржуазиянын танынан ээлеп тур-
ган жөөжөзи болуп жат.

Крепостной крестьяндар акту бойлоры помещиктер-
дег камаанду болгон. Ишмекчилер дезе акту бойлоры
капиталисттерден камаанду эмес, закон аайынча олоп
„жайым“ улус—акту бойын, иштеер ийде-күчин бойн-
нын сагыжыла башкарар аргалу. Же пролетарийлерде
производствонун кандый да средстволоры жок. Онын
учун олоп бойлорунун күчин арга жокто капиталист-
терге бир ле кичинек жалга саткадый болуп жат, оноп
башка олоп торолоп өлөр.

Жалданып иштеп турган ишмекчилердин эдип чыгар-
ган продукциязын ончозун капиталисттер бойлоры мен-
зинип жат, ишмекчилердин ижи учун сүреен ас жал тө-
лөп жат. Ишмекчилердин алып турган жалы ологго сы-
ранай да керектү немелер аларга жетпей турат.

Онойдордо, капитализм тушта обществонын сүреен
ас үлүзи болуп турган капиталисттер обществонын көп
жарымызы болуп турган ишмекчилердин күчин күүн-
кайралы жогынап жип турылар.

Капиталистический предприятиялерде жалданып иш-
тейтен иш *кижи кижинин күчин жийитенинин үчин-
чи, сүреен кату кебери* болуп жат. Онын учун
В. И. Ленин ле И. В. Сталин капита-
листический эксплуатацияны „жалду кулданыш“ деп
адагавдар. Бу кулданыш ишмекчилердин „жайымы“ ке-
регинде айдып турган төгүнчик закондор ажыра, куру
кей сөстөр ажыра жүк ле жажынып жат.

Крестьяндар. Капиталистический строй тушта жагыс ла ишмекчилер эмес, же онойдо ок ишкүчиле жаткан крестьяндар да күчүп жидирип, базынчыктадып жадылар.

Иштенип жаткан крестьянинди көргөжин, база „алдынан айыл-журтту кижиге“ деп көргөдүй. Онын хозяйствозынан алган бастыра кирелтелери закон аайынча онын бойынын колында артар учурлу.

Чынын көрсө, оок крестьянин жаан байлардан ончо жагынан камаанду, жагыс ла помещиктен камаанду болуп турган эмес, же капиталисттерден база камаанду болуп жат. Жаан байлар жүзүн-жүүр куурмакла сүмеленип, оок крестьяндардын хозяйствозынын кирелтелерин айрып алып, крестьяндарды жоксырадып турадылар. Капиталистический государстволор десе крестьяндарды налогторло тоноп жат.

Капиталистический стройдын экономический төзөлгөзү. Капиталистический ороондордо производствонун кажы ла бөлүгүн алыгар—бастыра промышленностьы, журт хозяйствонун, транспортту, садуны. Ончо жерлерде жаан предприятиелер бай улустун—капиталисттердин колында, олардын тагынан ээлеп турган жөөжөлөри болуп турганын слер жарт билип аларыгар.

Капиталистический стройдын экономический төзөлгөзү—*производствонун средстволорун буржуазия танынан ээлеп жөөжөлөнүп турганы болуп жат.*

Капиталистический обществодо производствонун отношенилер—*капиталисттердин классы ишмекчи классын күчин жип, базынчыктап турганында болуп жат.*

Капиталистический строй дегени производствонун эң учурлу средстволору ла государственнй жан тагынан ээлеген көп жөөжөлү байлардын-капиталисттердин колында, көп тоолу ишкүчиле жаткандарда—ишмекчилерде десе производствонун кандый да средстволору жок, онын учун оларго арга жокто капиталисттерге иштеерге келишип турган строй болуп жат.

Ишмекчилердин ле крестьяндардын бойлорун жайымдалтып алары учун өткүрип турган тартыжузы. Капиталистический стройдын төзөлгөнүнөн бери, бир канча жүс жылдардын туркунына пролетариат буржуазияга удурлажа калапту классовой тартыжу өткүрип жат. Бастыра капиталистический ороондордо ишмекчилер забастовкалар, стачкалар өткүрип—предприятие-

лердин ээлерине бойларынын некелтелерин тургузып, ишти токтодып турадылар. Промышленностьтын бүткүл бөлүгүниги бастыра предприятелеринде иштеп турган ишмекчилер забастовканы жарлап турадылар. Промышленностьтын өскө бөлүктөрүнүн ишмекчилери бастоват эдип турган өккөрлөрине жөмөлтө эдип, база забастовка өткүрүп турадылар.

Ишмекчилер буржуазиянын бийлегенин агтарып чачарга канча ла катап ченешкендер. Ондый ченежүлдердин эн жаан учурлузы историяда баштапкы катап көдүргөн пролетарский революция болгон: 1871 жылда Францияда ишмекчилер восстание көдүргөн, ол тушта Парижтин ишмекчилери жанды блаап алала, бир кезек айлардын туркунына бойларынын колында туткандар.

Жаныс ла помещиктерге эмес, же капиталисттерге де базынчыктадып турган крестьянствонун ишкүчиле жаткан калыгы ишмекчилердин революционный тартыжузына там ла тыгыда болушып турат. Өскө ороондор жуулап алган, базынчыктадып турган ороондордын ишкүчиле жаткан албатызы өскө ороондордын ла бойларынын капиталисттерин агтарып чачарга амадап турылар.

Капиталистический обществодо государство ло право. Бойынын бийлегенин ычкынбаска, пролетариаттын ла крестьянствонун ишкүчиле жаткан калыгынын удурлашканын ла революционный тартыжузын туй басып жоголторго буржуазия бойынын анылу организациязын — капиталистический государствонун төзөп алган. Ол государство ишмекчи класстын, ишкүчиле жаткан албатынын күчин жириге, базынчыктаарга, туй базарга буржуазиянын жепсели болуп жат.

Капиталистический ороондордо бийлеп турган класстын — буржуазиянын табына жарамыкту закондор чыгарылат. Производствонун средстволорун алдынан ээлеп жөөжөлөнгөнине бир де тийбес учурлузын жөптөп жат, пролетариаттын, ишкүчиле жаткан крестьянствонун күчин жирип, оларды базынчыктаарын закон эдип жөптөп жат. Ол закондор, онойдо ок жаннын жараткан ээжилери капиталистический обществонын правозы болуп жат. Ол право капиталисттердин жилбүзин коруп, буржуазияга керектү, буржуазияга тузалу ээжилерди тыгыдат.

Капиталистический государстволор кыйалта жок

Өлөр. Буржуазия бийлеп турган өйдиг туркунна производствонунг средстволоры качан да болбогон ийде-күчтү боло берди. Жаранып калган техникалу сүрекей жаан капиталистический заводтордо ло фабрикаларда үренип таскап калган көп миллион ишчилер иштеп жат.

Албатынынг обществозынынг производительный ийде-күчивинг бийиктеп өскөвинен көргөндө, бастыра албаты ырысту журтап жадатан аргалу.

Же капитализм тушта материальный ла культурный аргаларла жүк ле бир эмеш улус, обществонынг кулданачы бир кичинек бөлүги тузаланат, миллиондор тоолу ишмекчилер ле ишкүчиле жаткан крестьяндар там ла түрөп жадылар.

Пролетариаттын ла ишкүчиле жаткан крестьянствонынг күчин күүн-кайрал жок жип турганы ишмекчи класстын ла ишкүчиле жаткан крестьянствонунг капиталистический стройго удурлажа өткүрүп турган революционный тартыжузын там ла тыгыдып турат.

Бу тартыжу бистинг ороондо ло база бир кезек ороондордо буржуазиянынг бийлегенин антарып салды.

Алдындагы өлгөн өскө эксплуататорский государство чылап ок, капиталистический государство кыйалта жок өлөр.

6. Государство ло право дегени не.

Государство кижиликтинг өзүп келгенининг анылу уйезинде, жартап айтса—общество класстарга баштапкы ла катап бөлүнген тушта табылып төзөлгөнүн бис көргөнүбис.

Албатылардын историясында бистинг өйгө жетире бирүзи бирүзин солуган *государстволордын үч кебери* болгон: култудачы государство, феодально-крепостнический государство, капиталистический государство.

Олордын ортозында бир эмеш башкалары бар да болзо, олар төс жанынан ончозы түней— олар ончозы *кижининг күчин жичи класстардын*: култудачылардын, феодалдардын-помещиктердин, капиталисттердин *государстволоры* болуп жат. Ол государстволордын ончозынынг бүдүретен кереги жаныс: ишкүчиле жаткан класстардын күчин жиирге, базынчыктаарга, туй базар-

га кижинин күчин јиичилердин эп-аргазы, аппаратады болоры.

Государство дегени не? — деп суракка В. И. Ленин мынайда кыска кару берген:

„Государство дегени — ол бир класска база бирүзин базынчыктаарга керектү машина...“¹.

Бистин өйгө јетире историяда үч башка право болгон: култудачы общественнын правозы, феодально-крепостнический общественнын правозы, капиталистический общественнын правозы. Олордын түнгейи незинде дезде, олор ончозы кижинин күчин јиичи класстардын јилбүүлери кӱргүзип, корып јадылар.

Право дегени не? Право — обществодо бийлеп турган класстын табын кӱргүзип турган закондордын ла јангын јараткан ээжилердин бириккени.

Бистин ороондо тӱзӱлгӱн государство ло право торт ӱскӱ кеберлӱ, ондый государство албатылардын историясында мынын алдында качан да болбогон. Оныла бис келер бажалыкта таныжарыбис.

1. В. И. Ленин, соч. XXIV т., 3-чи чыгарганы, 370 стр.

II. СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ГОСУДАРСТВО.

Советский государство ненин учун, канайда тӧзӧлгӧнин билип аларга, бис каан башкарган Россияда ишмекчилердин ле крестьяндардын жадын-жӱрӱми кандый болгонун, озор бойын жайымдап алары учун ӧткӱрген тартыжузын кӧрӧликтер.

Каан башкарган Россияда ишкӱчиле жаткан албатынын жадын-жӱрӱми ле тартыжузы.

Ишмекчилердин жадын-жӱрӱми. Фабрикалар, заводтор, таш кӧмӱр казар жерлер, рудниктер, нефтяной промыселдер каан башкарган Россияда капиталисттердин танынан ээлеген жӧӧжӧзи болгон.

Ишмекчилерде дезе иштенер колдорунан башка не де болбогон. Озор арга јокто капиталисттерге жалданып иштеп, бойлорынын ижиле озорды байыдып тургандар. Ишмекчилер предприятиеде бир кӱнине 11—12 частан, оной до кӧд иштеп туратан.

Ишмекчилер иштеер кӱннин кӧп жарымын капиталистке тегин иштеп жат, иштеер кӱннин ас жарымын дезе бойлорына иштеп жат деп, В. И. Ленин бичиген. Темдектезе, 1908 жылда капиталисттер кажы ла ишмекчинин иштеген ижинен орто тооло 252 салковойдон астам алгандар, ишмекчилер дезе капиталисттерден иштин жалы учун жыл сайын 246 салковойдон, эмезе кӱнӱне 67 акчадан алгандар.

Россиянын эн бай капиталисттеринин колында болгон Путиловский заводтын (эмди Ленинградта Кировтын адыла адалган завод) ишмекчизинин—Власов

Егордын расчётный книжказын көрөликтер. Власов кўнине 50 акчадан иштеп алып турган, онойдордо, жарым ай иштеген учун ого 6 салковой 50 акча келижип жат деп, книжкада бичип салган. Жарым ай иштеген учун бу жал акчадаг 5 салковой 43 акчаны заводтогы лавкадан төлүгө алган бор-ботко „курсак“ учун тудуп алган, 13 акчаны заводтогы церкве учун тудуп алган, Власовтыг колына десе 94 акча келишкен.

Онойдордо, сары таннан ала, карануй энирге жетире капиталистке иштеген Власов бойынын ижи учун „курсактаг“ башка өскө керектерине бир айына эки салковойдон ас акча алган.

Петербургта Семянниковтын заводында (эмди Ленинниг адыла адалган Невский завод) бир катап мындый керек болгон. Ишмекчи Ефим Лахнов неме көдүрер кранга илип салган жаан казанды сулап турган. Илген илжирмези бек эмезин ишмекчи көрөлө, цехтин начальнигине оны угузарга барган. Онызы аайы-бажы жок арбанала, барып иштен деп жакарган. Онын кийининде бир де час өткөлөктө, цехте коркушту тын жызырт-табыш угулган. Жүгүрижип келген ишмекчилер көрзө, казан илген илжирмезинен үзүлеле, оlorдын нөкөрин өлтүрө басып салыптыр. Цехтин начальниги ондо ок турала, тагкылап, инженерге айткан: „Казан кабырылып калыптыр, онызы ачынчылу!“

Казан фабриканын ээзине акчага бодолып турган, ишмекчи десе неге де эмес: өлүп калган ишмекчинин ордына канча ла кире өскө ишмекчилер бар болгон.

Капиталисттер ишмекчилердин күчин онойдо жип, оlorды онойдо базынчыктап туратандар.

Оныла коштой аш-курсактын, квартиранын баазы там ла бийиктеп турган, иштеген учун жал десе ол ло кеминде артып, эмезе бир эмеш ле бийиктеп турган. Бойынын ижиле капиталисттерге миллиондор салковойго турар жөөжө эдиц турган ишмекчилер бойлоры там ла түрөп тургандар.

Крестьяндардын жадын-жүрүми. Россияда крестьяндардын крепостной камаанду болгонун каанын жаны крестьяндардын восстаниелеринен жалтанып, 1861 жылда жок эдиц салган. Ле крепостной правоны жоголтор тушта помещиктер жакшы деген жерлерди бойлорына артыргызала, крестьяндарга десе „кумактарды“ — коомой жерлерди, көп учуралдарда өлөн чабарга, мал кабы-

рарга жарамык жок, сугат эдер суулары жок жерлерди үлөп бергендер. Ого үзеери, алган жер учун крестьяндарды көп акча төлөтиргендер.

30 мунг тоолу жаан помещиктер бойлорына алдынан ээлеп жөөжөлөөргө 70¹ миллион десятив¹ жер алгандар, 10 миллион ишкүчиле жаткан крестьяндар дезе база ол кире жер алгандар деп, В. И. Ленин бичиген. Көп помещиктер бойлорына жүстер мун, миллион десятиннен ле ошон до көп тоолу десятин жер блаап алгандар. Кааннын билези дезе 8 миллион десятин жерлү болгон.

Озогыда Рязанский губернияда, Санский деп деревнеде (эмди ондо жаан колхоз туруп жат) помещик Подлазовтын жери 918 биле крестьяндардын бастыра жеринен эки катап көп болгон. Помещиктин жери-журты сүрекей бай болгон, кажы ла крестьянский хозяйството дезе бир уйдын төрт үлүзи, жарым чочко ло бир кой кели жип турган.

Керек ондый айалгада болордо, закон аайынча акту бойыннн „жайымын“ алган крестьяндар чындап алза—жарымдай крепостной болуп артып калгандар. Олор арга жокто ас-мас акча учун помещиктерге иштеп, олордон „ортокко“ жер жалдап алып тургандар. „Ортокко“ жер алар дегени—жалдап алган жерди крестьянин бойы бойыннн салда-тырмуужыла жарандырып, жуунадып алала, ошон алган аштын тал ортозын помещикке теп-тегин беретени. Ого үзеери, крестьяндар помещиктен өлөн чабар, мал кабырар жер алып, онын учун помещикке теп-тегин иштеп туратандар.

Полтавский губернияда крестьяндардын билелеринин бир кижизине келижип турган жер десятиннин төрт үлүзинен ас болгон, помещиктер дезе крестьяндарга арендага берген бир десятин учун эки десятин жерди сүрүп, үрендеп, ажын жуунадып берзин деп векеп тургандар. Орто Азияда крестьяниннин арендовать эдип алган жеринен жуунадып алган аштын сегис үлүзинин жетүзин помещиктер бойына алала, иштеген жокту крестьянинге жүк ле бирүзин артырып тургандар.

Помещиктер крестьяндардын кучин жип, олорды базынчыктап турганы ондый болгон.

Россия соңдоп калган жер ижиле жаткан ороон бол-

¹ 0,9 десятин—1 гектар болуп жат.

гон. Крестьяндар јерди агаш салдаларла, агаш тырмууштарла јарандырып иштеп тургандар, колло урендеп, ас-мас өскөн ажын серпле кезип, чалгыла чаап, токпокло согуп туратандар. Крестьяндар ачаналап, јоксырап тургандар. Помещиктер дезе крестьяндардың иштеген иживе байып, ашты гран ары јанына садып тургандар.

Каанның јаны. Оны антарганы, Азий Россияны каан бир де өйи-кеми јок башкарган. Јартап айтса, бастыра јан ла ороонды башкаратаны закон аайынча, „самодержец“ каанның колында болгон. Государствоны башкаратаны бир кааннан бир каанга энчиле берилип турган.

Керектиг чынын көрөр болзо, ороонды каан тургускан бир кезек байлар ла јаан чиновниктер каанның адынан башкарып тургандар. Россияны 130 мун помещик-дворяндар башкарып турган. Каан бойы эн јаан помещик болгон.

Каанның ла помещиктердин башкарузы јаныс ла помещиктердин эмес, је онойдо ок капиталисттердин де јилбүзин корып турган. Бойының јадын-јүрүмин јарандырага амадап, ишмекчилердин ле крестьяндардын тартышканын каанның башкарузы коркушту кату јаба базып туратан.

Орус эмес көп албатылардын ишкүчиле јаткан калыгы „ак каанның“ чиновниктерине, орус помещиктерге ле орус капиталисттерге сүрекеј кату базынчыктадып тургандар. Ого үзеери, оларды бойларының да байлары базынчыктагандар.

Ишмекчи класс ла крестьянство ондый кату базынчыкка јөпсип отурбагандар, ишмекчилер заводчиктерге, фабриканттарга удурлажа забастовкалар өткүрип тургандар. Крестьяндар помещиктердин јурттарын јоткондоп, помещиктердин јерин блаап алып туратандар. Ишмекчилердин ле крестьяндардын тартыжузын ХХ јүс-јылдыктың башталар јылдарында В.И. Ленин ле И.В. Сталин төзөгөн большевистский партия башкарган.

Россияда баштапкы революция 1905 јылда болгон. Оны большевиктер албатының ортозында иш өткүрип белетеген. Революционный тартыжуда ишмекчилердин көп сабазы—ишмекчи класстың беш үлүзинин үч үлүзи турушкан. Јаан городтордо *ишмекчи депутаттар*

дын баштапкы Советтери тӱзӱлгӱн. Ол Советтер ишмекчилердин стачкаларын, восстаниелерин башкарып тургандар. Ишмекчи депутаттардын Советтери—*янгы, революционный жаннын башталгазы* болгон.

Je ондый да болзо, ишмекчилер овчозы учына жетире ӱрчимдӱ турушкан эмес. Крестьяндардын дезе жӱк ле ас жаны—тӱрт эмезе беш ӱлӱзинин бир ӱлӱзи—революционный тартыжуда турушкан. Баштапкы революция кааннын жанын антарып жоголтпогон, жӱк ле уйандадып салган. Je албатынын ӱштӱзи *кем*, ӱлӱрлӱ *канайда* тартыжатанын ол революция албатыга кӱргӱзип берген.

Большевистский партия ишкӱчиле жаткандардын ортозында бойнын революционный ижин токтотпой, ӱткӱрив турган.

Экинчи революция Россияда 1917 жылда, февраль айда, телекейлик баштапкы жуу ӱдӱн турар тушта болгон. Ол революция тоолу ла кӱндердин бажында кааннын жанын антарып салган. Бастыра ороондо ишмекчи ле солдатский депутаттардын Советтери, крестьянский депутаттардын Советтери тӱзӱлгӱн. Je албаты-калыктын билгири ле тӱзӱмӱли уйан болгон учун, буржуазия жанды бойнын колына алала, Удурумга турар башкарузын (Временное правительство) тургускан. Фабрикалар, заводтор капиталисттердин колында, жер помещиктердин колында артып калган.

2. Улу Октябрьский социалистический революция.

ӱчинчи революция болор алдында. Кааннын башкарузы Францияла, Англияла база да ӱскӱ государстволорло жӱптӱжип, Германияга, Австро-Венгрияга ла Турцияга удурлажа ӱткӱрген жууны Удурумга турган буржуазный башкару токтотпой, оног ары кӱндӱктирген. Ороондо аш-курсак жаныван керек кӱнӱн сайын коомойтып турган. Албаты Удурумга турган башкаруны там ла тыныда жататпай барган.

Удурумга турган буржуазный башкару революционный ишмекчилерди ле крестьяндарды истеерин баштаган. Ишмекчилердин ле солдаттардын демонстрацияларын тоскорып, адып турган. Помещиктердин жерин

блаап алып турган крестьяндарла тартыжарга карательный отрядтар ийип турган. Көп революционерлерди арестовать эдип, түрмеге отургускан.

Албатыга жайымды да, амыр-энчүни де, аш-курсакты да буржуазный жан бербес деп, большевистский партия, В. И. Ленинге ле И. В. Сталинге баштадып, албаты-жонго жартап айдып турган. Буржуазный башкаруга ла онын колтыкчыларына бутпегер, тартыжуны токтотпогор, жанды бойыгардын колыгарга аларга ийде-күчтерди жуугар деп, большевиктер ишмекчилерди ле крестьяндарды кычырган. Большевистский партия жангы, үчинчи революцияны беле-теген.

Улудан улу революция. 1917 жылда, 25 октябрьда (7 ноябрьда) Петроградтын (эмди Ленинград) ишмекчилери ле солдаттары, большевиктерге баштадып, жуу-жепселдү восстание баштайла, Удурумга турган буржуазный башкаруны антарып салган. Восстаниени В. И. Ленин ле И. В. Сталин бойлары башкаргандар.

Ол өйдө Петроградта Советтердин Бастыроссийский съезди болуп турган.

Ишмекчилерге, солдаттарга ла крестьяндарга Ленинни бичиген кычырузында съезд мынайда айткан:

„Ишмекчилердин, солдаттардын ла крестьяндардын бастыразынын жуугынын табына тайанып, Петроградта ишмекчилердин ле гарнизоннын женү алган восстаниезине тайанып, Съезд жанды бойынын колына алып жат“¹.

Жербойында бастыра жан ишмекчилердин, солдаттардын ла крестьяндардын Советтеринин колына берилип жат деп, Съезд жөп чыгарган.

Съезд баштапкы декреттерди—жангы, Советский жаннын закондорын жөптөгөн, *Советский Ишмекчи-крестьянский башкаруны төзөп жөптөйлө*, оны Албаты Комиссарлардын Соведе деп адагав. Башкарунын председателине В. И. Ленин тудулган, национальностътордын керектеринин Албаты Комиссарына И. В. Сталин тудулган.

¹ В. И. Ленин, соч., 26 том, 4-чи чыгар. 215 стр.

Онойдо бастыра јан Советтерге көчкөн.

Октябрьский революцияны јокту крестьяндардын болушыла пролетариат эткен. Социализмди тургузып бүдүрер деп, бойлорынын алдына улу амаду тургузып алган пролетарийлер восстание көдүргөн албатыны баштап апаргандар. Октябрьский революция *пролетарский социалистический революция* болгон.

Базынчыктадып, кыстадып, истедип, күчин јидирип јүргөн класс—јалданып иштеп јүргөн ишмекчилер кижинин күчин јиичилердин бийлегенин историяда баштапкы катап антарала, бойлорынын *диктатуразын* тургускан, јартап айтса, бойы бийлеер класс боло берген. Кижини базынчыктайтан ла кыйнайтан буржуазный государствоны пролетариат орды јок эдип, оодо соккон. Кандый да базынчыкты, кизи кижинин күчин јийтенин үргүлјиге јок эдип саларга пролетариат бойынын государственный организациясын тзөгөн.

Онойдо, Улу Октябрьский социалистический революциянын јенү алган шылтузында *јангы государство, ишмекчилердин ле крестьяндардын телекейде баштапкы Советский социалистический государствовы* тзөлгөн.

Октябрьский революциянын бастырателекейлик учуры. Азыйда революциялар болгондо, јанга кижинин күчин јиичи бир класстын ордына кижинин күчин јиичи база бир класс келип туратан, кижинин күчин јииринин бир кебери база бир кебериле солынатан болгон, је кижинин күчин јири десе артып калатанын бис билерибис.

Кулдардын революциялары болордо, Нидерландтарда, Англияда, Францияда, Германияда ла бскө дө ороондордо болгон крестьянский революциялар ла буржуазный революциялар болордо, керек ондый болгон.

Ол ненин учун ондый болуп турган?

Кижинин күчин јиирин торт јок эдип салгадый класс ол тушта обществодо јок болгон: промышленный пролетариат јок болгон, эмесе ол билгир ле тзөлгөлү политический ийде-күч болуп јангы ла тзөлип турган.

Октябрьский революция башталарда десе, Россияда 1905—1907 јылдардагы революциянын школын өдүп чыккан јаан ийде-күчтү ишмекчи класс бар болгон.

Россиянын ишмекчи классында бирлик революцион-
ный партия, большевиктердин партиясы бар болгон,
ол партия ишкүчиле жаткан албатыга салтарын күнүн
сайын там тыгыда жетирип турган. Шак онын учун
бистинг революция кижинин күчин жирип торг жок
өдип салган.

Нөкөр С т а л и н айдат:

„Кижинин күчин жиичи бир класстын ордына база
бирүзин тургуспай, кижинин күчин жирипин бир ке-
беринин ордына база бирүзин тургуспай,—кижинин
күчин жийтенип, кижинин күчин жийтен кандый ла клас-
старды, жүзүн-жүүр байларды ла базыначыларды, эски-
зин де, жагызын да—ончозын жок эдер деп суракты
сок жапыс бистинг советский революция, жапыс ла бис-
тинг Октябрьский революция тургускан“.¹

Октябрьский революциянын жөнүзи албатылардын
историясында сүрекей жаан учурлу керек болгон. Кү-
чин жидирип жүрген класстардын сыранай ла револю-
ционный классы болуп турган класс, бистинг өйдөги
өзочыл класс—пролетарват бу революциянын жөнүзи-
нин шылтузында государственный жанды колына алган.
Ол революция буржуазиянын бийлегенине сүрекей тын
согулта эткен: капиталистический стройдон эң жаан
ороовдордун бирүзи—Россия айрылып калган.

3. Советский государствонун баштапкы ла бүдүргөн керектери.

Советский жаннын баштапкы декреттери. Октябр-
ский революция жөнү алганынын экинчи ле күнинде
Советтердин Бастыраароссийский экинчи съезди *амыр-
энчү* керегинде декретти жөптөгөн. Өскө албатылар-
дын жерин блаап албай, өскө албатыларды албанла
бойына бириктирип албай, ак-чек амыр-энчү тургузар
керегинде жөптөжүни тургузарын баштагар деп, ол туш-
та жуулажып турган башкаруларга ла албатыларга иш-
мекчи-крестьянский государствонун адынан ол дек-
ретте кычыру эдилген.

Экинчи декретти—*жер* керегинде законды Советтер-

¹ И. С т а л и н, Ленинизмниг сурактары, II-чи чыгарганы
412 стр.

дин Бастырароссийский съезди 27 октябрьдын алдындагы түнде жөптөгөн. Жерди помещиктерден тургузала, бир де төлүзи жокко айрып алар деп, ол декретте айдылган. Бастыра жерди бастыра албатынын тузаланатан жөөжози эдип, ишкүчиле жаткандарга тузаланарга берген. Ол декреттерди экилезин **Л е н и н** тургускан.

Ноябрь айда **Л е н и н** л е **С т а л и н** „*Россиянын албатыларынын праволорынын декларациязына*“ кол салгандар, ол декларация аайынча, алдындагы Российский империянын бастыра албатыларынын жайым-жадын-жүрүмдү ле түнгей праволу болоры тургузылган. Бистин ороондо национальный базывчыкты жок эдип салган.

Советский башкаруу бастыра продукталарды ла эдилбеген материалдарды эдерине ле корырына „*Ишмекчилердин шижжүзин тургузары керегинде ээжилерди*“ ноябрь айда чыгарган. **Л е н и н** бичиген бу закон бастыра фабрикаларды ла заводторды Советский государствонын жөөжөзи эдеринде баштапкы алтам болгон.

1917 жылда, декабрь айда *банктарды* государствонын колына берер керегинде закон чыгарылган. Буржуазиянын бийлеп ле албаты-калыктын күчин жип турарын жеткилдеп турган эн жаан эп-аргазын онын колынан онойып блаап алган.

1918 жылда, январь айда „*Ишкүчиле жаткан ла күчин жидиртип турган албатынын праволорынын декларациязы*“ жөптөлгөн. Ол декларацияны **В. И. Л е н и н** бичиген. Ол декларация *Россияны Советтердин* республиказы деп жарлаган. Советский жаннын органдарына кижинин күчин жиичи класстарды жууктапас, буржуазиянын черүзин жок эдер, онын жуу-жепселдерин блаап алар, *Ишмекчи-Крестьянский Кызыл Черүни* төзөөр керегинде бу декларация жарлаган.

Советский жаннын эн жаан учурлу баштапкы декреттери ондый. *Советский государство баштапкы ла күндеринен ала кижинин күчин жиичилерди туй базатан ла ишкүчиле жаткан албатынын жылбүзин корыйтан эн жаан ийде-күчтү жеесел болгонын бис көрүп турбыс.*

Баштапкы Советский Конституция. **В. И. Л е н и н** в и н, **И. В. С т а л и н** н и н ле **Я. М. С в е р д л о в** т ы н башкарганыла тургузылган баштапкы Советский Конституцияны 1918 жылда, 10 июльда Советтердин Бастырароссийский бежинчи съезди жөптөгөн.

Россия Советтердин Республиказы болуп јат деп, төс јерде ле јербойлорында јан ишмекчилердин, крестьяндардын ла солдаттардын депутаттарынын Советтеринин колывда болуп јат деп, ол Конституцияда айдылган. Ол Конституция Советский јанның чыгарган декреттерин чын деп темдектеген. Конституция Советский јанның төс лө јербойындагы органдары кандый болорын ла оло кандый иш будуретенин тургускан.

Овойдордо, 1918 јылдагы Конституция, орооннын Төс Законы болуп, ишмекчилердин ле крестьяндардын телекейде баштапкы Советский социалистический государствонин төзөлгөнни бектелтип салган. Баштапкы Советский Конституциянын бастырателекейлик-исторический учуры ондый.

4. Советский государствонин тыгыганы ла өскөни.

Контрреволюцияны оодо согуп чачканы. Ишмекчи албаты јанды бойынын колына алып аларда, буржуазия калаптанып чыккан. Блаадып ийген јан учун, алдындагы тату јадын-јүрүми учун помещиктер ле капиталисттер өлгөнчө тартыжарга санандылар. Оло Советский јан тыгыгалак областьтар јаар—Дон, Кубань, Сибирь јаар уулангандар. Каанның генералдарынын болужыла оло јуу-јепселдү отрядтар—ак черү јууп алгандар. Оло Советский јанга удурлажа *контрреволюционный* восстание көдүргендер.

Өскө ороондордын буржуазиязы орус буржуазияга јанды сйто блаап аларга болужар деп, оныла коштой бистин јөөжөдөн келишкенин алып аларга мендеген. Германия, Англия, Франция, Япония, Американын Бириккен Штаттары ла өскө дө капиталистический государстволор Советтердин ороонына күнбадыжынан ла күнчыгыжынан, түштүктен ле түндүктен табарып киргендер. Ичјанындагы контрреволюциянын ла өскө ороондордон келген олјочылардын бириккен ийде-күчине удурлажа советский албаты үч јылдан ажыра сурекей кату јуу өткүрген.

Советский ишмекчи-крестьянский государствонин болоттый бек, јендиртпес ийде-күчи бу тушта анчада-

ла јарт билдирди. Кызыл Черү Ленинниң, Сталинниң, Фрунзениң, Ворошиловтын баштаганыла, Советский јанды героический корып алала, актардын черүлерин чек оодо соголо, өскө ороондордон келген олјочыларды гран ары јанына сүрүп ийген.

Советский государство бойын ишмекчи-крестьянский ороонды корыйтан јаан ийде-күчтү јепсел деп көргүсти.

Кижинин күчин јиичилердин эн јаан эки классы—эн бай буржуазия ла помещиктер—1918—1920 јылдардагы јууда Советский јан јенү алган шылтузында бистин ороондо јок эдилген.

Советтер бастыра ороондо государственный јаннын качан да сынбас сож јангыс төзөлгөзи болуп, тынкий бердилер. Советский государство тынып алала, јууда оодылып-чачылган албаты хозяйствоны орныктырарын баштай берди.

СССР-дин төзөлгөни. Российский Советский Республика төзөлгөннин кийининде удаган јок өскө советский республикалар: Украинский, Белорусский, Закавказский Советский республикалар төзөлгөн. Оло тәрыйын ол республикалардын ортозында најылыкту колбу башталды. Олор Советский јаннын өштүлерине удурлажа кожо тартышкандар.

Контрреволюцияны ла өскө ороондордон келген олјочыларды јенген кийининде советский республикаларды јуук бириктирери керегинде сурак тура берген. Олорды нениң учун бириктирер керек болгон?

Албатынын бастыра ийде-күчин социализмди төзөп бүдүрерге бириктирер керек деп, тыш јанындагы өштүлерден Советский Төрөлистин бек коруланарын текши ийде-күчле төзөп алар керек деп, бистин албатылардын ортозын там ла јуукташтырып, соғдоп калган албатыларга ончозына карындаштык болуш јетирер керек деп, вөкөр Сталин айткан.

1922 јылда кажы ла республикада Советтердин съездтеринде советский республикалар бир союзный государствога биригер деп, јөп чыгаргандар.

1922 јылда, 30 декабрьда Российский, Украинский, Белорусский ле Закавказский республикалардын Советтеринин текши съезди јуулган. (Закавказский республика ол тушта Грузинский, Армянский ле Азербайджанский)

байджанский республикалардан турган). Ол съезд *Советский Социалистический Республикалардын Союзынын—СССР-дин* тӱзӱлгӱни ле бу республикалардын жагыс Союзный государствога бириккени керегинде декларацияны бир унле жӱптӱгӱн.

Советский Союз онойдо тӱзӱлгӱн. Оны тӱзӱгӱн улус В. И. Ленин, И. В. Сталин болгондор.

Советский государство кӱп национальностту улу государство бололо, ады чыккан жаан государстволордын ортозында баштапкы жерде тура берген.

СССР-дин баштапкы Конституциясы. Нӱкӱр С т а л и н г е башкарткан агылу комиссия Советский Союзтын Конституциясынын проектин тургускан. СССР-дин баштапкы Конституциясын Советтердин экинчи Бастырасоюзный съезди 1924 жылда, 31 январьда жӱптӱгӱн. Ондон бичилген, ондон закондоп бектелген?

Ишмекчилердин ле крестьяндардын кӱп национальностту Советский Социалистический Союзный бириккен государствога тӱзӱлгӱнин, жагы, текшисоюзный государственный органдар тӱзӱлгӱнин СССР-дин баштапкы Конституциясы закон эдип бичип салган.

Бир государственный союзга бойлорынын кӱуниле, тӱшей праволу бириккен советский албатылар амыр-ӱнчӱ журтаарынын ла карындаштык болуп, кожо иштееринин тӱзӱлгӱзи ол Конституцияда бичилген.

СССР-дин баштапкы Конституциясынын телекейлик-исторический учуры ондый.

Бу Конституцияга тӱзӱлгӱлӱнип, Советский государство онон ары там тыгыган.

5. Советский государство—СССР-де социализмди тургузып бӱдӱреринин эн учурлу жечели.

Советский государствонын жагыс задачалары. СССР-дин баштапкы Конституциясын жӱптӱгӱн тушта бистин промышленностто жаан эмес капиталистический предприятелер бар болгон, олар ороондо бастыра промышленносттын эдип турган продукциясынын бежинчи ӱлӱзин чыгарып турган. Журт хозяйстводо деревне жердин капиталисттеринин классы—бай крестьяндар, кулактар кӱп болгон. Олар деревне жердин жок-

туларын кулданып тургандар. Деревнеде ол тушта нургулай тангынап жаткан крестьяндар болгон.

Советский государство ло коммунистический партия бойынын алдына мындый задачалар тургускан: 1) ороондо ийде-күчтү государственный жаан промышленностьты тözöйлө, капиталистический предприятие-лерди промышленный производдон кыстап чыгарар, 2) крестьянский хозяйстволорды колхозторго бириктиреле, калганчы капиталистический классты—кулактарды жок эдер.

Бу задачалар нөкөр Сталиннин баштаганыла кыска өйдин туркунына (1924—1936 жылдарда) бүдүп калган.

СССР-де социализм женгени. Советский государство бойынын күчиле, бойынын средстволорыла ийде-күчтү жаан промышленностьты тözöp тургузарын баштаган. Ондый промышленность бисте азый жок болгон.

Коммунистический партия бастыра строительствоны башкарып, ишкүчиле жаткандарды ат-верелү ишке көдүргөн. Күчи жок, сондоп калган жер ижинин орооны болгон Советский Союз жаан ийде-күчтү озочыл промышленный держава боло берген.

Советский государство колхозтор тözöörинде крестьяндарга материальный, технический, агрономический болуш жетирген. Коммунистический партия бойынын оя мундар тоолу эн артык ишчилерин крестьяндарга колхозтор тözöörинде болушарга, колхозторды башкараарга, кулактарла тартыжарга, деревне жаар ийген. Крестьяндардын бастыразына жуугы колхозторго бириккен. Производствонун жепселдерин кулактардан айрып алала, колхозторго берген. Жаан совхозтор жагыдан тözöлгөн.

Бистин журт хозяйство социалистический хозяйство, телекейде эн жаан хозяйство боло берген. Бистин журт-хозяйствоны тракторлорло, камбайндарла, өскө дө машиналарла жепсегенинин шылтузында ол капиталистический ороондордын журт-хозяйствозынан артык боло берген.

Бистин ороондо кандый да кулданагы класстар—помещиктер де, капиталисттер де, кулактар да артпаган.

Советский государство бистин ороондо социалистический общественны тözöp бүдүреринин эн жаан учурлу жепсели болгон.

Сталинский Конституция. Социализмди тözöp бүдүргенинин шылтузында бистин орооннын жүрүминде

болгон кубулталар СССР-дин жаңы Конституциясында оңчозы бичилген.

Ол Конституцияны, бастыра албаты узак шуушкен кийинде, 1936 жылда, 5 декабрьда Советтердин Бастырасоюзный Чрезвычайный Сегизинчи съезди унин бир кижидий берип, јөптөгөн. Конституция керегинде докладты нөкөр Сталин эткен. Ол Конституцияны албаты оны тургускан кижинин адыла *Сталинский Конституция* деп адап јат.

Социализм јенген керегинде, Советский Союзтын ишкүчиле јаткандары капиталистический кулдыктан учына јетире јайымдалганы керегинде, бистин ороондо *чындык демократия*, јартап айтса, *чын ла албатынын жаңы* учына јетире јенген керегинде ол Конституцияда бичилген.

Сталинский Конституциянын бастырателекейлик-исторический улу учуры неде дезе, бистин ороондо бүдүрип салган жаңы, социалистический общественнын стройыннын тözөлгөзи кыскарта ла научый јанынан чокумдалып баштапкы ла катап ондо айдылган. Сталинский Конституциянын бастырателекейлик-исторический учуры база неде дезе, көп национальносту государствонун жаңы, советский, ленинско-сталинский тözөлгөзи, ол государствонун тözөлгөн ээжизи, онын органдарынын бүдүми ле полномочиелери, советский граждандардын улу праволоры ла кыйалта јок бүдүрөтөн керектери ондо айдылган.

6. Советский Союзтын политический тözөлгөзи.

Сталинский Конституциянын баштапкы ла статьясында бистин ороон *ишмекчилердин ле крестьяндардын социалистический государствозы* болуп јат деп айдылган. Советский социалистический государство кандый класстардын јилбүлерин көргүзип, корып турганы база ондо айдылган. СССР-дин Конституциязынын 1-кы статьясында мынайда айдылган:

„Советский Социалистический Республикалардын Союзы ишмекчилердин ле крестьяндардын социалистический государствозы болуп јат“.

Сталинский Конституциянын экинчи ле учинчи статьяларында ишкүчиле јаткандардын депутаттарынын

Советтери керегинде айдылган. Советтер дегени не?

Бистиг телкем орооныбыстыг кандый ла јеринде, Орто Азиянын изүү, кумаку ээн чөлдөринен ала Заполярьенин карлу јаландарына јетире, Советтер бастыра слер көрөригер. Деревнелерде, городтордо, райондордо, округтарда, областтарда, крайларда ишкүчиле јаткандардын депутаттарынын Советтери бар.

Советтерде орус ла азербайджанец, туркмен ле ненец, украинец ле хакас, эстонец ле киргиз, қарган большевик ле партийный эмес колхозчы, бастыра телекейге јарлу учёный ла баштамы үредүлү ишмекчи, металлург ла пастух, бөс согочы ла уй саачы, темир јолдын ишчизи, лётчик оног до өскө улус коштой иштеп тургандарын слер көрөригер.

Онойдордо, ишкүчиле јаткандардын депутаттарынын Советтери көп албаты-калыкты бириктирип, бастыра албатыларга салтарын јетирип турган бирлик государственной организация болуп јат. Ол организация кандый ла национальносту ла расалу, кандый ла мүргүлдү, кандый ла јөөжөлү, кандый ла иштү ле үредүлү, партийный ла партийный эмес, эр де, үй де улусты ончозын бириктирип јат.

Ондый болгондо, бастыра Советтер Октябрьский революция ла ишмекчи класс төзөгөн бистиг орооннын политический төзөлгөзи болуп јат. Обществонин озочыл отряды болуп турган ишмекчи класс Советтер ажыра бойынын диктатуразын бүдүрет—ороонды башкарып јат. Сталинский Конституциянын 2-чи статьясында ол керегинде мынайда айдылган:

„СССР-дин политический төзөлгөзи ишкүчиле јаткандардын депутаттарынын Советтери болуп јат, ол Советтер помещиктердин ле капиталисттердин јанын антарала, пролетариаттын диктатуразын јуулап алган шылтузында өзүп, тыңыган“.

1917 јылда, октябрь айда бастыра јанды Советтер алган. Оног бери Советтер бистиг ороондо бастыра государственной јанын сок јаныс төзөлгөзи болуп јат. Советский албатынын бу улу јенүзи Сталинский Конституциянын 3 статьясында закон болуп бичилген:

„СССР-де бастыра јан ишкүчиле јаткандардын депутаттарынын Советтери ажыра городтын ла деревне јердин ишкүчиле јаткандарынын колында болуп јат“.

7. Советский социалистический государство- кулданачы государстволордон тазылынан ала башкаланып турганы.

Советский государствовун тӧзӧлгӧвин, ӧзүп тынганын, онын ижин кӧрүп, Советский государство дегени не, бастыра кулданачы государстволордон тазылынан ала ол незиле башкаланып турганын бис билип алар аргалу.

Советский государствовы крестьяндардын болужыла ишмекчи класс тӧзӧгӧн. Советский государство ишмекчи класстын революциязы антарган кулданачы класстарды кӱүн-кайрал жок жаба басып, учына жетире жоголторго ишмекчи класска жаан ийделу жепсел болгон.

Кулданачы класстар тӧзӧгӧн, обществонын кӧп сабазы болуп турган ишкучиле жаткандарды обществонын кулданачы бир кичинек бӧлүги жаба базарга амадап турган азыйгы ончо государстволордон Советский государствовун тазылынан ала башкаланып турганынын баштапкы темдеги ондый.

Кулданачы класстарды жоголткон кийининде Советский государствовун тӧс задачазы хозяйственный, организационный, культурный, воспитательный иш боло берген. Советский государство бистин орооюдо социализмди тӧзӧп будуреринин эн жаан учурлу жепсели болгон.

Бойынын тӧс задачазын кулданышты корып алары, кулданышту стройды тындыдары деп кӧрүп турган азыйгы бастыра государстволордон Советский государствовун тазылынан ала башкаланып турганынын экинчи темдеги ондый.

Советский государство ишмекчи-крестьянский ороонды тыш жанындагы ӧштүлеринен корыйтан, ишкучиле жаткан албатынын бастыра жилбүлерин корыйтан жаан ийде-күчтү жепсел болуп жат. Тыш жанынан келген табарудаг кулданачы бир кезек улустын жӧӧжӧ-эйн ле праволорун корып турган азыйгы бастыра государстволордон Советский государствовун тазылынан ала башкаланып турганынын учинчи темдеги ондый.

Онойдордо, Советский государство чек жаны, эн бийик кеберлү государственная организация болуп жат.

Ол государствонун болушыла ишмекчи класс азый турган, кулданагы общественный стройды жоголтоло, кижини кижини кулданагы жок, жануу, социалистический общество тӱзӱп алган.

Советский ороондо Советский жануунун чыгарган бойуунун закондору бар, Советский жануу жараткан ээжилер бар. Ол закондор ло ээжилер *советский социалистический право* деп адалат. Ол право кулданагы общественный праволорунан тазылынаган ала башка болуп жат. Советский социалистический право ишмекчи класстын ла бастыра ишкӱчиле жаткандардын табын кӱргӱзип, Советский государствонун ла советский закондордын жилбӱлерин коруп, социалистический общественны тыгыдарга ла ӱскӱрерге болушат.

8. Советский социалистический государство капиталистический государстволорды артыктап турганы.

Советский социалистический государство керегинде билип алганыгарды ончозун сананып кӱригер. Советский государство кулданагы государстволорды, ол тоодо капиталистический государстволорды чик жок артыктап турганы слерге жарт болор. Советский государство олоорды артыктап турганы незинде?

Советтердин албатыга сӱреен жуук болуп турганы. Советский жануу албатыга сӱреен жуук болуп турганыла буржуазный жануу артыктап жат.

Советтер ишкӱчиле жаткандардын бойлорунун государственной организациязы, албатынын бойуунун колындагы жануу болуп жат. Советтер ишмекчилерле, крестьяндарла, кандый ла иште, кандый ла айалгада турган ишкӱчиле жаткандарла узук жок колбулу. В. И. Ленин Советский жануу керегинде мынайда айткан:

„Бис телекейде эн кайкамчылу ийде-кӱчке—ишмекчилердин ле крестьяндардын кӱчине тайанып жадыбыс“.¹

Албаты-калыкка мындый колбулу болоры, калыкка мынайда тайанар арга буржуазный жануу болор деп санаага да кирбес.

¹ В. И. Ленин. Соч. XXVII том., 3-чи чыг. 86 стр.

Буржуазиянын кулданып ла базынчыктап турган ишмекчилерге ле крестьяндарга буржуазный государство тайанып болбос. Буржуазия жаньс ла бойынын аппаратадына, албатыга оштү улустап турган аппаратадына тайанып жат.

Советтер—телекейде эн тоомжылу жан. Албатыла үзүги жок колбулу болуп турган учун Советтерге албаты-калык сүрекей бүдүп, сүүп жат. Советский жаньн бастыра закондорын ла чыгарган жөптөрүн албаты коркып бүдүрип турган эмес, акту сагыжыла бүдүрип жат. Уур өйлөр боло бергенде, Советский жан болушка албатыны кычырат, миллиондор тоолу албаты качан да болзо бойынын жаньна болужарга көдүрилип чыгат. Советтер—телекейде сырагай ла тоомжылу, сырагай ла бүдүмчилү жан болуп жат.

Буржуазный жанга дезе кандый да ороондо албаты-калыгы бүтпейт. Ишкүчиле жаткан албаты буржуазный жанга бүтпей, оны көрбөй жат. Ишмекчилердин ле крестьяндардын там ла элбек калыгы буржуазиянын жаньна удурлажа тартыжуга кирет. Капиталистический ороондордо буржуазия албатыны базынчыктап, төгүндөп турган шылтузында бийлеп жат.

Советтердин күчи албатынын революционный ийдезинде. Советтер албатыны сознательный политический жүрүмге көдүрдилер. Буржуазиянын бийлегениле жаба базылган албатынын революционный, творческий ийде-күчин Советтер жайымдалтылар. Советтер государствоны, хозяйствоны башкарарга, наукада, техникада, искусстводо иштеерге миллиондор тоолу билгир улустарды баштады.

Албаты-калыгынын революционный ийде-күчи ле творческий ижи—Советский государствонын ийде-күчинин түгенбес тзззлгззи.

Ондый тзззлгз буржуазный государстводо болбогон до, болбос то.

Буржуазия бойынын бийлеп турганына жеткерди албаты-калыктын творческий ижи жетирер деп бодойт. Государствоны ла хозяйствоны албатыдан чыккан тегин улус башкарар деген шүүлтени де буржуазия онын „агару праволорын“ айрып аларга турганы деп көрөт. Буржуазия жаньс ла бир эмеш революционный движениени туй басып турган эмес, же онойдо ок ол албаты-калыгы алдынан бойы шүүп, бойынын керек-

терин бойы башкара берзе, оны туй базат, албатынын талантын ужап, туй базат.

Советтердин кўчи албатылардын најылыгында. Советтер ишкўчиле јаткан албатынын јўзўн башка национальностъторын ла расаларын бириктирип јат. Ондый болгондо, Советтер албатылардын најылык јуртаарына, бирўзи бирўзине болужып иштеериве, олардын бирлик государственный союзка нак биригериве болужат. Кўп национальностъту Советский государствонын ийде-кўчинин јаан тўзўлгўзи—албатылар бирўзи бирўзине болужып, најылык јуртаганында.

Кўп национальностъторлу буржуазный государство-лордо ийде-кўчинин ондый тўзўлгўзи болбогон до, болбос то.

Кўп национальностъторлу буржуазный государство-лордо бийлеп турган буржуазия ўскў национальностъторлу ла расаларлу албаты-калыкты базынчыктап јат. Базынчыктадып турган албаты дезе оной улам тартыжуга кўдўрилет. Ол албатылар базыначыларга удурлажа тартыжуны узактан бери ўткўрип јат, ол тартыжу там ла тынып јат, ондый тартыжу јуу-јепселдў восстаниеге, национально-јайымданар јууларга једип турган учуралдар там ла кўптўп јат.

Темдектезе, голландский буржуазияга базынчыктаткан Индонезиянын албатылары 1945 јылда базыначыларына удурлажа восстание кўдўреле, кемнен де камааны јок демократический республика тўзўлгўнин јарлагандар. Французский буржуазияга базынчыктаткан Индокитайдын албатылары 1945 јылда јуу-јепселдў восстаниеге туруп чыгала, „Кемнен де камааны јок јўрўм учун, јайым, ырыс учун!“ деп кычырула Вьетнамнын демократический республиказын јарлагандар.

Базынчыктаткан албатылардын олјочыларыла, базыначыларла ўзўги јок тартыжып турганы—кўп национальностъту буржуазный государство-лорды уйдадып турган тўс шылтактардын бирўзи. Бу тартыжу ондый государство-лордын ийде-кўчин там ла уйдадып, оларды јайрадыларына, базыначылардын бийлеп турганын антарарына јетирет.

Советский Союзта дезе национальный базынчык јок, онойдордо, кўп национальностъторлу буржуазный государство-лорды уйдадып турган национальный тарты-

жу, өштөжөтöни бисте болбогон до, болбос то. Советский Союз—кöп национальностторлу государстволордон ончозынаг жаан ийде-күчтү, ончозынаг бек государство болуп жат.

Советский Черү—чын ла албатынын черүзи. Советский государство бойынын черүзин тöзöп алган, ол албатыны корып, онын жуулап алган једимдерин козулап жат. Онын учун Советский Черүге албатыкалык сырагай бек јөмөлтө эдип жат.

Советский Черүнин командный составын ла рядовой составын жагыс јерден—ишмекчилерден, крестьяндардан, интеллигенциядан алып жат. Советский Черүнин жуучылдары ла командирлери жагыс ла бийик жуучыл дисциплина ажыра бириккен эмес, је онойдо ок ич-жаында бирлик болгоныла—сагыш-шүүлтези, амадаган амадузы бирлик болгоныла, Советский Төрөлине учы куйузы јок берингениле бирлик жуучыл билеге биригип жат.

В. И. Ленин Советский государствовын жуулажар ийде-күчи керегинде айдып, жуулажар жаынаг ол озогы бастыра черүлерден чик јок тын, революционный жаынаг дезе, оны солыгадый черү табылбас деп бичиген.

Буржуазный государстволордо жуулажар ондый ийлекүч болбогон до, болбос то. Буржуазный государстволордын черүлери албатыдан айрылып калган. Олордын командный составын буржуазиядан жууп жат. Ол черүлерде офицерлердин ле солдаттардын ортозында бастыра буржуазный обществодогыдый ок классовый тартыжу, өштөш түгей ле болуп жат. Капиталистический государстволордын черүлери буржуазиянын јилбүзи учун туруп, капиталистический стройды корып, ишмекчилердин ле крестьяндардын революционный тартыжузын туй базап жат.

Советский Черүнин тылынды ижемчилү бек тылга једер керегинде кандый да буржуазный государство саванар да аргазы јок.

Советский социалистический государство капиталистический государстволордон артык болуп турганынын тös темдектери ол.

Советский государство жуунын жылдарында. Ада-Төрөл учун Улу жуу башталган ла тарыйын СССР-дин Верховный Советинин Президиумынын, Советский

Союзын Башкарузынын ла коммунистический партиянын Тос Комитединин жөби аайынча *Коруланарынын Государственный Комитеди* тözөлгөн, онын бажына нөкөр *Сталин* турган.

Коруланарынын Государственный Комитединин ижи орооннын жүрүминин ончо жанына жайылып турган.

Коруланарынын Государственный Комитединин ле коммунистический партиянын башкарганыла бистин ороон бирлик жуучыл лагерь болуп, Советский Черүге жуу-жепсел белетеп турган айдары жок жаан мастерской боло берди.

Күннен-күнге жаны заводтор бүдүп, нефть чыгарып турган жагы фонтандар иштеп, жер алдында жаны шахталар тözөлип, жаан ийде-күчтү тракторлор миллиондор гектар жаны жер тартып турган.

Коруланарынын Государственный Комитединин жакарузы аайынча СССР-дин Башкарузы, союзный ла автономный республикалардын башкарулары, ишкүчиле жаткандардын жербойындагы Советтери, общественный организациялар Советский Черүге болужарга сүрекей эрчимдү иш өткүргөн.

Коруланарынын Государственный Комитединин председатели нөкөр *Сталин* конструкторлорды бойына алдырып алала, Советский Черүге кандый жагы жуучыл машиналар, кандый жуу-жепселдер эдер керек деп, жартап айдып турган. Жагы эткен машиналарды ол бойы көрүп, оларды жарандылары керегинде жакылта берип турган.

Нөкөр *Сталин* Москвага партизанский отрядтардын башчыларын жууп, өштүниң тыл жанында жуулажар керегинде жакару берип турган.

Нөкөр *Сталин*нин жакарузыла Наукалардын Академиязы иштеген.

Нөкөр *Сталин* башкарган Коруланарынын Государственный Комитединин ойгор, эрчимдү башкарганынын шылтузында Советский Черү жакшы үредип салган жаны жуучылдарды, сүрекей жакшы жуучыл машиналарды, жуу-жепселдерди, ок-тарыны, кийимди, аш-курсакты үзүк жоктон, там ла көптөн алып турган. Ондый немелер жогынан өштүни бис женип болбос эдибис.

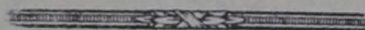
Советский государствонын жендиртпези. Бастыра албаты-хозяйствовы кыска өйдин туркунына ороонды корулаар иш бүдүргедий эдип кубултар уур ишти Со-

ветский жаг бұдүрип болбос эмей деп, немецкий фашисттер иженгендер. Жаан ийде-күчтү черү кенетийин келип табаргажын, кандый да государство ондый уур задачаны бұдүрип болбос деп, өштүлер иженген.

Je Советский государство немецкий фашисттердин онойып иженгенин аңтара чачты. Советский государство орооннын бастыра ийде-күчтерин ле аргаларын бириктирер задачаны жаан жеңүлү, жылгыр бұдүреле, өштүнин кенетийин табарганынын кийивинде бир ле канча ай өдөрдө, Советский Черү контртабару баштайла, учы-учында өштүни торт жок эдил, оодо согуп салган.

Советский государственный строй албаты-калыкка сүреен бек колбулу болуп турганын, албаты бойынын төрөл Советский жагына учы-куйузы жок берингенин Ада-Төрөл учун Улу жуу ончо улуска жарт көргүсти.

Советский социалистический государство капиталистический государстволорды сүрекей артыктап турганын бу жуу анчадала иле-жарт көргүсти.

III. СОВЕТСКИЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ОБЩЕСТВО.

I. Социализм албатынын күнүн сайынгы жадын-жүрүминде.

Качан бир тушта социализм жүк ле теория, уреду болгон, ол тушта бистин орооннын озочыл улустары Маркстын ла Энгельстин бичиктерин жажытту кружоктордо үрэнгени ажыра оныла таныжып туратан.

Эмди дезе социализм телекейдин эн жаан ороондорынын бирүзинде бүдүп калды. Социализм Советский Союзтын албатыларынын жадын-жүрүминде бек шинев калды. „Социализм“ деген сөс советский көп албатылардын тилиле, темдектезе, Дагестаннын албатыларынын тилиле „ырыс“ дегени.

Социализмнин жүрүмде бүткени—кижини кижини кулданарын, кижини кижини базынчыктайтанын жок эдип салганы, иш жок болорын ла түрэнгени жоголтып салганы, албаты-калыктын жадын-жүрүминин аргазы ла олордын культуразы улам сайын өнжип, жаранып турары болуп жат. Социализмнин бүткени—сен акту бойына, севдий ок ишчилерден турган обществого иштеп турганынды, сен бу обществонын түп-түней члени болуп, бойыннын ороонуннын, онын бастыра жөөжөзинин ээзи деп билип, оморкоп жүргенин болуп жат. Социализмнин бүткени—сенин творческий ийде-күчин, арга-чыдалын жаранып тыгырына бастыра жолдор, бастыра аргалар бар деп бир де аланзыбай, быжу иженип жүргенин.

Мындый санаа, бүдүмчи бистин күнүн сайын болуп турган керектерибистен көрүнөт, ол керегинде нөкөр Сталин мынайда айткан:

„Бистин фабрикаларда ла заводтордо ишмекчилер ка-

питалисттер јогынап иштеп јат. Ишти албатыдан чыккан улус башкарат. Бу ончозы социализмнин чын ла бүткени деп адалат. Бистин јаландарыста јер ижинин ишчилери помещиктер, кулактар јогынап иштегилеп јат. Ишти албатыдан чыккан улус башкарат. Онызы бисте социализм бүткени, бисте јайым, социалистический јадын-јүрүм тѳзѳлгѳни деп адалат“.¹

С т а л и н н и н бу айткан сѳстѳри чып-чын болуп турганын кажы ла кижы кѳрүп јат. Бистин кажы ла фабриканы, кажы ла заводты, совхозты, колхозты барып кѳрзѳ, С т а л и н н и н айткан сѳстѳринин чып-чын болгоны јарт болор.

Бистин социалистический общественнын устройствозын лаптап кѳрѳликтер.

2. Социалистический јѳѳжѳ.

Л е н и н не керегинде айткан. 1919 јылда, 1-кы майда Москвада Кызыл Площадьта, балдар керегинде Л е н и н албатыга мынайда айткан:

„Капиталистический строй турган ѳйдин документтерин ле памятниктерин бистин балдарыбыстын балдары сап-башка немелер деп, кайкап кѳргилеер. Эп керектѳ немелерле садыжары ненин учун танынап улустын колдорында болгонын, фабрикалар ла заводтор ненин учун танынап улустын колында болгонын, бир кижы база бир кижини ненин учун кулданар аргалу болгонын, иштебей турган улус канайып јүргилегенин — оны ончозын јарт билип аларга ологго кѳч болор“.²

Чындап та, јѳѳжѳни танынап ээлеп турганына тѳзѳлгѳн капиталистический стройдын сѳреен коркушту болгонын озогы ишмекчилер ле крестьяндар бойлары кѳргѳн. Советский јийтѳскѳрим дезе капиталистти ле помещикти качан да кѳрбѳгѳн.

Азыйдагы Россияда бу капиталистический строй кандый болгонын бистин јийтѳскѳримге јарт билерге сѳрекей кѳч.

Бастыра фабрикалар, заводтор ло производствоннын ѳскѳ дѳ средстволоры, керек дезе, ар-бүткен бойы да,

¹ Москва городто Сталинский избирательный округтын избирательдеринин выборлордын алдында болгон јуунында, 11/ХІІ-1937 јыл.

² В. И. Ленин, соч. XXIV т., 3-чыг. 270 стр.

жалаңдар, ағаштар ла суулар—иш этпес байлардың *тангынан әэлеген јөөжөзи* болгон. Миллиондор тоолу ишмекчилер ле јокту крестьяндар арга јокто капиталисттерге, помещиктерге, кулактарга бойындын күчин садып, јарымдай торолоп, арайдан ла јуртап јаткан болгон. Мыны ончозын сананарга да күч.

Советский ороондо капиталисттердин јөөжө мевзирин јок әделе, производствонун јепселдерин ле средстволорын социалистический јөөжө әдип салган.

Социалистический јөөжөннин эки кебери. Сталинский Конституция аайынча јер, оноң казып алар јөөжөлөр, ағаштар, суулар, фабрикалар, заводтор, шахталар, рудниктер, совхозтор, машинно-тракторный станциялар, банктар, темир јолдор, суула јүрер ле кейле јүрер транспорт, связтын средстволоры (почта, телеграф, телефон, радио), городтогы предприятиелер ле городтордо улус јуртап јадар туралардын көп сабазы—ончозы *государственный социалистический јөөжө*, јартап айтса, *бастыра албаты тузаланатан јөөжө* болуп јат (Конституциянын 6 статьязы).

Онойдордо, государствонун, бастыра албатынын јөөжөзи Советский Социалистический Республикалардын Союзында производствонун средстволорынын эн учурлу ла эн јаан бөлүги болуп јат.

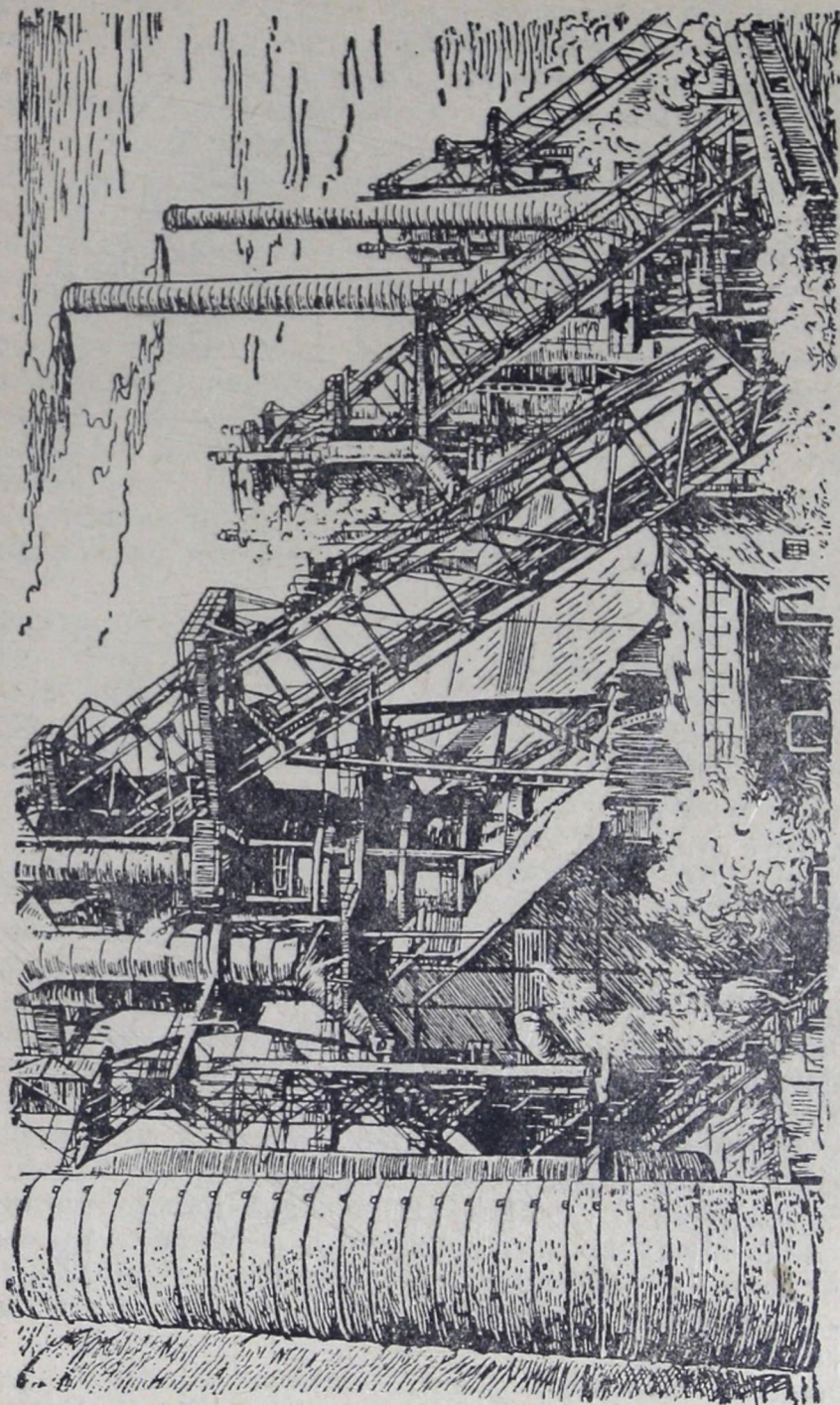
Бистин ороондо социалистический јөөжөннин бир кебери ондый.

Колхозтордын ла кооперативный артельдердин хозяйственный постройкалары ла предприятиелери, олардын јепселдери ле машиналары, олардын иштевер малы, олардын мал өскүрер фермалары, олардын эди турган продукталары *кооперативно-колхозный јөөжө*, јартап айтса, башка-башка колхозтордын, кооперативный бириккелдердин јөөжөзи болуп јат (СССР-дин Конституциязынын 7-чи статьязы).

Кооперативно-колхозный јөөжө бистин ороондо кандый јаан учурлу болуп турганы крестьянский хозяйстволордын бастырына јуугы колхозторго биригип калганынан көрүнет. 1940 јылда крестьянский хозяйстволордын текши тоозынан 97% колхозтордо болгон.

Бистин ороондо социалистический јөөжөннин база бир кебери ондый.

Социалистический јөөжөннин учуры. Бистин ороондо государственный ла колхозно-кооперативный јөө-

Кемеровский областьта (Сибирьде) Кузнецкий металлургиялык заводтун доменный печьлери.

жөгө тӱзӱлгӱн социалистический хозяйство бийлеп жат, ол советский граждандардын жадын-жӱрӱми жаранганынын эн жаан учурлу тӱзӱлгӱзи болуп жат.

Ишкӱчиле жаткандарга, Советский социалистический государствога социалистический жӱӱжӱ кандый улу жаан учурлу болуп турганын кажы ла кижиге жарт биллип алар керек.

Бистин ороондо бир кижини ӱскӱ кижини бойына ненин учун иштедип болбос? Бистин ороондо бир де кижини ӱскӱ кижинини кӱчиле ненин учун жӱрӱп болбос?

Ненин учун дезе, бистин ороондо производствонун жапселдери ле средстволоры социалистический жӱӱжӱ болуп жат.

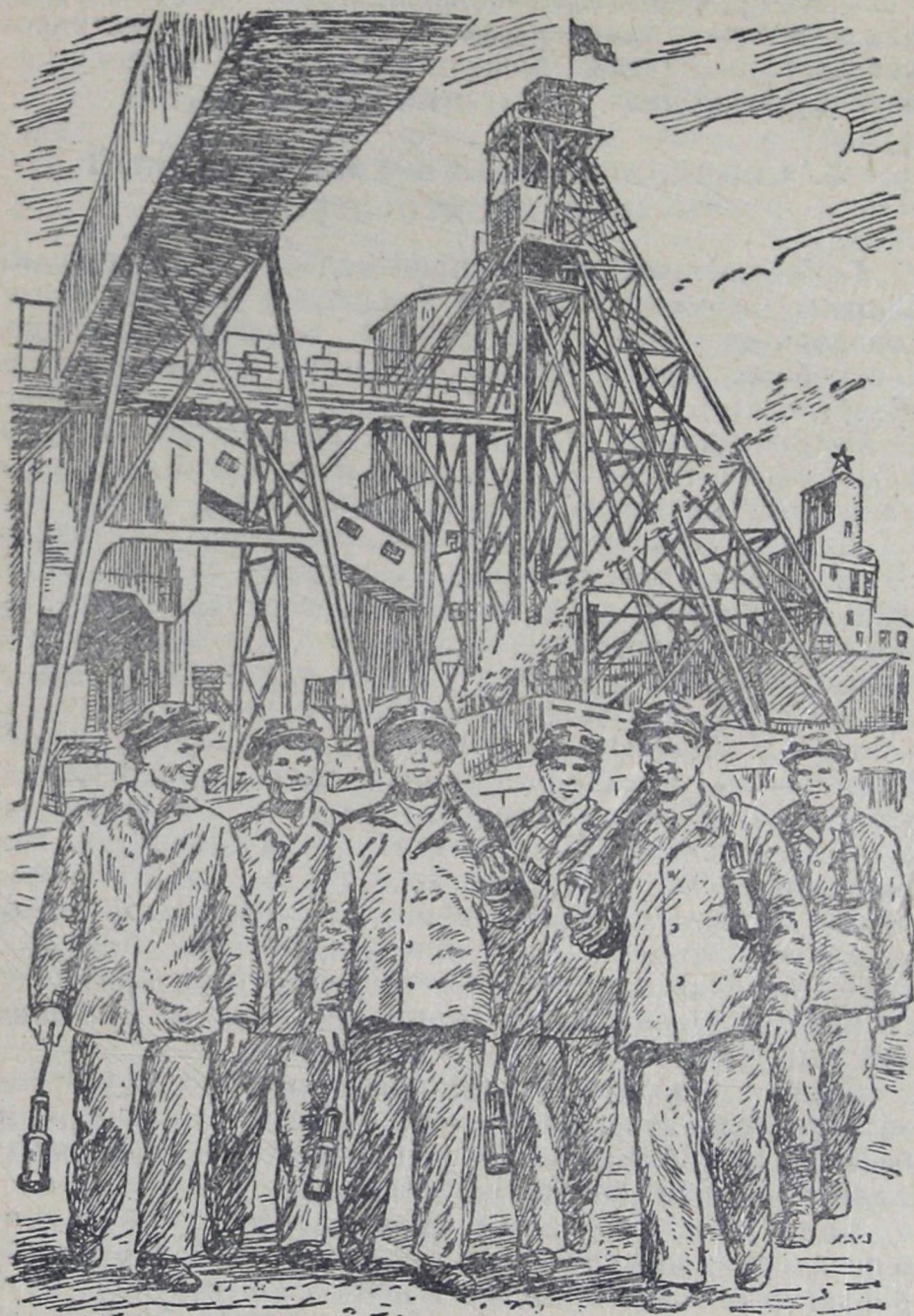
Иш жок болотонь, тӱрени жӱрӱм бистин ороондо ненин учун жок? Бастыра ишкӱчиле жаткандардын (бир кезек улустын эмес) жадын-жӱрӱми ненин учун жылдын сайын там ла бай, там ла культурный болуп ӱнжӱп турь?

Ненин учун дезе, бастыра жер, жепселдер ле машиналар, заводтор, фабрикалар, рудниктер, таш кӱмӱр казып турган жерлер, нефть алып турган жерлер, типографиялар, банктар, транспорттын ла связьтын средстволоры, магазиндер, жаан туралар, школдор, библиотекалар, театрлар, кино, больницаалар, санаторийлер ле ошон до ӱскӱзи бистин ороондо *социалистический* (таньнан улустын эмес) жӱӱжӱ болуп жат. Бастыра бу немелер капиталистический ороондордо алдынан жӱӱжӱ ээлеп турган жаан байларды байыдар эп-арга болуп жат, бистин жерде дезе, ишкӱчиле жаткандардын тузазына, олордын керегине барып жат.

Озогыда сондоп калган бистин ороон, качан да укпаган кыска ӱйдин туркунына телекейде эн жаан ийде-кӱчтӱ ороон бололо, фашистский Германияла, онын болушчыларыла жуулажып, жайымын ла кемнен де камааны жок болорын ненин учун корулап алды?

Ненин учун дезе, социалистический жӱӱжӱ—бистин жаан ийде-кӱчтӱ промышленностьты тӱзӱгӱн, телекейде эн жаан, эн арбынду журт хозяйство тӱзӱгӱн, эн артык жепсенген Советский Черуни тӱзӱгӱн тӱзӱлгӱ болуп жат.

Социалистический жӱӱжӱ—бистин бастыра общественный стройдын тӱзӱлгӱзи болуп жат. Бистин общественный стройдын ийде-кӱчи социалистический

Горловкада (Донецкий бассейн) М. И. Калининнің адыла
адалған шахтада.

Јөөжөдө, производствонун јепселдерин, средстволорун бир кезек улус тагынан ээлеп турган капиталистический стройды бистин общественный строй социалистический јөөжөнүн шылтузында акалап јат.

3. Социалистический хозяйственный предприятияелер.

Социалистический предприятияелердин эки кебери. Социалистический јөөжөнүн эки кебери аайынча бисте социалистический хозяйственный предприятияелердин эки кебери бар: 1) государственный, 2) кооперативно-колхозный.

Бистин ороондо социалистический јөөжөнүн кебери ненин учун јангыс эмес—эки, социалистический предприятияелердин кебери ненин учун јангыс эмес—эки?

Слердин школыгарла коштой завод туры. Ол канайда бүткен, слер оны сонуркап укпадыгар ба? Ол завод эски, азын онын ээзи кандый бир господин Обиралов болган, Октябрьский революциянын кийининде дезе оны Советский государствонун јөөжөзи эдип койгон болордон маат јок. Је ондый заводтордын тоозы бисте ас. Олорды да советский јан өскөртө јазап салган, азынгы ээзи оны эмди чек таныбас. Бистин заводтордын көп сабазы—Советский јан эдип тургускан јакшынак јангы предприятияелер. Заводтын корпусарын да, машиналарын да, оборудованиелерин де, заводтын болушту хозяйствозын да, ондо улус јуртап јадар тураларды да—ончозын *Советский государство* бойнын акчазыла, бойнын ишмекчилериле, служащийлериле эдип бүдүрген. Завод турган јер бойы да государствонун колында.

Бистин ороондогы ондый промышленный ла јуртхозяйственный предприятияелер, олордын эдип турган бастыра продукталары государствонун, бастыра албатынын јөөжөзи болуп турганы јарт.

Эмди колхозты, онын јаландарын, фермаларын, јепселдерин, машиналарын, онын хозяйственный постройкиларын ончозын алып көригер. Ол канайда бүткен? Колхоз советский завод чылап эмес, өскө јолло тözölgөн. Колхоз *крестьяндардын ийде-күчиле, средстволорыла*, советский государствонун болушканыла, онын башкарганыла бүткен. Колхоз крестьяндардын

иш эдерге керектү тös средстволорын ла иштеер күчин, онойдо ок јерин бойлорынын күүндериле колхозный хозяйството бириктиргени ажыра тözöлгөн.

Колхозтордын хозяйственный јөөжөзи, олардын эдип чыгарып турган продукциязы государственный јөөжө эмес, колхозко бириккен крестьяндардын текши јөөжөзи болуп јат. Коллективный хозяйство турган јер дезе государствотонын јери, оны акказын тölöбöй тузаланарга, колхозко үргүлјиге берип койгон.

Онойдордо, бистин ороондо социалистический јөөжө эки кеберлү, социалистический предприятиялер эки бүдүмдү болгоны бистин предприятиялер эки башка бүткениле бек колболу болуп јат: олардын бирүзин Советский государство тözöгөн, экинчизин—крестьяндар тözöгөн.

Бистин предприятиялердин ортозында башказы. Государственный ла колхозно-кооперативный социалистический предприятиялер бирүзи бирүзинен башкаланып турганы—баштапкызы государственный социалистический јөөжө, экинчизи—кооперативно-колхозный социалистический јөөжө болуп турганында деп бис көргөнбис. Онон улам ол эки башка предприятиялер өскө дө јанынан башкаланып јат.

Государственный предприятиенин ээзи—*Советский государство*. Бу предприятияни башкарага советский органдар директорды көстөп тудуп јат. Предприятиенин ишмекчилери ле служащийлери бүдүрген ижининге кеми ле чындыйы аайынча государством иштин јалын алып јат.

Советский государство онойдо ок *машинно-тракторный станциялардын* ээзи болуп јат. Јабыс баа алып, колхозторго бийик техникала болунын јетирзин деп, МТС-терди государство бойынын акказыла тözöp јат. Колхозтын ээзи кем? Колхозко бириккен *крестьяндардын коллективи*. Колхозты онын члендеринин текши јууны башкарып јат, јуундардын ортозында дезе—текши јуунда туткав правление ле колхозтын председатели башкарат.

Государствотонын алдына колхоз бир кезек молјулу: акчала налог тölöp јат, тургузылган закон аайынча бойынын продукциязынын бир кичинек үлүзин табыштырат (кату баала садат). *Машинно-тракторный станцияла тургускан ағылу договор* аайынча онын бүдүрген

*Колхозко јерди ѓргѓлѓге тузаланар керегинде государствен-
ный акты берип турганы.*

ижи учун колхоз МТС-ке натуральный јал ла акча јал тѓлѓп јат. Арткан бастыра кирелтени дезе колхоз бойынын кѓѓниле, јуртхозяйствонын Уставы аайынча, тузаланып јат.

Заводтын эмезе совхозтын (государственный јуртхозяйственный предприятиявин) ишмекчилери государстводон иштин јалын алат, колхозчылар государстводон иштин јалын албайдылар. Колхозчылар бойынын ижи учун бойынын коллективный хозяйствозынын кирелтезинен алып јат.

Канча кирези алатанын јуртхозяйственный јылдын учында, колхозтын кирелтези чоттор тушта, колхозчылардын текши јууны тургузып јат. Кажы ла колхозчынын колхозтын ижинде иштеген ижинин кеми ле чындыйы аайынча трудкѓндерге келиштире ѓлежетени акчала да, натурала да (продуктала да) болуп јат.

Текши, коллективный хозяйстводон алып турган кирелтеден башка, колхозчылар аайыл-јуртындагы болушту бир кичинек хозяйствозыван (акту бойынын малы, куштары, огороды, сады) да база кирелте алып

јат. Бу болушту хозяйство—*колхозчынын акту бойынын јөөжөзи* (СССР-дин Конституциязынын 7-чи статьясы).

Колхозчынын акту бойынын јөөжөзи коллективный хозяйство ло үзүги јок колбулу. Ондый јөөжө өскө кижинин кучин јир арга болбой јат. Онын учун колхозчынын акту бойынын јөөжөзи производствонин јепселдерин ле средстволары ташынан ээлеп јөөжөлөнөривен чек башка болуп јат.

Колхозтор ло колхозчылар бойынын продукциязынын артыгын базарга јайым садар аргалу.

Бистин государственный ла кооперативно-колхозный предприятиялердин ортозында башказы ондый.

Бистин предприятиялер төзөлгөзинде бирлик болуп турганы. Государственный да, кооперативно-колхозный да предприятиялерде производствонин средстволары общественный јөөжө болуп јат. Бир бүдүмдү предприятиялер бастыра албатынын, јартап айтса, бастыра общественный јөөжөзи болуп јат. Өскө бүдүмдү предприятиялер дезе кандый бир общественный организациянын јөөжөзи болуп јат. Баштапкы да, экинчи де учуралда производствонин средстволары общественный *социалистический јөөжө* болуп јат.

Государственный да, кооперативно-колхозный да предприятиялердин ишчилери общественный хозяйстводо иштегилейт. Предприятие бастыра албатынын, јартап айтса, бастыра общественный колында ба, эмезе бир общественный организациянын колында ба—ол түней ле *общественный социалистический хозяйство* болуп јат. Государственный да, общественный да предприятиянин ишчилери иштеген ижи учун јалды түней ле социалистический ээжи аайынча—кажы ла кижинин бүдүрген иживин тоозы ла чындыйы аайынча алгылайт.

Овойдордо, государственный ла колхозно-кооперативный предприятиялердин төзөгөзи јангыс. Бистин предприятиялер бүдүми аайынча јүзүн-башка да болзо, *социалистический учуры аайынча түп-түней*. Государственный да, кооперативно-колхозный да предприятияде производственный отношениилер социалистический болуп јат, јартап айтса, иштеп турган улус нөкөрлөр болуп, кожо иштеп, бирүзи бирүзине карындаштык болуш јетирип тургылайт. Бистин кандый да предприятияде кижини кижини кулданар арга јок.

Социалистический предприятиелердин учуры. Бистин социалистический общество капиталистический обществодон тазылынан ала башка болуп турганы незинде дезе, капиталистический общественон иштенбей жаткан сырагай ас бөлүги—капиталисттер ле помещиктер—обществонын ишкүчиле жаткан көп сабазын—ишмекчилерди ле крестьяндарды кулданып жат, социалистический обществодо кижини кижини кулданбай жат.

Деревнедеги государственный социалистический предприятиелердин—совхозтордын ла машинно-тракторный станциялардын учуры кандый дезе, олоор жаан машиналарла жепсенген социалистический хозяйство болуп жат, олоордо производствонун бастыра средство-лоры ла эдиц турган продукциялары—*бастыра албатынын* жөөжөзи; колхозторго олоор ондый хозяйствонун жозогы болуп жат.

Кооперативно-колхозный социалистический предприятияелердин учуры кандый дезе, крестьяндар социализмге келген жол олоор болгон. Колхозтордо миллиондор тоолу крестьяндар социалистический хозяйствого үрөнгөн, оны олоон ары жарандырып өскүрерге үрөнет.

Бистин эдиц бүдүрүп алган заводторыс, фабрикаларыс, шахталарыс, совхозторыс, машинно-тракторный станцияларыс, колхозторыс, кооперативный предприятияелерис ле олоон до өскөлөри сүрөкей жаан, жакшынак туранын—*бистин социалистический общественон бузулбас бек экономический төзөлгөзи* болуп турган таштары болуп жат.

Тагынан ээлеген жөөжө лө акту бойынын жөөжөзи. Бийлеп турган социалистический хозяйстволо коштой тагынап жаткан крестьяндардын ла кустарьлардын оогош хозяйствозы болорына советский закон жөпсинип жат, же ондый хозяйстволордо улус акту бойлоры иштеп, өскө улусты кулданбас учурлу. Колхозтордын жаан тузалузын эмдиге жетире билип болбогон крестьяндар тагынан жадып, бойынын оогош хозяйствозын тудар аргалу. Ондый хозяйство өскө кижини кулданбазын деп, советский закон некеп жат. Бу некепте чынык некепте болуп турганы ишкүчиле жаткан кажы ла кижиге жарт.

Иштеп тапкан ла чеберлеп алган жөөжөзин, журтап жаткан туразын ла болушту хозяйствозын, айыл-журтын-

да тудунар немелерин бастыра граждандар акту бойлары ээлеп јөөжөлөнөр правоны советский закон корып јат. Акту бойынын јөөжөзин энчилеп те берер правоны советский закон корып јат (СССР-дин Конституциязынын 10 статьязы).

Кижин акту бойы јөөжөлү болорын социализм јаратпай јат деп, социализмнин өштүлери айдыжат. Онызы көк-төгүн эрмек.

Производствонун јепселдерин ле средстволорун алдынан ээлеп јөөжөлөнөри өскө кижини кулданар арга берет. Онойдо алдынан ээлеп јөөжөлөнөрин социализм јаратпай јат. Өскө улустын күчин јирипе учурланган эмес, акту бойына тузаланарга керектү немелерди акту бойы јөөжөлөнөрин социализм јарадып јат. Кажы ла советский гражданин бойынын јадын-јүрүмин јаантайын јарандырып, акту бойынын јөөжөзин балдарына энчилеп берер аргалу деп, бистин Конституция јартап јат.

Ондый да болзо, советский граждандардын бойларынын јадын-јүрүминин јаранары общественный социалистический хозяйствонун јаранып турганынан камаанду. Советский гражданин элден ле озо общественный, социалистический хозяйство тыгып, өссин деп кичеер учурлу.

4. Хозяйствонун социалистический системазы.

Бастыра предприятиелер бек колбулу болуп, кожо иштеп турганы. Бистин хозяйственный предприятиелер канайда иштеп турганын шиндеп көрөли. Темдектезе, Орто Азиядагы советский республикалардын хлопок өскүрип турган колхозторы кардый ак хлопкты сүрекей көп өскүрип турылар. Је озор хлопкты бойларына керектү эдип өскүрип турган ба? Јок, ол хлопок бистин государственный хлопчато-бумажный фабрикаларга барып јат.

Ондый фабрикалардын ишмекчилери дезе хлопктон бир канча миллиондор метр бөс эдип јат. Ол бөстөр кийим көктөөр фабрикаларга барып, бастыра Советский Союзтын ишкүчиле јаткандарына, ол тоодо хлопок өскүрип турган колхозчыларга да, бөс эдип турган ишмекчилерге де барып јат.

Аш өскүрер колхозтор аш өскүрүп жат. Же олордын ажыла хлопок өскүрүп турган колхозчылар, күдели, танкы эдип турган колхозчылар онойдо ок азыранат, олордын ажы городторго барып, заводторго ло фабрикаларга барат.

Заводтордон ло фабрикалардан журт хозяйствонун ишчилерине машиналар, жүзүн-жүүр жепселдер, күүдүрер неме, химический удобрениелер, керосин, тус, сахар, бөс, кийим, өдүк, айыл ичине тудунар немелер, книгалар, газеттер, көктөнөтөн машиналар, велосипедтер, мотоциклдер, автомобильдер, радиоаппаратуралар ла онон до өскө көп немелер барып жат.

Кыскарта айтса, башка-башка хозяйственный предприятиялер бирүзи бирүзиле бек колбулу, онын учун олор *бирлик албаты-хозяйство* болуп турулар. Кажы ла предприятие—сүреен жаан бирлик хозяйствонун бир кичинек үлүзи болуп жат.

Хозяйствонун социалистический системазы. Капиталистический предприятиялерди улус алдынан өөлөп жат. Бистин ороондо десе предприятиялердин ээзи кандый бир жагыс кижы эмес, Советский государство, эмезе общественный организациялар болуп жат. Социалистический заводто иштеп турган ишмекчи, социалистический журт хозяйствонун жалаңдарында иштеп турган крестьянин жагыс бойунун курсагын азыранарга иштеп турган эмес. Жок, олордын кажызы ла бастыра ороонго, бастыра социалистический общественный жүрүмине ле өзүп тынырына керектү текши иштин бир кезек үлүзин бүдүрүп жат. Кажы ла предприятие ажындыра тургузылган план аайынча иштеп жат. Ол план десе *албаты-хозяйственный бирлик планнын* үлүзи болуп жат.

Онойдордо, бистин ороонун бастыра хозяйственный предприятиялери—государственныйлары да, кооперативно-колхозныйлары да—ончозы общественный, социалистический жөөжөгө тазөлгөн, бирлик государственный план аайынча иштеп турган бирлик социалистический албаты-хозяйство болуп жат. Ондый хозяйствоны бис *хозяйствонун социалистический системазы* деп адап турубис.

Госплан. Албаты хозяйственный планы Советский Союзтын башкарузындагы *Государственный Плановый Комитет* (Госплан) тургузып жат. Бастыра совет-

Я. М. Свердлов.

Советтердин Бастыраросийский Центральный Исполнительный
Комитединин эн баштапкы Председатели.

ский республикаларда, крайларда, областтарда, округтарда, райондордо СССР-дин Госпланга болужатан бойлорунун плановый органдары бар.

Албаты-хозяйствоны өскүретен государственный пландар бисте бир жылга да, бүткүл беш жылдыктарга да тургузылып жат. Албаты-хозяйствонун кажы бөлүгү кандый продукталарды канча кирези эдетен, ого кандый материалдар канча кирези керек, кандый машина, кандый оборудование канча кирези керек, ишти арбынын канча кирезине көдүрети, немелерди эдерде чыгымдарды канча кирези астадатан, кандый предприятиялерди жаныдан тудатан, иштенер кандый ийде-күчтерди канча кирези белетеп алатан ла өскө дө сурактар оңчозы бир жылга ла беш жылга ажындыра пландалып жат. Бу текши план аайынча кажы ла предприятиялерге анылу план берилет.

Пландаарынын амадузы. Албаты-хозяйствонун пландарын тургузарда ла оны бүдүрерде Советский государство бойынын алдына кандый амадулар тургузат?

Ол амадуларды СССР-дин Конституциясы (11-чи статья) жартап жат.

Эн учурлу, төс амаду—бистин ороондо социализминин ле коммунизминин учуна жетире женерин жеткилдеери.

Оныла үзүгү жок колбулу экинчи амаду—общественный байлык-жөөжөнү жаантайын көптөдөри, Советский Союзтын албатызынын материальный ла культурный кемин токтоду жок көдүрери.

Биске өштү капиталистический государстволор бар болуп турганынан улам учинчи амаду туруп жат: бистин ороонун кемнен де камааны жок болорун жеткилдеери, онын коруланар ийде-күчин тыгыдары.

Коммунистический партия государственный планда кандый производственный жакылталар тургузылганын албатыга жартап айдып берип, жакылтаны бүдүрерге керектү ишти төзөп аларга болужып, планды ойинен озо бүдүрери учун социалистический мөрөйди башкарып жат. Советский жан планды жөнүлү бүдүрерине жөмөлтө эткедий бастыра аргаларды тузалапыц, указтар, постановлениелер чыгарып, иштин дисциплиназын тыныдып, ишкүчиле жаткандардын ортозында мөрөйдин озочылдарын сыйлап жат.

Кажы ла завод, кажы ла колхоз, планды алып ала-ла, бойнын материалый аргаларын ла иштеер ийде-күчтерин база катап чотоп көрөлө, планды ажыра бүдүрерге, оны бүдүретен өйди астадарга, чыгымдарды астадарга кандый аргалар барын чотоп көрүп жат.

Производственный пландарды тургузары—жаныс ла жакылталарды ла тоолорды чокумдаары эмес. Бу пландар аайынча бастыра ороондо—заводтордо ло фабрикаларда, таш көмүр ле руда казып турган жерлерде, совхозтордо ло колхозтордо, тайгаларда ла полярный тундрада иш кайнап жат.

Чынын көрзө, производственный план—миллиондор тоолу улустын кайнап турган практический ижи болуп жат. Бистин производственный планды жагы жүрүмди бүдүрүп турган миллиондор тоолу ишкүчиле жаткандар бүдүрөт. Бистин программа чын бүдөр аргалу деп, улус, слер ле бис, бистин иштеер күүнибис, ишти жагы ээжилерле бүдүрерге бистин белен болуп турганыс, планды бүдүрерге бис белен болуп турганыс керелейт¹—деп, нөкөр С т а л и н айткан.

Сталинский бешжылдыктардын учуры. Албатыхозяйственный пландарды тургузарын, оморды бүдүрерин нөкөр Сталин башкарган. Государственный албатыхозяйственный пландарды бүдүргенинен улам бизтин жадын-жүрүмис там ла жаранар, Төрөлибис там ла чечектелер деп, советский улус билер.

Албатыхозяйствоны өскүрер баштапкы бешжылдык планды 1928 жылдын 1 октябрьдан ала 1933 жылдын 1 октябрьга жетире бүдүрер деп тургузылган. Баштапкы сталинский бешжылдыкты бүдүрерин ишмекчилер ле крестьяндар сүрекей бийик көдүрингилү баштагандар. Оны жылгыр бүдүрери учун социалистический мөрөй жалбырап чыккан. „Бешжылдыкты төрт жылга бүдүрер“ деп ишмекчилер бойлорынын пландарын удур тургузып тургандар. Баштапкы бешжылдык план 4 жыл 3 айдын туркунына бүткен.

Экинчи бешжылдык план 1933—1937 жылдарда бүдүрер деп тургузылган. Ол онойдо ок өйинен озо бүткен.

1938—1942 жылдарга тургузылган үчинчи бешжыл-

¹ И. С т а л и н, Ленинизмнин сурактары 11-чи чыгарганы, 349 стр.

дык планды жаан жеңүлү бүдүрип турганыбыс, Германия биске табару эдип, жуу баштабаган болзо, учинчи де бешжылдык онойдо ок ажыра бүдер эди.

Советский Союз сондоп калган жер ижинин орооны болгон, баштапкы эки бешжылдыкты бүдүргенинин ле ажыра бүдүргенинин шылтузында ол озочыл, жаан ийделү промышленный ла колхозный держава, социализмнин орооны боло берген.

Фашистский Германия келип табарар өйдө бисте сүрекей көп темир, болот, жес, белегир, танктар, самолёттор, пушкарлар, мылтыктар, ок-тары эдип чыгаргадый промышленность, черүге ле ороонго керектү ашкурсакты ла сырьёны берип тургадый колхозтор ло совхозтор жок болгон болзо, бистин Төрөлисле не болор эди, оны саванып көрзөгөр.

Ондый болгон болзо, бистин Советский Төрөлис жууга чыдажып болбой, оодо соктырала, өштүге базынчыктадар эди. Же керек ондый болбоды. Онойдо ненин учун болбогон десе, Советский жан ла коммунистический партия албаты-хозяйствоны өскүрер бешжылдык пландарды ажындыра тургузарын кичеенген, албаты десе партияга ла башкаруга баштадып, ол пландарды жеңүлү бүдүрип, ажыра бүдүреле, Советский Союзы жаан ийде-күчтү, жеңдиртпес ороон эдип салган.

5. Хозяйствонун социалистический системазы хозяйствонун капиталистический системазын артыктап турганы.

План аайынча иштеп турган социалистический хозяйство албатыга кандый учурлу болуп турганын көрөли.

Капитализмнин ороондорунда албатынын түрени жүрүми. Сырагай ла бай деген капиталистический ороонды—Американын Бириккен Штаттарын алалы. Мында журтап жаткан албатынын сырагай көп сабазы жокту, айылынын ичинде бир эмеш бор-кар немелерден ле жардына кийип алган кийимдеринен өскө эш немези жок журтап, жыл сайын там ла түрөп жат. Бу ороондо жыл сайын бир канча мундар тоолу крестьяндардын билелери жоксырап, түрөп жат. 1935—45 жыл-

дардын туркувына мында 1 миллионнон ажыра крестьяндардын билелери түрөп калган.

Американский буржуазия десе там байып, сайрап жат. Ороондо ас тоолу эн жаан капиталисттер—60 биле улус бийлеп жат. Олордын кажызынын ла жөөжөзи 1—2 миллиард долларга жедет. Олор жаңыс ла энирде өткүргөн ойын-жыргалга 100 мун доллардан чыгымдайдылар. Миллиардер Рокфеллер бойынын балдарына ойнойтон тура туткан, онын баазы 500 мун доллар болгон.

Буржуазный ороондордо миллиондор тоолу ишмекчилер ле жокту крестьяндар бойына иш таап болбой, ачанага бастырып жүрөт.

Капиталистический ороондордо ишкүчиле жаткандар ненин учун овойдо түрөп, шыралап жат?

Ненин учун десе, фабрикалар, заводтор, эн жакшы жерлер ле производствонун өскө дө средстволоры ондо капиталисттердин ле помещиктердин колында.

Советский Союзта десе производствонун средстволорын капиталисттердин тагынан ээлеп жөөжөлөнөрүн жок эдип салган. Онын учун бистин ороондо албатынын түрөнгизи, иш жок болорун жок то, болор до аргазы жок. *Бистин албатынын жадын-жүрүми жылдын сайын жаранып жат.*

Капитализмнин ороондорунда экономический кызанлар. Капиталистический ороондордын албаты-хозяйствозында кандый да план жок. Кажы ла предприятияенин ээзи жүк ле көптөдө астам аларын кичеейт. Албаты-хозяйствозы керегинде, ишкүчиле жаткандардын жадын-жүрүмин жарандылары керегинде капиталисттердин сагыжында да жок. Бойынын астамдарын көптөдип аларга болуп, капиталисттер ишмекчилердин жалын, крестьяндардын кирелтезин там ла астадарга албадангылайт.

Керектү продукталарды кем садып алып турган? Олорды журтап жаткан албатынын көп сабазы—ишмекчилер, ишкүчиле жаткан албаты садып алат. Албаты-калыктын жүрүми түрөнг болуп турганынан ла жедикпестери там ла өзүп турганынан улам олордын неме садып алар аргазы там ла уядап жат. Онын учун капиталистический ороондордо бир кезек өйдин бажында товарлар „артыктажа“ берет. Журтап айтса, эдип чыгарган товарлар албаты садып аларынан көп

болуп калат. Товарлар садылбай, магазиндерде ле складтарда јадат, олордын баазы јабызай берет. Фабрикалар ла заводтор јабылып турат. Аш үрендегеш јерлер кезем астай берет. Миллиондор тоолу ишмекчилер иштеп турган јерлеринен чыгара сүрдүргилейт. Јүс мундар тоолу крестьяндар торт түрөл калат.

Јабызаган бааларды ойто көдүрерге, бойлорыннын астамдарын јылытпаска капиталисттер „артыкту“ товарларды јоголткылайт. Темдектезе, тундүкамериканский капиталисттер буудайла паровозтор, пароходтор одурып туратандар, Бразилияда кофени талай јаар төккөндөр, Давияда дезе уйлардын эдиле чочколор азырагандар, чочконунг эдинин баазы јабызай берерде, чочколорды өлтүреле, олордын эдиле јалаңдарга удобрение өткендер. Је сәгыжын ычкынган ачап садучылардын мындый да каршу кылыктарынан не де болбойт. Складтарда ла магазиндерде јаткан товарлар табынча бир эмштег астап, проивводство ойто тынданып келет.

Ондый *экономический кызаландар* капиталистический ороондордо јаантайын 12, 10, 8 жылдардын бажында, кезик учуралдарда онон до өрте болуп јат. Экономический кызаландар болуп турган жылдарда иш јок улустын тоозы миллиондорго једе берет. Темдектезе, 1929—33 жылдардагы болгон телекейлик кызалан тушта ижи јок улустын тоозы 30 миллионго једе берген. Ол жылдардагы кызалан керегинде буржуазный писательдин А. Иоганнын бичиген книгазында иш јок эки ишмекчининг письмолоры салынган, ол письмолорды кычырып көрөли.

Феникс городто јаткан ижи јок Чарлз Дойль мынайда бичиген: „Мен болот кайылтачы. Мени иштеп чыгара сүргенинен бери үч жыл болды. Онон бери мен иш таап болбодым. Чеберлеп алган акчамды качан ок јип салганым. Кече мен верфьте¹ таскактын алдында конгом. Мен эмди ишти торт бедиребей де турым. Эмегеним ле эки уулым—база иш јок болгон улус—өлүп калгандары јакшы“. Тэксон городто јаткан ижи јок Гарри Логан мынайда бичиген: „Мен иш јок болгонымнан бери эки жыл болды... Күнүн ле 50 ле онон до көп улус јайынты төккөн јерди чукчуп, онон јиге-

¹ В е р ф ь — керептер эдетен ле ремонттойтон јер.

дий нени-нени—калаштын кадарын, капустанын, эттин үзүктөрүн таап аларга бедиреп жүргилейт. Же ондо жаткан чачынтынын талдама дегенин оны тартып турган ишмекчилер садарга озолоп талдап алгылайт“.

1949 жылда Американын Бириккен Штаттарында иш жок улустун тоозы база кезем көптөгөн. Ороондо чек иш жок улустун тоозы 6 миллион, жарымдай иштүүлөрдүн (неделеде 15—20 частан иштеп тургандардын) тоозы 18 миллион болгон. Нью-Йоркто жаткан ишмекчи Джозеф Бэдрик 1949 жылда Америкага амыр-энчүниги конгрессине барган советский делегацияга ийген письмозында мындайда бичиген:

„Мен радиоприёмниктер ле усилительдер эдип иштегем. Былтыр июнь айда фабрика жабылып калган. Ол тушта мен кандый-кандый иш таап аларга өскө городторго бардым. Же ончо жерлерде керектин айалгазы түп-түңгөй өмтир: эмезе ишмекчилер керек жок, эмезе мени өткүрө карыган дежет (мен бежен жаштаң ажа берген кижин). Азында жууп алган акчамды мен иш бедиреп жүрүп, тудуп салгам. Эмди меге түрөнгиден ле ачанадан өскө сакыр неме жок“.

Экономический кызаландар производствонунг средстволорун, иштенер ийде-күчти аайы-бажы жок үрөп, капиталистический ороондордо албаты-хозяйствонунг өзүмин токтодо тудуп жат.

СССР-дин албаты-хозяйствозынын үзүги жок өзүп турганы. Советский Союзта керектин айалгазы чек башка. Производствонунг средстволоры бисте общественный, социалистический жөөжө болуп, кижини кижин кулданарына барып турган эмес, ишкүчиле жаткандардын керексигенин жеткилдеерине барып жат. Бистин бастыра хозяйство план аайынча, бастыра обществонын тузазына өзүп жат. Бистин ороонунг ишкүчиле жаткандарынын материальный жаынан жеткилделгени улам сайын жаранып жат, албаты жүзүн-жүүр керектү немелерди садуда там ла көп болзын деп сурап жат.

Мынан улам бистин ороондо производство жаантайын элбеп, жаңы предприятелер тургузылып, ашты там ла көптөдө салар керектү болуп турат, онойдордо, бастыра советский граждандар иштү болуп жат. Фабрикаларды ла заводторды жабар деп бисте эрмекте болор аргазы жок. Бисте экономический кызаландар жок то, болбос то.

Капиталистический ороондордо промышленный производствонун өзүмү жылбайт, ол үзүктелип өзүп жат. Эң ле тыг өскөн капиталистический ороондордо 1917—1936 жылдардын туркунына промышленный продукциянын жыл сайын орто тооло өскөни мындай: Американын Бириккен Штаттарында—1 процент, Англияда—1 проценттен ас.

Бисте дезе баштапкы эки бешжылдыктын туркунына (1928—1937 жылдарда) промышленный продукция жыл сайын 20 проценттен көптөгөн.

План аайынча иштеп турган социалистический хозяйство Советский Союзтын албаты-хозяйствозынын үзүгү жок, сүреен түргөн өзөрүн жеткилдеп жат, ондый түргөн өзүм бир де капиталистический ороондо жок.

Социалистический хозяйство—СССР-дин ийде-күчинин төзөлгөзи. Нөкөр С т а л и н 1930 жылда хозяйствонун эки системазын—социалистический ле капиталистический системаларды түндештирип, хозяйствонун капиталистический системазын неме болбос система деп жартаган.

„Албаты-калык түрөп, иш жок жүрүп, ачанага алдырып, жоксырап турарда, бойынын производствозынын „артыгында“ эткен немелерин кайда эдетенип билбей, өртөп турган хозяйствонун системазы—бойун өлөр эдип бойу жаргылаган хозяйственный система болуп жат деп айдар керек.

... Хозяйствонун капиталистический системазы неме болбос система... Хозяйствонун советский системазы өскө системаларды айдары жок артыктап жат, социалистический системага жедежер керегинде бир де буржуазный государство сананып та болбос...¹—деп, нөкөр С т а л и н айткан.

План аайынча иштеп турган социалистический хозяйство—Советский Союзтын ийде-күчинин төс учурлу төзөлгөлдөрүнүн бирүзи.

Социалистический хозяйство жуунун жылдарында. Ада-Төрөл учун жуунун баштапкы жылы Советский Союзка сүреен жаан чыгымду болгон. Бистин орооны жуунун алдында жылдарда казып алып турган таш көмүрдин үч үлүзинин эки үлүзин, чой кайылтарында

¹ И. С т а л и н, Ленинизмнин сурактары, 10-чы чыг. 399 стр.

Ұч Ұлұнинг әкүзин, болот кайылтарында беш Ұлұнинг Ұч Ұлұзин, белегирәдеринде беш Ұлұнинг Ұч Ұлұзин жылыйткан. Советский Союз аш салар јердин беш Ұлұзинин әкүзи јок арткан, он миллиондор тоолу мал жылыйткан.

Мындый сүрекеј көп жылыйтуга өскө кандый да государство чыдажып болбос әди. Советский Союз дезе хозяйствозынын социалистический тәзөлгөзинин шылтузында ондый уур-күч айалгаларды јенүлү өдүп чыккан.

Американын Бириккен Штаттарынын јерине өштү барып табарбаган. Је ондый да болзо, США-нын буржуазный башкарузына бойынын промышленнозын фронттын керектерине келиштире тәзөп аларга әки јыл керек болгон. Англиянын буржуазный башкарузына ол керекке әки јарым јылга шыдар өй керек болгон.

Советский јаг дезе бастыра хозяйственный предприятиялерди јуулажар керекке келиштире бир ле жылдын туркунына (1941 жылдын әкинчи јарымы ла 1942 жылдын баштапкы јарымында) кубултып алган.

Кандый да капиталистический ороон бүдүрип болбос сүреен јаан ишти, заводгорды фронттын јанынаг орооннын ичи јаар мундар километр јерге көчүретен Советский башкару јенүлү бүдүрген. Ұч ле айдын туркунына 1360 ажыра јаан промышленный предприятиялерди „отурган јерлеринен“ кодороло, ишмекчилериле, олордын билелериле кожо Уралга, Кунбаш Сибирьге, Казахстанга, Орто Азияга көчүрип салган, олар дезе јагы јерге једеле, кыска өйдин бажында иштегилей берген.

Јуу болгон Ұч жылдын туркунына (1942—1944) күнчыгыш райондордо 2250 промышленный јаан предприятиялер јаньдан тудулган.

Бистин орооннын күнчыгыжында ла түндүк јанында качан да өскүрбеген аштарды ла технический культураларды (буудай, сахар әдер свёкла, каучуконостор, танкы ла онон до өскө) план аайынча баштапкы катап өскүрерин баштаган. Күнчыгыш ла түндүк райондордо уйлардын ла оок малдын тоозы бир канча миллионго көптөгөн.

Хозяйствонын план аайынча иштеп турган социалистический системазы өскө системаларды сү-

реен артыктап турганы жуунун жылдарында анча-дала јарт көрүнди.

Өштүни экономический јанынан јенгени. Германияныҥ черүзин бойынын хозяйствозы жуулап алган ороондордын хозяйстволорыла кожо до јеткилдеген болзо, СССР-дин албаты-хозяйствозы бистин черүни олондон чик јок артык јеткилдеген. Советский Союзтын план аайынча иштеп турган социалистический хозяйствозы капиталистический государстволордын хозяйстволорынан чик јок бек, ийде-күчи чик јок көп болгонны жуу бастыра телекейге көргүсти.

„... Советский государствоныҥ экономический төзөлгөзи өштү государстволордын экономиказынан айдары јок жүрүмдү болгоны јарталды“¹—деп, нөкөр С т а л и н айдат.

Советский албаты хозяйствозынын план аайынча иштеп турган социалистический системазынын шылтузында өштүни *экономический јанынан јенип салган*.

Ол јенү дезе өштүни жуучыл ийде-күчин учына јетире оодо согуп, јенеринин төзөлгөзи болды. Советский хозяйство „күч јок, уян“ деп немецкий фашисттердин төмөй јерге иженгени, самынын көбүгичилеп, орды јок калды.

6. Социалистический хозяйстводогы иш.

Капитализм тушта ишкүчиле јаткандардын кул кеберлү жүргени. Озогы Россияда иш ишмекчилерге ле крестьяндарга түшкен сүреен уур албан-молју болгон, буржуазия дезе ишти уйатту, јаман керек деп көрөтөн. Иш эдери—арга јокто иштеп турган кижинин танынан бойынын кереги болгон. Сенде иш бар болзо—белинди түзөтпей, капиталистке ле помещикке иште. Иш јок болзо—торолоп то ол: сен јаар көрөр дө кизи чыкпас.

Кижинин обществодо учуры, оны кандый күүндү көрөри онын бай ба, әмезе јокту болгонынан, адаәнези кандый улус болгонынан, канча кулдар ого јалданып иштеп турганынан камаанду болгон. Эш неме

¹ И. С т а л и н Советский Союзтын Ада-Төрөл учун Улу жуузы керегинде. 1946, 140 стр.

этпей, өскө улусты кулданып турган байлар обществодо күндүлү болгондор.

Эмди де бастыра капиталистический ороондордо керектер ондый ок. Капиталисттер керек десе јаш балдарды да бир де килебей кулданып турылар. Темдектезе, Индияда балдар 5—6 јаштаң ала бөс согор фабрикаларда, шахталарда, хлопковый, чайный, джутовый плантацияларда иштеп, 10—12 час иштеген учун эки коробка серенкениң баазына турар јал аладылар.

Социализм тушта ишкүчиле јаткандардын мактулу жүрүми. Социалистический обществодо ишкүчиле јаткандардын јадын-жүрүми тазылынаң ала кубулган. Кижн кижини кулданары бисте јок. Кижиниң обществодо учуры онын колындагы јөөжөзинен де, онын национальозынаң да, расазынаң да, онын иштеп турган ижинен де бир де камааны јок. Кижиниң обществодо учуры јаныс ла онын акту бойынын ижинен, онын билеринен камаанду¹.

Бистин обществодо иш—*общественный керек*.

Ишкүчиле јаткандардын социалистический обществодогы айалгазы керегинде нөкөр Сталин мынайда айдат:

„Бисте иштеп турган кижн күндүү-күрееде туруп јат. Бисте кижн кулданагыларга эмес, бойына, бойынын классына, обществого иштеп јат. Бисте иштеп турган кижн бойын обществого керек јок деп, сок јаныскан деп бодоор аргазы јок. Иштеп турган кижн бисте бойын бойынын ороонынын јайым граждавини деп, общественный ишчи деп бодоп јат. Ол јакшы иштеп, обществого бергедий тузазын берип турган болзо—ол иштин геройы, ол күндүү-күрееде курчадат“.

Бистин социалистический ороондо забойщиктер, темир согор устар, сапожниктер, бөс эдечилер, аш өскүречилер, уй саачылар, малчылар, темир јолдын ишчилери, үредүчилер, лётчиктер, врачтар, инженерлер, агрономдор, учёныйлар иштеп, јаан јенүлерге јеткен учун ордендерле, медальдарла кайрал алып, ат-нерелү улустар боло бердилер.

Ишти социалистический күүндү көрөри. Кулданышты јоголтконы, социалистический обществодо ишкүчи-

¹ И. С т а л и н. Ленинизмниң сурактары, 11-чи чыгарганы, 500 стр.

Награждение керегинде чыгарган Указ. И. Гришюктын жүрүгүман.

ле жаткандардын мактулу болуп турганы ишти азыйда уур албан-молжу деп көрөтөин чек жок эдип салды.

Бистин обществодо ишти жагы, социалистический күүндү көрөри тазөлөлө, там ла тыгып туры. Кандый ла ишти бүдүрер керегинде жакылтаны жылгыр, жакшы бүдүрери учун ишкүчиле жаткандардын ортозында *социалистический мөрөй* табылала, сүрекей элбей берди. Бисте албаты хозяйствонун бастыра бөлүктөрүндө *стахановский движение* элбеди, оны нөкөр С т а л и н бистин өйдүн сүреен жаан учурлу, жендиртпес кереги деп адаган.

Стахановчылар—бойынын ижинин техникасын жакшы билип алган озочыл ишмекчилер ле колхозчылар, олоор кандый ла иште жаан ус болорын билер улус.

Стахановчылар—иштин арбынын там ла көптөдөргө, Советский государство, обществого продукцияны там ла көптөдө берерге амадап иштеп турган улус. Стахановчылар—иштин арбынын көптөдөргө иштин тазөлгөзин жарандылары жагынан, техниканы жарандылар жагынан көп жазалдар эдип турган улус. Стахановчылар көп научный шүүлтелер тапкан, оны учёныйлар оной ары көндүктиргендер.

Производственный жакылтаны эки, уч катап, он катап ажыра бүдүргөн стахановчылар кажы ла предприятиеде бар. Олоор өскө ишмекчилерге жозок көргүзип турылар. Олоор бойынын ижинин ченемелдерин өскө улуска жетирип, иштин арбынын текши көдүрерине жетирип турылар.

Социалистический мөрөйдий, стахановский движение керектер капиталистический предприятелерде табылар деп сагышка да кирер бе? Жок, качан да табылбас. Социалистический мөрөй, стахановский движение иш жайым болуп турган, ишкүчиле жаткандар кулданагыларга иштебей, бойларына иштеп турган ороондо, жагыс ла ондый ороондо болор аргалу.

Социалистический мөрөйдө бистин ороондо көп миллион ишмекчилер ле колхозчылар туружып жат.

Ишти социалистический күүндү көрүп турганынан улам, бистин жерде иштин арбыны улам сайын бийиктеп, советский албатынын жадын-жүрүми там ла жаранып, социалистический строй там ла тыгып, өзүп, Советский государствонын ийде-күчи там ла тыгып жат.

Ишкүчиле жаткандардын күндүү-күрееде турганы,

7. Советский социалистический общество кандый класстардан туруп јат.

Бистин общество кандый улустаг туруп јат? Ондый суракка чокум каруны 1939 јылда, 17 январьда албатынын тоозын алып өткүрген перепись көргүзөт. Ол өйдө Советский Союзта 170 миллион албаты јуртап јаткан.¹ Олордын тал ортозына шыдары ишмекчилер ле служащийлер (билелери), тал ортозынан эмеш азы (47 процентке шыдары)—крестьяндар-колхозчылар ла производственный кооперативтерге бириккен кустарьлар болгон. Улусты јалдап иштетпей, акту бойынын хозяйствозында иштеп, тагынан јаткан крестьяндар ла јаныстан иштеп турган кустарьлар јуртаган албатынын 2¹/₂ проценти болгон.

Онойдордо, бистин общество јангыс ла ишкүчиле јаткандардан туруп јат. Бистин орооннын ишкүчиле јаткандарынын айдары јок көп јарымызы *социалистический хозяйстводо*—государственный предприятиелерде ле учреждениелерде, эмезе кооперативно-колхозный предприятиелерде иштегилеп јадылар. Бистин обществодо кижинин күчин јиичи класстар да, ондый улус та јок.

Социалистический общественонин эки классы. Бистин общество нургулай ла ишкүчиле јаткандардан туруп јатканын бис јангыс ла көргөнис, ондый да болзо, ол эки класска—ишмекчилерге ле крестьяндарга бөлүнип јат. Бистин ишмекчи класс ла бистин крестьянство незиле башкаланат?

Советский ишмекчилер бастыра албатынын јөөжөзи болуп турган государственный предприятиелерде иштеп, государствонин берип турган јалыла тузаланып, јуртап јаткан класс болуп јат.

Крестьяндар-колхозчылар башка-башка колхозтордын общественный јөөжөзи болуп турган бойлорынын коллективный предприятиелеринде иштеп, јуртап јадар органы ол хозяйствонин кирелтезинен, онойдо ок колхозный биленин акту бойынын јөөжөзи болуп турган бойынын болушту хозяйствозынан алып турган класс болуп јат.

¹ 1938—1940 јылдарда Советский Союзка јангы Советский социалистический республикалар ла областтар киргенинен улам СССР-дин албатызына 23 миллионнон көп улус кожулган.

Шак бу темдектер аайынча советский ишмекчилер общественонь бир классы, крестьяндар-колхозчылар общественонь экинчи классы болуп јат.

Је ондый да болзо, советский ишмекчилер ле крестьяндар—эски обществодо болгон класстардый класстар эмес.

Каан башкарган Россияда ишмекчилер базынчыктадып, кулдандырып турган класс болгон. Олордо производствонь кандый да средствозы болбогон. Олор јук ле бойлорын иштеер кучия капиталисттерге сadyп, курсагын азыранып јуртап јадатандар. Коп учуралдарда олор иш јок артып, торолоп туратан. Бастыра капиталистический ороондордо ишмекчилер овойдо ок базынчыктадып, кулдандырып турган класс болуп јат.

Советский социалистический общественонь ишмекчилеринин айалгазы онон чек башка. Советский ишмекчилер јайым ишмекчи класс болуп јат, олор бастыра советский албатыла кожо производствонь средстволорын, торол ороонынын бастыра байлык-јоожозин тузаланып турылар. Иш јок болорын ла торолоп јуретения олор билбес. Олор ороондо социалистический хозяйство тбзбгбндбр. Олор—советский общественонь башкарып турган класс, бистин ороовды коммунизмге апарып јаткан класс.

Бистин ишмекчи класс—кижиликтин историязында качан да болбогон јангы ишмекчи класс болуп јат.

Озогы Россиянын ишкучиле јаткан крестьяндары тагынан ээлеп турган оок хозяйстволорында сондоп калган јбрен техникала иштегендер, олор помещиктерге ле кулактарга иштенип, чучурап, торолоп туратандар, кандый бир иш таап, акча иштеп аларга бастыра ороовло бир канча миллион крестьяндар тенип јуретендер. Ишкучиле јаткан крестьяндардын айалгазы бастыра капиталистический ороондордо эмди де ондый ок.

Советский социалистический обществодо крестьяндардын јадын-јурүминин айалгазы чек башка. Крестьяндар-колхозчылар коллективный социалистический хозяйството биригип алган, јер ижинде турган јайым класс болуп јат. Олор јаан ийде-кучтү јангы техникала тузаланып јадылар, олордын колында арбынду аш үрен, коп тоолу јоон ло оок мал бар.

Бистин крестьянство—бастыра албатылардын историзында качан да болбогон жан крестьянство болуп жат.

Бистин интеллигенция да айдары жок кубулып калган. Каан башкарган Россияда интеллигенцияга улус бай класстардан кожулып туратан. Интеллигенция бай класстарга иштеген.

Советский интеллигенция—ишмекчи класстан ла крестьянстводон кожулып турган общественный слой болуп жат. Бистин интеллигенция албатыга иштеп жат. Бистин интеллигенция—бастыра албатылардын историзында качан да болбогон жан интеллигенция, ишкучиле жаткан интеллигенция болуп жат.

Онойдордо, бистин орооннын ишмекчилери ле крестьяндары бойлорынын классовой айалгалары айынча башкаланып та турган болзо, же оло интеллигенцияла кожо бирлик социалистический общество болуп жат.

Советский албатынын морально-политический бирлиги. Советский ишмекчилер ле крестьяндар бойлорын жайымдап алары учун кожо тартышкандар, Совет жанды кожо тургускандар, бойлорынын оштүлери кожо жетгендер, социалистический общество кожо бүүргендер.

Танынан жаткан хозяйстводон коллективный хозяйствого кочкочинен улам крестьяндар социалистический производствонун туружачылары болдылар. Олордын тюзөгөн колхозторы бирлик социалистический албаты-хозяйствонун айрылбас бөлүги болуп калды.

Бастыра жаан учурлу сурактарда крестьяндардын жилбүзи ишмекчилердин жилбүзине келижет. Олордын амадулары да жангыс: бистин социалистический стройды там ла жарандырып оскүрери, бистин жадын-жүрүмбис там ла бай, культурный болзын деп, нажылык, нак иштеери, бистин государствонун ийде-кучин тындыдары, албатылар ортодо турумкай амыр-энчү жүрүмди жеткилдеери.

Овойдордо, бистин ишмекчилер ле крестьяндар башка да класстар болзо, *же нак класстар*.

Ишмекчилердин ле крестьяндардын ортозынан чыккан бистин советский интеллигенция ишмекчилерле, крестьяндарла кожо, олорто жангыс куундү иштеп жат.

Бистин ороонды бир талазынан ала база бир талазына жетире сагыжыгарда ажыктап көрзөгөр, бистин

социалистический обществодо ишмекчилердин, крестьяндардын, интеллигенциянын сүреен нак иштеп турганын кайкап көрбүргө.

Советский улустын жылбулери, шуултелери, амадулары бирлик болуп турганын, олардын Совет жанды ла коммунистический партияны курчай бек турганын бис советский социалистический обществонын морально-политический бирлиги деп адап турубыс. Бистин албатынын морально-политический бирлиги неден улам табылат?

Ондый бирлик кенетийин төзөлгөн эмес. Бистин ороондо капиталистический класстардын арткан-калгандары бар болгон ойдө, советский деревнеде көп сабазы тагынан ээлеп жөөжөлөнип турган крестьянский хозяйстволор болгон тушта бастыра албатынын эмдиги ойдөгидий бек морально-политический бирлиги жок болгон.

Ороондо кижини кулданагы класстар жоголып турган сайын бистин крестьяндар колхозчылар болуп, социалистический строительстводо там ла эрчимдү туружуп, бойларынын жылбулери ишмекчилердин жылбулери, бастыра обществонын жылбулери бир болуп турганын олар там ла јарт билген сайын бистин албатынын морально-политический бирлиги табынча өзүп тыгыган.

Онойдордо, советский албатынын морально-политический бирлигинин төзөлгөзи—бастыра советский улус бирлик социалистический хозяйствонун ишчилери болуп турганында.

Советский социалистический обществонын морально-политический бирлиги ондый төзөлгөдө бүткен.

Бистин обществонын бирлиги онойдо ок бастыра советский албатылар бирлик болуп, нак јуртап, иштеп јатканынан билдирет.

Советский албатынын морально-политический бирлиги Советтерге выборлор өткүрерде анчадала илејарт көрүнөт: избирательдердин бирлик сагыш-шуултезинде, советский албаты Совет јанга бастыра бойы берингенинде, орооннын башчызын нөкөр Сталинди бастыра албатынын сүүгенинде бистин албатынын морально-политический бирлиги јарталат.

Морально-политический бирликтин учуры. Капиталистический обществоны көрөли. Ол общество би-

рүзи бирүзиле өштөжип турган класстардан туруп жат. Овдо ишмекчилердин ле капиталисттердин ортозында, крестьяндардын ла помещиктердин ортозында, кижини кулданаачылардын ла кулдандырып тургандардын ортозында жаантайын тартыжу болуп жат. Капиталисттер ле помещиктер ишмекчилерге ле крестьяндарга удурлажа тартыжуда албанла өткүретен бастыра эп-аргаларды, мылтык-жепселдерди де тузаланадылар.

Овойдордо, капиталистический обществодо кандый да морально-политический бирлик керегинде эрмек те болор аргазы жок.

Өштөжип турган класстардын жылбүлеринин ортозында качан да жөптөштирип болбос удурлаштар бар болуп турганы, олардын ортозында классовый тартыжу өдүп турганы капиталистический общественнын өзөгинен ала уйан болуп турганынын тос шылтагы болуп жат. Ишмекчи класстын, ишкүчиле жаткан албатынын кижини кулданаачы класстарга удурлажа там ла тыгып турган тартыжузы капиталистический стройды бастыра ороондордо антарарына кыйалта жок жетирер.

Советский социалистический обществодо кандый да классовый өштөжү, тартыжу жок то, болор до аргазы жок. Ишмекчилердин, крестьяндардын, интеллигенциянын најылыгы ла өмө ижи Советский Союзтын жендиртпес ийде-күчинин ле бек болуп турганынын эн учурлу тözөлгөзи болуп жат.

Советский социалистический общество капиталистический общественны *чик жок артыктап* турганы советский албатынын бек бирлигинен улам болуп жат.

Социалистический общество жуунун жылдарында. Ада-Төрөл учун Улу жуу тушта немецко-фашистский черулер Ленинградты курчап ийгендер. Ленинградтын ишмекчилерине болужып, бастыра ороон, ол тоодо крестьяндар келген.

Ленинградский областьта немецтер удурумга олжолоп алган эки районнын колхозчылары аш-курсакты бир өмештен жууп, ашты, огородтын ажын, жарманы, этти, саржуну олардон жажырып салган жерлерден, өштүден жажытту казып, жууп, оны чеберлеп, таарларга уруп, кайырчактарга бектегендер. Онойдо жууп алган аш-курсакты крестьяндар бойларынын карындаштарына—ишмекчилерге акту жүрегинен сый эдиц, Ленинград жаар аткаргандар. Бир де кижинин, немецтер чек

өртөп салган деревнелердин де крестьяндарынын бу улу керектен туура турар күүни жок болгон. Онойып жууп алган аш-курсакты эки жүстөг ажыра чанакка коштогондор. Ленинград жаар бараткан обозко жолой жаны чанактар кожулган. Орык жолдорло түндө жортуп, түштө жажынып, партизандарла кожо колхозчылар, өлүмнөн де жалтанбай, обозты фронттыг турган жеринен өткүреле, Ленинградка жетирип салгандар. Кызыл обоз келерде, Ленинградтыг ишмекчилеринин ле красноармеецтеринин ортозында сүрекей тыг көдүрини болгон. Колхозчыларды ла партизандарды, сырагай жуук төрөөн улусты уткуган чылап, уткугандар.

Советский социалистический общественнын эки классын—ишмекчилердин ле крестьяндардын карындаштык союзунун бузулбас бек болуп турганын бу керек анчадала жарт көргүскен.

Ишмекчилерле, крестьяндарла кожо советский интеллигенция иштеген. Советский интеллигенция эрчимдү иштеп, бастыра албатыла бир санаалу болуп турганын жарт көргүскен, өштүни женерине сүреен жаан болуш жетирген.

Советский албатынын бирлиги бузулбас бек. Немецкий черүлер табарузын баштазала, бистин ороондо классовой тартыжу башталар, советский ишмекчилердин ле крестьяндардын союзы бузула берер, Советский государство өлөр деп, немецкий фашисттер иженгендер.

Je онойып иженген фашисттер бойларынын кыска сагыштузын, бистин ороонды белен жуулап алар деп умзанып та турза, je бойлары бистин орооннын общественный стройнын төс анылу-башказын билип болбой тургандарын көргүскендер. Олор бистин общественны бойларынын фашистский кемжүзиле кемжип, бистин албатынын общественный колбуларын өштөжип турган класстар токтоду жок тартыжып турган буржуазный обществого түгөй болор деп бодогондор.

Советский улус десе социалистический обществодо кандый бир классовой тартыжу болоры керегинде куучынды да эш немеге турбас, жүүлгексү эрмек деп угат.

Фашизмге удурлажа өткүрген жуунун жылдарында ишмекчи класстын ла крестьянствонун союзы там тыныган, ишмекчилердин, крестьянствонун ла интеллигенциянын өмөлөжип, нак иштеери там өзүп,

тыгый берген. Сүреен уур, күч айалгада тартышканы советский албатынын жанбас-сынбас күүвин, темирдий эркинин ле бирлигин уйдадардан болгой, там тыгыткан. Оштү кавча да кире албаданган болзо, советский албатынын бузулбас бек бирлигин оодып болбой, бойы жендирип, оодо соктырган.

Јуу токтогон кийининде советский албаты Советский Төрөлибистин ийде-күчин там тыгыдарга, коммунизмди бүдүрерге амадап, үрелген-бузулган хозяйствозын орныктырарын, оны оног ары өскүрерин бир кижидий текши-бирлик шуүлтелү, бастыра күчин салып, баштай берди.

8. Социалистический общество ло советский государство

Социалистический строй дегени не? Бистин ороондо производствонун средстволары общественный јөөжө болуп јат, албаты-хозяйство бирлик государственный план аайынча бастыра общественный јилбүзине өзүп јат, керектү немелерди улустын эткен ижи аайынча үлеп јат, кижини кулданатан класстарды ла кижини кулданарын јок эдип салган, государственный јан дезе городтын ла деревнениг ишмекчи класска баштадып турган ишкүчиле јаткандарынын колында.

Общественный онойдо тӱзӱлгӱннн социалистический строй деп адап јат.

Советский государствонун тӱс задачалары кижини кулданачы класстарды туй базып, јок эдери ле социализмди бүдүрери деп, бис Советский государство керегинде бажалыктан билерис.

Ол задачалар эмди бүдүп калган. Ондый болзо, социалистический обществодо государственная организация керек пе, јок по? деп сурак турардаг маат јок.

Тыш јанынан келер табарулардан коруланары керектү болуп турганы. Кижини кулданачы класстар бисте јок, овойдордо, кижини кулданачы класстарды туй базарга государственная организация биске керек јок. Туй базатан неме эмди јок.

Је Советский Союзта онын тыш јанында-

гы өштүлери — капиталистический государстволор бар. Атомный бомбала кезедип, олор Советский Союзты ла амыр-әнчү сууген өскө дө государстволорды жуула коркыдарга албадангылайт. Олор биске бойлорынын шпиондорын, каршучыл-диверсанттарын ийип турлар.

Ондый болгондо, социалистический обществого Советский Черү, Военно-Талай Флот, жуу-јепселдинг Министерствозы, карательный учреждениелер, разведка кереги јарт.

Кыскарта айтса, тыш јанынан табару келзе, онон коруланарга социалистический обществого государственной организация керектү.

Крестьяндарды башкарары керектү болуп турганы. Социалистический общество ишкүчиле јаткан, најылык эки класстан: ишмекчилерден ле крестьяндардан тургавын бис билерис. Ол экүнин ортозында сырагай бек союз тözөлгөн. Бу союзы јаантайын ишмекчи класс башкارات. Ненин учун ондый болуп јат?

Ишмекчилер алдында да, капитализм де тушта, городтордо ло промышленный тös јерлерде чук јуртап, кожо иштегендер. Овызы ишмекчилерге капиталисттерле, олордын јаныла, ишмекчилердин кереги учун, ишкүчиле јаткандарды јайымдаары учун, социализм учун тартыжып биригерине, тözөмөлдү болорына јаан јөмөлтө болгон.

Ишмекчилерде производствонун средстволорынан тавынан ээлеп јöжөлөнгөн бир де неме јок. Капиталистический предпрятиелерде олор биригип иштегилеген, је олордын эткен продукциязын предпрятиелердин ээлери бойлоры мензингилейтен. Онон улам ишмекчилер буржуазиянын јачын антарала, капиталисттерден заводторды ла фабрикаларды блаап алала, социалистический государствонун колына табыштырып берерге овчозынан тын јилбиркегендер. Ол керекти ишмекчилердин Октябрьский революциязы бүдүрген.

Онойдордо, јадын-јүрүмнин ле иштин айалгазы ишмекчи класска *обществонун озочыл классы*, эн революционный, ончозынан артык тözөмөлдү классы болорго, кижини кулданачыларла, кижини кулданарыла тартыжуда, социализм учун тартыжуда таскап калган, сознательный классы болорго јарамыкту болгон.

Обществодо крестьяндардын айалгазы чек башка болгон. Олор ончозы бойнын бир тилим јеринде танынан ээлеп јөөжөлөнгөн оок хозяйстволу болуп, ол хозяйствозынан бек тудуып отурган. Совет јанын баштапкы јылдарында олордын көп сабазы танынан бир кичинек јөөжөлү ээлер болуп артканча болгон.

Јадын-јүрүмнин ле иштин айалгалары крестьяндарды бириктирердег болгой, карын *айрып турган*, олорго бойлорынын чике өштүлериле — помещиктерле тартыжарга биригип аларга јенилте эдерден болгой, карын ондый тартыжуны тазөөрин *уурладып* турган. Помещиктердин ле капиталисттердин јанына удурлажа тартыжар керегинде эрмек те јок болгон.

Шак онын учун крестьяндарга бойлорын јайымдап алары учун тартыжарга ишмекчилердин болужы ла башкарары керектү болгон. Шак онын учун кааннын-помещиктердин јанын антарар учун тартыжуда, Советский јан учун капиталисттерге ле помещиктерге удурлажа өткүрген тартыжуда, деревнеде кижини кулданарын јоголторы учун кулактарга удурлажа өткүрген тартыжуда, коллективный социалистический хозяйствоны бүдүрери учун өткүрген тартыжуда *крестьяндардын баштачызы ла башкарачызы ишмекчи класс болгон.*

Эмди бисте колхозтор тазөлип бүдүп калган. Крестьяндар колхозчылар болуп, социалистический хозяйствонын туружачылары боло бердилер. Је оныла коштой олордын колында акту бойлорынын хозяйствозы бар. Кезик колхозчылар акту бойнынн хозяйствозында общественный хозяйстводо иштегенинен көп иштеп, рынокко продукталарын сздып турганы база бар. Кезик колхозтордо ишти тазбөри ле продукталарды үлежери эмди де чике тургузылбаган. Онойдо ок ончо крестьяндар колхозко кирип алган деп айдарга келишпей јат.

Шак онын учун коллективный хозяйствоны тындып, оног ары өскүрер керекти јакшынак тазөп аларга крестьяндарды ишмекчи класс башкарар учурлу. Ишмекчи класс крестьяндарды советский государственный организациялар ажыра башкарып јат.

Коммунизмди бүдүрерин башкарар керек. Бистин ороондо социалистический общество тазөлип, бүдүп

калган. Је бис оны онон ары тындып, онон ары өскүрүп, коммунистический общественны бүдүрөр учурлу. Хозяйствонны орныктырарын биске жылгыр божодор керек, мундар тоолу жаңы промышленный ла журтхозяйственный предприятиелер эдер керек, күйгектү областтарда ар-бүткенди кубултар, иштин арбынын там ла бийиктедер, жадын-жүрүмисти там ла бай, там жыргалду, бистин ороонды десе там ла ийде-күчтү эдип алар керек.

Биске социалистический общественнын сознательный ла иштемкей члендерин, социалистический хозяйствонун билгир ле таскадулу ишчилерин, коммунистин строительдерин воспитывать эдип аларга керек. Олорды жаңыс ла школдордо жашөскүримнен воспитывать эдер эмес, је онойдо ок жаан улустан белетеер керек, деревнелерде ле городтордо жаан улустын ортозында эмдиге жетире сондоп турган, эскидеги шүүлтелерин, сагыжын, кылыгын таштабаган улус бар.

Шак онын учун социалистический общественны бастыразын ишмекчи класс башкарар учурлу. Ондый ишти ишмекчи класс Советтер ажыра бүдүрүп жат.

Ишмекчи класстын диктатуразы. Обществонны ишмекчи класс советский государственный аппарат ажыра башкарганын бис *ишмекчи класстын диктатуразы* деп адап жадыбыс.

Ишмекчи класстын диктатуразы дегени кижини кулданагы класстарды туй базары ла учына жетире жоголторы болуп жат. Ишкүчиле жаткан крестьянство коллективный социалистический хозяйствонны өскүрүринде ле тындыдарында болужары ла башкарары болуп жат. Бастыра социалистический общество жаанына алза, ишмекчи класстын диктатуразы дегени—коммунистиди бүдүрерин ле ороонды тыш жаанына келген табарудан корып аларын башкарары болуп жат.

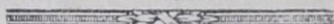
Советский социалистический общественны өскө общественлордон анылап, олорды башка эдип турган темдегинин бирүзи—государство общественны башкаратаны бисте ишмекчи класстын колында, ишмекчи класс ол ишти бастыра ишкүчиле жаткандардын жылбүзине, бастыра общественнын жылбүзине келиштире өткүрүп жатканында.

Капиталистический ороондордо десе государствонны

башкартаны буржуазиянын колында, буржуазия ол ишти ишкүчиле јаткандарды базычыктаарга ла олоордын күчин јиирге келиштире, капиталисттердин ле помещиктердин јилбүлерин қорырына келиштире өткүрип јат.

Советский государство социалистический обществодо кыйалта јок керектүзин бис көрдибис. Оны там ла тыңдар керек.

Бис коммунистический обществоны бүдүрип те алган тушта, биске тыш јанынан келген табарудан коруланарга керектү болзо, јартап айтса, биске өштү капиталистический государствоор ол өйгө јетире јоголбозо, Советский государство ол до тушта керектү болор.

IV. СОВЕТСКИЙ СОЮЗТЫҢ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УСТРОЙСТВОЗЫ

1. СССР-де албатылардын айалгазы.

Каан жанду Россияда национальный базыныш болгоны. Казах албатынын карган поэди Джамбул бойыннын стихотворениезинде мынайда айткан:

Россия албатыларга түрме болгон.
Албатылар корондолгон ышла тынган.
Карангуйда журтаган улустар
Күннинг жаркынын көрбөгөндөр.
Албатыларды каан өлтүрүп туратан,
Бирүзин бирүзине удур тукуратан.
Тоноткон киргизтер, базындырган казахтар
Үлдүзин тудунып, жуулажып туратандар.
Ачу-коронго алдырткан тюроктор
Армяндарды жуулап, жоголткондор.
Онту, калак көп болгон.
Еврейлерди кыйнап, өлтүрүп тоногон.
Түймеен токтойло, ойто тыңыйтан,
Албатынын каны төгүлип туратан.

Кааннын башкарузы Российский империянын кандый ла национальностьту ла расалу албатыларынын ишкүчйле жаткандарын ончозын базынчыктаган. Орус эмес албатыларды анчадала тын базынчыктаган.

Кааннын башкарузы оморды жабыс сортту улус деп, культурный жанынан өзөр аргазы жок, государственный жанынан бойлоры башкарынып болбос деп жарлаган. Албатылардын күчин уяндадарга, онон улам оморды бийлеерге жежил болзын деп, кааннын башкарузы албатыларды өнөтийин чагыштырып ла өштөштирип туратан.

Көп национальносттуу буржуазный государстволордо албатылардын айалгазы эмди де ондый.

Советский Союзта албатылардын жайым жүрүми. Национальный базынчыкты советский жан бистин ороондо жоголтып салган. Россиянын албатылары ончозы жайым болуп, бойнын жүрүмүн канайда ла күүнзегени аайынча тзззп, бойнын национально-государственный организацияларын бойлорынын күүнзегени аайынча тзззп алар тен праволу ла жеткил аргалу болдылар. Советский жаннын ла большевистский партиянын башчылары В. И. Ленин ле И. В. Сталин советский албатыларды бойлорынын акту күүниле ийде-күчтү бирлик Союзный Советский государствога бириктирерин кичееп башкаргандар.

Советтерге тзззлгөн государственный организацияларды тзззп тургузарында Советский албатылар большевистский партияга баштадып, ончозы турушкандар.

Советский албатылардын государственный устройствозынын кеберлери. Кажы ла албаты бойнын тзззп алган национально-государственный организациязына бойнын адын адап берген. Темдектезе, Таджикитер Орто Азияда Таджикский Союзный Республика тзззп алгандар. Башкирлер Уралда Башкирский автономный республика тзззп алгандар. Хакастар Сибирьде Хакаский автономный областты тзззп алгандар. Чукчалар ыраак тундук-кунчыгышта Чукотский национальный округ тзззп алгандар.

Советский государствонь тзззп бздүрерде, советский албатылардын национально-государственный устройствозы мындый тзрт кеберлу болуп бзткен: 1) союзный республика, 2) автономный республика, 3) автономный область, 4) национальный округ.

Бистин ороондо национально-государственный организациялардын тзрт башка кебери ненин учун керектү болгон?

Советский Союзта көп тө тоолу, ас та тоолу 60-га жуук албатылар журтап жат. Бойлорынын тилдери ле журтап жаткан айалгазы аайынча, азыйдагы болгон жүрүми аайынча, хозяйствозынын ла культуразынын өзүми аайынча, тоозы аайынча, журтаган жерлеринин айалгазы аайынча ол албатылар жүзүн-башка.

Олордын кезиги, темдектезе, орустар, грузиндер, армяндар, узбектер, латыштар узак ойдөг бери бойын-

да государству, национальный культуралу, литературалу болгондор. Кезик албатылар, темдектезе, мари-лер, комвлер, алтайлар, чукчалар, эвенктер, ненецтер бойынын национально-государственный организацияларын жангс ла советский жан тужында тӱзӱп алала, бойынын национальный культуразын ӱскӱрерин баштагандар, кезиктери дезе бойынын алфавидин—тӱрӱл тилинин азбуказын јӱк ле советский жан тужында бӱдӱрип алгандар. Советский албатылардын кезиги бир канча миллиондор тоолу улустарлу, кезиктери дезе јӱк ле јӱс мундар тоолу улустарлу болуп јат, јӱк ле он мундар тоолу эмезе онон до ас улустарлу албатылар бар. Кезик албатылардын турган јери ӱскӱ ороондордогы государстволорло тудуш границалу, кезиктеринде ондый граница јок.

Онойдордо, бастыра албатыларга бойынын национально-государственный организацияларын бир тӱней эдип тӱзӱп аларга јарабас, онойдо этсе, јастыра болор. Кажы ла албатынын национальный ла ӱскӱ дӱ анылу башказын ајаруга кыйалта јок алып турар керек болгон.

Советский албатынын тӱзӱп алган кажы ла национально-государственный организациязы кӱп национальностыту бирлик государственный организациянын— Советский Социалистический Республикалардын Союзынын качан да айрылбас бир бӱлӱги болуп јат.

Советский Союз дегени не.

Бирлик союзный государство. Ада-Тӱрӱл учун Улу јуу тушта узбек албатынын фронттогы уулдарына бичиген письмозына эки јарым миллион улус кол салган. Ол письмодо мынайда бичилген:

„Узбек албатынын јайым уулы ла кызы! Сенин јаан карындажынын—орус албатынын айылына, сенин карындаштарынын—белорустардын ла украинецтердин айылына германский басмач¹ јуулап кирди. Је орус албатынын айылы—ол сенин де айылын, украинецтин ле белорусын айылы—сенин де айылын! Ненин учун дезе, Советский Союз—најылыкту биле, мында кажы ла кижии бойынын да айылында јатса, бистин айылы-

¹ Б а с м а ч—улус ӱлтӱрип, тоноп турган кижии.

јуртыбыс, јөөжөбис бирлик... Советский Социалистический Республикалардын Союзы—јангыс эжиктү куйак, ол эжиктен блаап кирген тонокчылар сени де өлтүрерге сананып жадылар... Бойышнын биленнин эң артык уулы бол, советский албатылардын эң артык, озочыл јуучылы бол!“

Бу письмодо сүрлеп тундештире бичигени Советский Союзтын государственный устройствозынын бүдүмин сүреен јакшы көргүзип јат. Чындап та, Советский Союз—бастыра албатылар өмөлөжип бүдүргөн бирлик куйак, советский союзный республикалар десе ол куйактын бөлүктөриндий болуп јат.

Советский Союзты јангыс албаты эмес, көп албатылар төзөгөн. Олордын кажызында ла бойынын национальный государствовы бар, олар ончозы биригип, *көп национальносту бир союзный государство* төзөп алгандар, ондо государственный јангын текшисоюзный органы, бастырасоюзный республикалар кыйалта јок бүдүретен закондор бар, кажы ла республиканын гражданини онойдо ок Советский Союзтын гражданини болуп јат.

Советский Союз 1922 јылда төзөлгөн. Эмди Советский Союзка он алты союзный республикалар кирип јат.¹

Российский Советский Федеративный Социалистический Республика (РСФСР), төс города—Москва;

Украинский Советский Социалистический Республика, төс города—Киев;

Белорусский Советский Социалистический Республика, төс города—Минск;

Узбекский Советский Социалистический Республика, төс города—Ташкент;

Казахский Советский Социалистический Республика, төс города—Алма-Ата;

Грузинский Советский Социалистический Республика, төс города—Тбилиси;

Азербайджанский Советский Социалистический Республика, төс города—Баку;

¹ Союзный республикалар албатызынын тоозы аайынча бичилген. Российский Союзный Республика Федеративный деп адалып јат, нениг учун десе, ол федерация болуп, јартап айтса, көп советский республикалардын бириккени болуп јат.

Литовский Советский Социалистический Республика, тос города—Вилнюс;

Молдавский Советский Социалистический Республика, тос города—Кишинёв;

Латвийский Советский Социалистический Республика, тос города—Рига;

Киргизский Советский Социалистический Республика, тос города—Фрунзе;

Таджикский Советский Социалистический Республика, тос города—Сталинабад;

Армянский Советский Социалистический Республика, тос города—Еревань;

Туркменский Советский Социалистический Республика, тос города—Ашхабад;

Эстонский Советский Социалистический Республика, тос города—Таллин;

Карело-Финский Советский Социалистический Республика, тос города—Петрозаводск.

Союзный Советский Республикалар овчозы бирлик союзный государствово бириккени сурекей јаан учурлу болуп јат.

Советский албатылар бирлик государственный јанду, бирлик черүлү, бирлик албаты-хозяйстволу јангыс союзный государствово 1922 јылда бирикпеген болзо, фашистский Германияга удурлажа тартыжарга ологро сурекей уур болор эди. Советский албатылар ийде-күчтү јангыс Союз болуп бириккени ологро сурекей јаан учурлу болгоньн билип аларга күч эмес.

Бисти большевистский партия, бистин ойгор башчыларыс—В. И. Ленин ле И. В. Сталин онойдо бириктирген, олог советский јан тözөлгөн лө ойдон ала советский албатыларды јуукташтырып ла өмөлөжиш иштеерин кичеегендер, ологдын шылтузында советский албатылар бирлик союзный государствово бириккендер.

Бойларынын акту күүниле бириккени. Советский Союзтын ийде-күчтү болгоньн јангыс ла онын көп албатылардын союзный государствово болгоньнда эмес. Советский Союзтын ийде-күчтү ле бек болгоньн ол сырагай ла демократический тözөлгөлү, албатылардын чын ла акту күүниле биригип тözөлгөнине болуп јат.

Көп национальностьту капиталистический государ-

стволор өскө албатыларды жуулап алып, оларды бактырып, албатыларды албанла бириктирери ажыра тözөлгөн. Темдектезе, Американын Бириккен Штаттары, Британский империя онойдо тözөлгөндөр.

Американын Бириккен Штаттары 1803 жылда Луизиананы журтаган улузыла катай Франциядан *садып алган*, Флориданы 1819 жылда мылтык-жепселдү күчле Испаниядан *жуулап алган*; 1845 жылда Техасты *жуулап алган*; 1846—47 жылдарда Мексикадан *жуулап алган* элбек жерлерде Юта, Аризона, Жаңы Мексика, Калифорния деп штаттар тözөгөн; 1867 жылда Россиянын каан башкарузынан Алясканы Алеутский ортолыктарла катай 14 миллион 320 мун салковойго *садып алган*. Ого үзеери, Бириккен Штаттардын башкарузы индейский укту улусты жуулап аларга *жүстен ажыра* жуу өткүрген. Индеецтер көп тө тоолу албаты болзо, мылтык-жепселдери жок, элбек жерлү улус болгон. Онойдо жуулап, ороондо азыдан бери журтаган индеецтерди американецтер бастыразына жуугын кырып өлтүрип койгон. Ондый эп-аргала Американын Бириккен Штаттары бойынын жерин он катап элбедип алган.

Советский Союз оной чек башка тözөлгөн. Советский республикалар бойынын акту күүниле бириккеннен улам Советский Союз тözөлгөнүн бис билерис. Советский албатынын *жайым* туткан чыгартылу улустары Советтердин текши съездине жуулала, Советский Союзты тözөөри керегинде жопти бир саваалу чыгаргандар. Көп национальносту союзный государствоны мынайда тözөгөнү сүрекей чындык ла сүрекей иженчилү болуп жат.

Нөкөр **С т а л и н** мынайда айткан:

„...Албатылардын биригер күүни жок болзо, олар бирлик государство акту күүниле бириккен эмес болзо, албатылардын кандый ла союзы, олардын тözөгөн кандый ла бирлик государствозы бек болбос“.¹

Советский Союзтын тözөлгөн, тыныган ла жаан ийде-күч болуп өскөн тözөлгөзүнүн бирүзи — *акту күүниле бириккени* болуп жат.

Бириккен республикалардын тен праволузы. Советский жан бойынын кажы ла албатызын ончозын түнгей көрүп жат. Советский Союзта бийлеп те турган

¹ И. С т а л и н, соч. 5 т., 242 стр.

нация жок, бийледип, базындырып та турган нация жок. Российский империяда кезик нациялар бийлеп, кезиктери бийледип, базындырып турган. Көп национальностту буржуазный государстволордо нациялардын айалгазы эмди де ондый.

Советский албатылардын бойлары ортодо колбулары тен праволу болгону аайынча тözөлгөн. Бисти Ленин онойдо үреткен.

Ол мынайда бичиген:

„Бир де нацияны, бир де тилди өркетендү өтпес! Ас тоолу национальностторды бир де кичинек кыстабас, ологго жарабас бир де кичинек керек өтпес!“¹

Кажы ла союзный республика, кандый да албаты оны тözөгөн болзо, ондо журтаган албаты канча да кирези көп болзо, онын јери канча ла кирези элбек болзо, бастыра республикаларла *түнөй праволу* болуп јат.

Орус албаты тözөгөн союзный республиканы ала-лы. Журтаган албатызынын тоозы аайынча (108 миллионног көп улусту) ла турган јерининг элбеги аайынча (17 миллион квадратный километрге јуук јерлү) бу эн јаан республика болуп јат. Бу республика бастыра республикалардан ончозынаг озо тözөлгөн. Бу республика—эве республика: онын јеринде союзный көп республикалар тözөлип чыккан.

Орус албаты советский јангды јуулап аларына ла оны бек эдип аларыва, тен праволу республикалардын акту күүниле союз болуп биригерине, јангы, јайым, аргалу ла культурный јүрүм тözөп аларына бистинг бастыра албатыларга сүрекеј јаан болуш јетирген.

Ада-Төрөл учун јуу тушта орус албаты бир де кичинек јалтанбай, өштүни јеңерге кандый да кату тартышта эрчимдү турушкан. Орус албаты јарт саваалу, турумкај кылык-јанду ла чыдамкај болгон шылтузында советский албатылардын ончозынын башкарачы күчи болуп турганын јарт көргүскен.

Је орус албаты Советский Союзтын өскө албатыларынан башка агылу праволорло, кандый бир өркетендү айалгала тузаланып јат па? Жок, тузаланбай јат.

Российский союзный республика өскө республикаларла түп-түнөй праволу болуп јат, темдектезе, 6,1

¹ В. И. Ленин. Соч., 4-чи чыгарганы, 19 т., 72 стр.

миллион албатылу ла 2,7 миллион квадратный километр јерлү Казахский союзный республикала, 3,2 миллион албатылу ла 85,7 мун кв. км. јерлү Азербайджанский союзный республикала, 1,1 миллион албатылу, 45,1 мун кв. км. јерлү Эстонский союзный республикала ол түп-түней праволу.

Бириккен республикалардын праволоры түней болуп турганы—Советский Союзтын тӱзӱлгӱн, тынгыган ла јаан ийде-куч болуп ӱскӱн экинчи тӱзӱлгӱзи болуп јат.

Советский Союз дегени не? СССР-дин Конституциязынын 13 статьясында мынайда бичилген:

„Советский Социалистический республикалардын Союзы—тен праволорлу Советский Социалистический Республикалардын акту кӱӱниле бириккен союзный государство болуп јат.“

Албатылардын карындаштык билези. СССР—гран ары јанындагы (темдектезе, Швейцария, Американын Бириккен Штаттары) союзный государстволордый государство эмес. СССР—најылыкту ла ӱмӱлӱжип иштеп турган советский албатылардын карындаштык билези.

Бистин албатылардын карындаштык болгоны олоордын јадын-јӱрӱмине бек шинеп калган. Советский ӱйдӱги кеп сӱстӱ мынайда айдылган: „Албатынын најылыгы ла карындаштыгы кандый ла байлыктан артык“. Албатынын најылыгы керегинде бисте кӱп кожондор бар. Темдектезе, кабардинский албаты Советский Союзтын тӱзӱчизине—вӱкӱр Сталинге учурлаган кожондында оны бастыра советский албатыны болоттый бек најылыкка бириктирген ойгор ӱредӱчибис, тӱрӱл адабыс деп адаган. „Ол најылык бисти карындашты јуук эткен. Ол најылык ӱргӱлјиге ондый болор“—деп, ол кожондо айдылган.

Фашистский Германияга удурлажа Ада-Тӱрӱл учун ӱткӱрген јуунын ӱйинде советский албатынын најылыгы бойынын кӱчин ле бузулбас бегин кӱргӱскен.

СССР-дин герби, флаги, гимни ле тӱс городы. Советский Союзга бойынын государственнй герби ле флаги, бойынын государственнй гимни ле бойынын тӱс городы бар.

Государственнй герб—ол государствонын темдеги, оны јан јӱптӱп тургускан. Советский Союзтын государственнй гербин СССР-дин Конституциязы јӱптӱ-

СССР-дин государственнй герби.

СССР-дин государственнй флаги.

М. И. Калинин.

Идкбр Сталин Советтердин Бастырасоюзный VIII
Чрезвычайный Съездинде СССР-дин Конституциязынын
проекти керегинде доклад айдын турганы.

гөн (143 статья). Гербте серп ле маска јуралганы иш-
мекчилердин ле крестьяндардын бузулбас союзын—со-
ветский социалистический государствонун эн баштап-
кы ла өн бек төзөлгөзин көргүзип јат. Аштын мажак-
тарын эбиреде барган кызыл лентада кычыру сөстөр
он алты союзный республикалардын тилиле бичилгени
советский албатылардын качан да бузулбас карындаш-
тык союзын учурлап јат. Гербтин үстиги кырында јал-
тырап турган беш айры чолмон СССР-дин качан да
јендирбес Јуу-Јепселдү Күчи ол союзты корулап тур-
ганын учурлайт. Өксөп келеткен күннин чогындагы
серп ле маска бастыра јердин үстинде тургандый әдип
көргүзилгени—советский албатынын јенүзиндий јенүге
өскө дө албатылар једип алар аргалу деп көргүзет.

Государственный флаг—государствонун кемненг де
камааны јок болгонун көргүзип турган темдек. Совет-
ский Союзтын государственный флагын СССР-дин
Конституциязы јөптөгөн (144 статья). Ол флаг—Ок-
тябрьский революциянын Кызыл Маанызы. Ол флакта
серп ле маска, беш айры чолмон јурап салган.

СОВЕТСКИЙ СОЮЗТЫН ГИМНИ.

Јайым республиктер бузулбас союзын
Улу Русь үргүлјиге бек эткен.
Албатылар табыла ийделу төзөлгөн
Бирлик Совет Союз эзендик болзын!
Албатылар најылу ижемчи куйагы,
Бистин јайым Төрөлис макталзын!
Советтин маанызы, албатынын маанызы
Јенүден јенүге баштазын!
Күкүрт өткүре биске јайым күн чагылды,
Улу Ленин биске јолды јарытты.
Албатыга Сталин чындыкту өскүрип,
Бисти ишке, јенүлерге баштады.
Албатылар ырызы ижемчи куйагы,
Бистин јайым Төрөлис макталзын!
Советтин маанызы, албатынын маанызы
Јенүдең јенүге баштазын!
Бистин черүни тартышта өскүргенис,
Јескимдү өштүлерди јалмаарыс!
Үйелер јүрүмин тартышта бүдүрип,
Бис Төрөлисти макка апарарыс!

Албатылар магы ижемчи куйагы,
Бистин жайым Төрөлис макталзын!
Советтин маанызы, албатынын маанызы
Женүден женүге баштазын!

СССР-дин төс города—Москва, Советский Союз-тын башкарузы, СССР-дин Верховный Совети бу городто иштеп жат. Советский албатылардын улу башчызы нөкөр Сталин мында журтап, иштеп жат.

Москва—орооннын бастыра политический, экономический ле культурный жүрүминин төс жери. Советский социалистический строителствоны ла советский албатылардын најылык болорын Москва баштап көдүргөн, эмди де баштап ла көдүрүп туру. Капиталистический кулданыштаг ла национальный базынчыктан айрыларга бастыра телекейдин ишкүчиле жаткандарынын ла бастыра базындырган албатылардын тартыжузынын маанызы Москва болуп жат. Москва—бек амыр-энчүвин ле ороондор ортодо најылыкту болорынын баштачызы, жаны жууны баштаарга тургандарла тартыжарынын баштачызы болуп жат. Беш миллион албатызынын ижинин ле жүрүминин культурный айалгазы жанынан Москва телекейде бастыра столицаларга көрүмжи болуп жат.

3. Советский союзный республика.

Союзный республикалардын жаранып өскөни. Каан жаны тушта албатынын жүрүми сүрекей уур болгону, Советский жан тушта советский албатылардын карындаштык билезинде казахтардын төрөл орооны бай ла ырысту боло бергени казах албатынын фронтко ийген письмозында айдылган. Ол письмодо мынайда бичилген:

„Орус каандар ла колонизаторлор, хандар ла байлар казах албатыны сүреен тын тоноп, кыстап туратан. Байлардын малы чөлдө толтура жүретен, аулдарда ла журт жерлерде жакшы одорлор байлардын ла помещиктердин колында болгон. Сүрекей ас жал учув, челдеп салган сөөк учун жокту кижилер байлардын малын кабырып жүретен болгон.

Же бис бойыбыстын карындаштарысла—Советский Союзтын албатыларыла кожо, улу орус албатынын карындаштык болужыла, Лениннин—Сталиннин мааны-

зын тудунып, албанчыларды агтарып койгоныс. Улу Октябрьский социалистический революция казах албатынын жүрүмин жарандырап арга берген“.

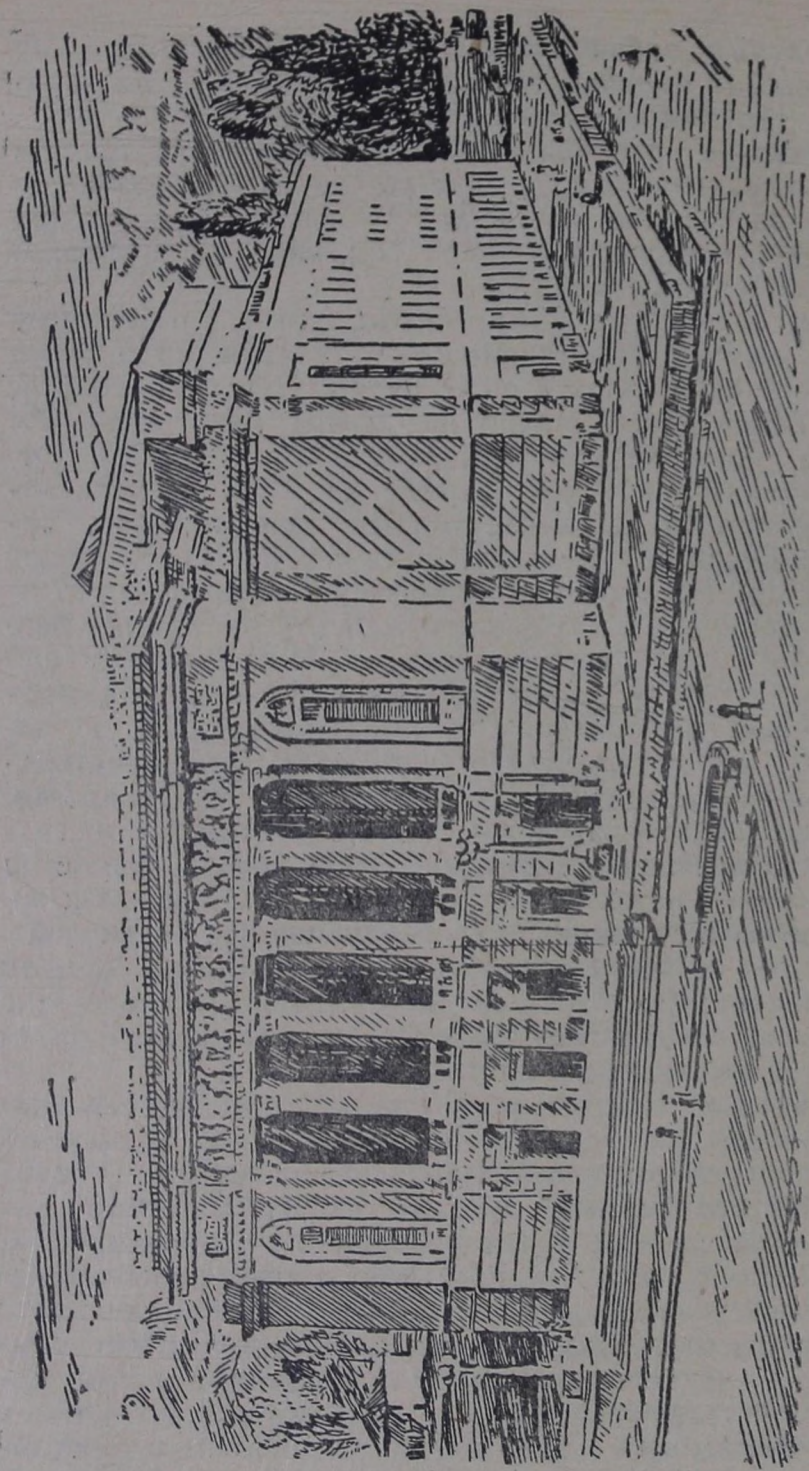
Казахский республиканын тыгыда өзүп калган промышленнозы, колхозторы ла совхозторы казах албатыга ла бастыра Советский Союзка сүрекей көп жүзүн-жүүр продукталар берип турганы ол письмодо стихотворениеле бичилген.

Карагандада таш көмүр казып турган жер бойынын учуры жанынап Советский Союзта үчинчи жерде туруп жат. Советский Союзта өндү металл (жес, корголын, цинк) казып алатан жердин эн жааны база ондо. Ас учурап турган металлдар Казахстаннан табылып жат, ол металлдардан өткен немелерди слер машиналарда, танктардын ла самолёттордын куйактарында, артиллерийский орудиелерде, жууга керектү керептердин корпустарында жүргенин көрөригер. Эмбанын нефтьтинен авиационный моторлорго керектү эн артык бензинди ле сүркүш саржуны эдип жат. Республикада ашкурсак эдетен ле хлопок арулайтан сүрекей жаан промышленность төзөлгөн. Төс Казахстаннын көчкүн албатызы эмди деревнелерде журтагылап жат. Крестьяндардын бастыразына жуугы колхозторго бириккилеген.

Каан жаңы тушта кажы ла жүс казахтын жүк ле экүзи бичикчи болгон. Бойынын төрөл тилиле үренетен школ ачарга казахтарга жөп бербейтен. Эмди казахтардын ортозында бичик билбес улус каа-жаа ла учурайт. Казахский союзный республикада эмди бийик үредүлү 23 школ бар (азый бир де жок болгон). Наукалардын Казахский Академиязы төзөлгөн, ол Академияда научно-исследовательский институт бар.

Советский Казахстанда 38 тоолу городской ло колхозно-совхозный театрлар, академический драматический театр ла операнын ла балеттин театры республиканын столицазында Алма-Атада бар. Казахский национальный литературада албатынын поэдинин, сталинский сый алган Джамбулдын стихтерин ле поэмаларын Советский Союзтын албатызы бастыразы билер.

Азыйда каан жанду Россиянын сондоп калган, правозы жок, национальный жанынап базындырган жака жерлеринде турган союзный республикалардын ончозынын экономиказы ла культуразы кыска өйдин туркунына сүрекей өзүп чыкты.

Алма-Ата. Операның ла балеттинг Абайдын ады ла адаган Государственный театры.

Мындый жеңүлөр неинг шылтузында болгон?

Жайым советский национально-государственный устройствонунг шылтузында, коммунистический партияга баштадып, орус албатынын карындаштык болужыла, государственный жаннын текшисоюзный органдарыннг болужыла союзный республикалардын албатызынын бойлорыннг творческий ижи сурекей элбеген шылтузында мындый жаан жеңүлөр болгон.

Суверенный советский государство Союзный республикалардын государственный устройствозы кандый?

Союзный республика албатызынын акту күүниле тözөлп, ол албатынын адыла адалып жат. Советский Союзка кирзе де, союзный республика *суверенный государство* болуп артып жат, жартап айтса, союзный республика государственный жангы бойыннг жеринде кандый ла керектер аайынча *алдынан бойы башкарып жат*, же кезик керектерди союзный республика бойыннг күүниле, СССР-дин Конституциязы аайынча, государственный жаннын ла государственный башкарарыннг текшисоюзный органдарына берип койгон. Союзный республика суверенный болуп туры дегени—ол öскö дө ороондордогы государстволордон камааны жок болуп, алдынан бойы башкарынып турганы.

Союзный республиканын суверенный праволоры кандый?

Союзный республика Советский Союзтан жайым чыгып барар праволу. Кажы ла союзный республика Советский Союзтан чыгып барар *праволу* артып турганы союзный республикалар союзка чын ла акту күүниле бириккенин жарт көргүзет. Союзный республика Союзтан чыгып барар праволу болуп турганы оордын чын ла суверенный праволузын өнг артык көргүзет.

Союзный республикада бойында *Конституция* бар. Оны республика бойы жөптөп, бойы кубултып жат. Кажы ла республиканын национальный, хозяйственный, культурный жанынан ла албатызынын жадыны жанынан анылу башказы онын Конституциязында бичилген. Же кажы ла союзный республиканын Конституциязы СССР-дин Конституциязы аайынча тургузылар учурлу. Союзный республика Советский Союзтын бөлүги болуп турганда, ондый некелте жарт болуп жат.

Союзный республика бойыннг *закондорын* чыгарат, ол закондорды республиканын бастыра жеринде кыйал-

та жок бүдүрер учурлу. Союзный республиканын закондоры онын жүрүминин бастыра керектери аайынча чыгарылат, текшисоюзный учурлу сурактар аайынча закондорды дезе СССР-дин государственный жагынын эн бийик органы чыгарып жат. Ондый сурактар, тем-дектезе, жуу ла амыр-энчү керегинде, СССР-ге жагы республикалар кожуп алары керегинде ле ошон до өскө сурактар болуп жат.

Союзный республика, СССР-ге киреле, *турган жерин* бойы башкарап праволу болуп артып жат. Союзный республиканын жерин онын бойынын жөби жогынан кубултар учур жок. Союзный республиканын грандарын кубултары керегинде жөпти СССР-дин государственный жагынын эн бийик органы жөптөп жат.

Союзный республикаларда бойында *черүнийн бөлүктери* бар. Черүзин канайда тззөбри керегинде суракты союзный республика бойы башкарып жат. Текши-союзный жаг союзный республиканын черүзин тззөбринин жүк ле башкарынар тззөлгөзин тургузып берет. Текшисоюзный государственный органдар СССР-ди корулаарын тззөп лө Советский Союзтын жуу-жепселдү ийде-күчтерин башкарат. Республиканын черүзи бирлик Советский Черүнийн бөлүги болуп жат.

Союзный республика *өскө ороондордогы государстволорло жөптөжү эдер*, олондын чыгартылу улусы келерин ле бойынын чыгартылу улусы олондын жерине барарын башкарап праволу. Кандый государстволо керектер бүдүрерин республика бойы башкарат. Текшисоюзный жаг союзный республикалардын өскө ороондордогы государстволорло керектерин бүдүреринин жүк ле текши ээжизин тургузып жат, СССР-дин адынан олондо договор эдип жат.

Союзный республикаларда черүнийн бөлүктери керегинде ле союзный республикалар өскө ороондордогы государстволорло алдынан бойлоры колбу тургузары керегинде 1944 жылда, 1 февральда СССР-дин Верховный Советинин чыгарган законы союзный республикалардын суверенный праволорын ла олондын бүдүрер керектерин сүрекей элбедип салганын көргүзөт. Ол закондор союзный республикалардын ла бастыра Советский Союзтын тыныганын көргүзөт.

Союзный республика бойынын *республиказынын граждандыгын* жылытпай жат, жартап айтса, кажы ла

республикада јаткан кижии ол республиканын гражданини болуп јат. Союзный республика өскө республиканын улусын бойына гражданин эдип јуудып алар праволу. Је союзный республиканын кажы ла гражданини ол ок өйдө Советский Союзтын гражданини болуп јат. Кандый ла союзный республиканын кажы ла гражданини өскө союзный республикага келзе, онын граждандарыла түней праволорло тузаланат. Советский гражданин кажы ла советский республикага келгенде, бойынын төрөлинде јүргендий бодойт.

Союзный республиканын граждандары бойынын республиказынын государственный јанынын эн бийик органын — Верховный Советти јайым тудуп јат. СССР-дин Верховный Советине депутаттар тударына база туружадылар.

Союзный республиканы төзөгөн кажы ла албаты СССР-дин Верховный Советине бойынын *ангылу чыгартылу улусын* ийет, бойынын национальный јилбүлерин Советский Союзтын государственный јанынын эн бийик органына ол чыгартылу улустары ажыра айдып јат.

Союзный республиканын государственный эн бийик органдары ла јербойындагы органдары бастыразы ол албатынын төрөл тилиле иштейт.

Союзный республиканын суверенный праволорынын символы (темдеги) республиканын государственный герби ле государственный флагы болуп јат.

Овойдордо, союзный республика ишмекчилердин ле крестьяндардын суверенный национальный Советский социалистический государствовы болуп јат, Советский Союзка ол өскө союзный республикаларла тең праволу болуп, бойынын акту санаазыла кирип јат

Союзный республикалардын суверенный праволорын корулаары. Союзный республиканы төзөгөн кажы ла советский албаты—бойынын ороонынын ээзи. Ого үзеери, союзный республикалар ийде-күчтү, бирлик союзный государствонын тең праволу члендери болуп јат, кажы ла советский албаты бойынын политический, хозяйственный, культурный өзүмине керектү ле тыш јанындагы өштүлерден коруланарга керектү болушты Советский Союзтан, советский јанын текши-союзный органдарынан алат.

Советский Союз союзный республикалардын суверенный правозын корулаар учурлу деп СССР-дин Конституциясында айдылган. Бойынн бу молжузын Советской Союз ак-чек бұдүрип туры. Фашистский Германия бистин ороонго табару эдерде, текшисоюзный государственнй органдар оштүге удур ийде-күчтү согулта тōзōгōн, бастыра Советский Союз олжочыларга удур кōдүрилип чыккан. Кезек ойгō оштүге олжолоткон союзный республикалар жайымдалган, олардын кемнен де камааны жок болоры, жайымы ла суверенный праволоры ойто орныккан.

4. Советский автономный республика.

Автономный республикалардын чечектелип оскōни. СССР-дин Европейский бōлүгинин тундук-күнчыгыш жаказында, Печора ла Вычегда деп сууларга кирген суулардын агып барган жерлеринде жаан ороон бар. Онын жеринин жааны (375 мун квадратный километр) Европейский төрт государствонн—Грециянын, Португалиянын, Швейцариянын ла Болгариянын ончозынын жерине тен. Бу ороондо агаш, сүрекей жакшы таш кōмүр, күрен таш кōмүр, күйгүр сланец, нефть, жерден чыгып турган газ, темир, корголжын, алтын, гипс, торф, тус, терези баалу алу андар, балык ла куштар сүрекей кōп.

Бу ороондо журтаган улустын сыранай кōп сабазы *коми албаты*, комилер ондо удааннан бери журтап жаткандар. 1939 жылда улустын тоозын бичиир тушта ондо журтаган улустын тоозы 408 мун кижиболгон.

Каан жагы тушта коми албаты ончозы бичик билбес болгон. Жүрүми уур, карануй, түрени, ачу-коронду ла базынчыкту болгон учун ол албаты бойынн ороонн „түрме“ деп адап туратав. Бу албатыны улус билбейтен, же билген улус оны бойынн адыла адабайтав. Кааннын жамылулары ла бийлери орус эмес улусты шоодылганду атла адайтандар.

Комилер базыначыларга удурлажа кōп катап кōдүрилип чыккан. 1841—1843 жылдарда Устькулома деп журта восстание болгон, эки жылдын туркунына ондо албаты бойы башкарылган. Же восстаниелерди кааннын жагы казырланып базып салатав. Коми албаты түгезе өлөрине жеткен.

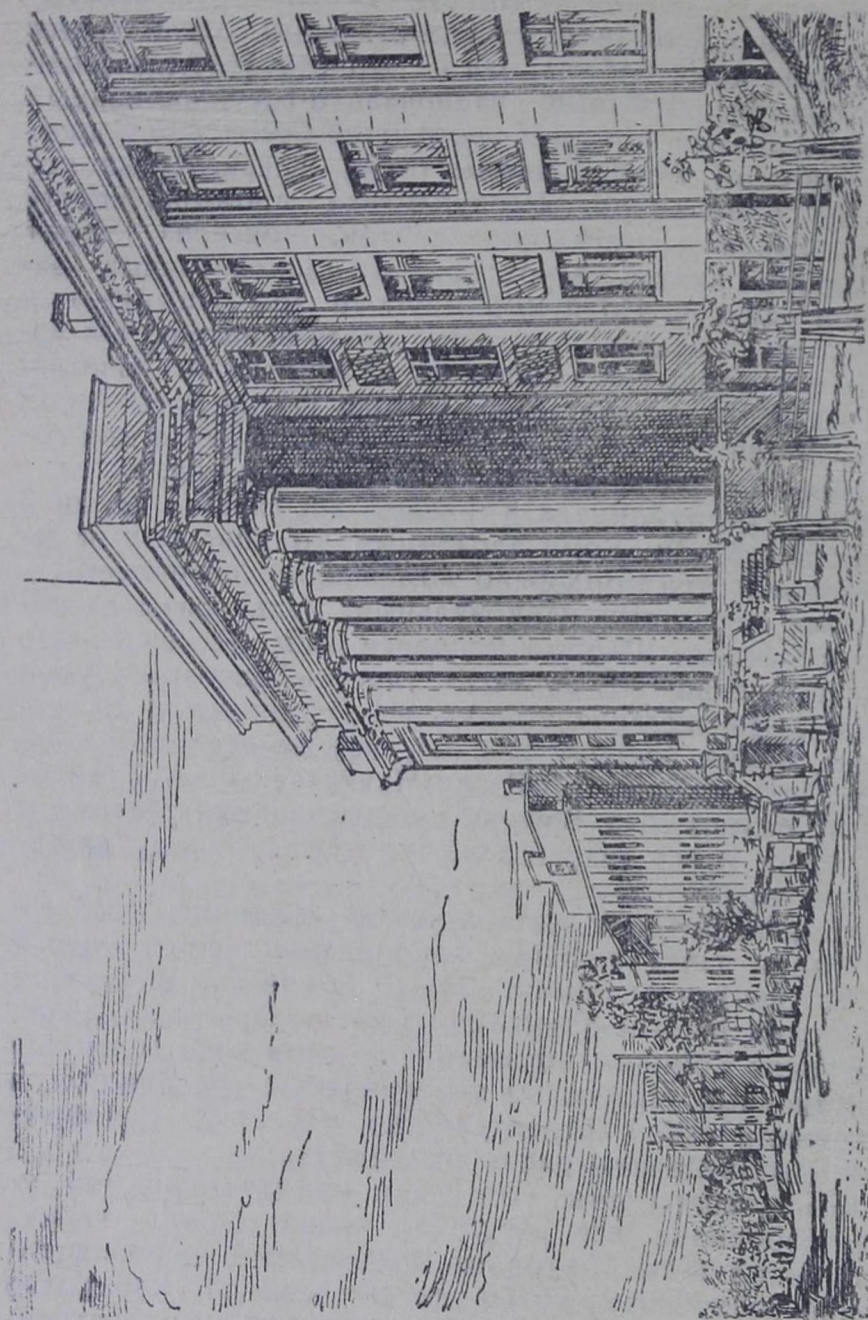
Советский јаннын шылтузында, улу орус албатынын ла текшисоюзный государственный органдардын болужыла комя албаты јаны, ырысту јүрүмди јаньдан баштап, бойнын национально-государственный организациязын—*Коми Автономный Советский Социалистический Республиканы* тözöp алган. Онын тös города *Сыктывкар*. Республикада промышленность öзүп чыккан: агаш киреелейтен, консерва, черет ле кирпич эдетен заводтор, крахмалопаточный заводтор эдилген. Полярный кругтын ары јанында таш көмүр казып алатан јаан күчтү шахта эдилген. Ол үргүлјиге эрибей, тон јадатан јерде эдилген эн баштапкы шахта. Мында шахтёрлор јуртап јаткан јаны город—СССР-дин заполярный кочегарказы Воркута деп город бар. Ухтада нефть иштеп алары көптөгөн.

Коми республикада кыралап, аш салатан јерди 3 катап көптөткөн. Коми албатынын колхозторынын јаландарында тракторлор ло комбайндар иштегилейт.

Коми албатынын национальный культуразы да чечектеле берди. Школдо үренерге јажы јеткен балдар ончозы үренип јат. Јуртаган улустын ончозына јуугы бичикчи. Республикада бир канча јүс школдор, 15 техникум, бийик үредүлү 2 школ, научно-исследовательский 3 учреждение, СССР-дин Наукалардын Академиязынын базазы бар. Бойнын национальный театрлары бар. Коми тилле газеттер ле јүс мундар тоолу книгалар чыгып јат.

Коми албатынын литературный тилинин тözөлгөзин өткөн чакта јуртаган национальный поэт, учёный И. А. Куратов баштаган. Онын бичиген бичиктери Советский јаннын öйинде јаны ла ак јарыкка чыккан. Советский Коминин писательдери коми албатынын революционный тартыжузы керегинде ле республикада социалистический строительство керегинде бойларынын произведениелеринде бичийдилер.

Коми албаты јаны, советский социалистический јүрүм тözöörинде јаан јенүлерге кыска öйдин туркунына једип алды. Автономный советский социалистический республика тözöp алган öскө дө албатылар бойнын јайым, советский национально-государственный устройствозынын шылтузында, большевистский партияга баштадып, орус албатынын карындаштык болужыла, советский јаннын текшисоюзный органдары-

Сымтыккар городто (Южи АССР) Кировтын адыла адалган ором.

нын болужыла овдый ок јаан јенүлерге једип алгандар.

Советский автономный государство. Советский автономный республикалар канайда тӱзӱлгӱвин, олоordo кандый праволор барын кӱрӱли. Кезик союзный республикалардын јеринде олоордын тӱс албатызынан ас, национальный јанынан анылу ӱскӱ дӱ албатылар јаньс јерде чуктала јуртагылап јат. Ол албатылар бойынн кӱӱниле автономный республикалар тӱзӱп алгандар. Кажы ла республика оны тӱзӱгӱн албатынын адыла адалган.

Бастыра автономный республикалар он алты. Российский Союзный Республикага мынды автономный республикалар кирип јат:

Татарский Автономный Советский Социалистический Республика,

Башкирский Автономный Советский Социалистический Республика,

Дагестанский Автономный Советский Социалистический Республика,

Бурят-Монгольский Автономный Советский Социалистический Республика,

Кабардинский Автономный Советский Социалистический Республика,

Коми Автономный Советский Социалистический Республика,

Марийский Автономный Советский Социалистический Республика,

Мордовский Автономный Советский Социалистический Республика,

Тундӱк-Осетинский Автономный Советский Социалистический Республика.

Удмуртский Автономный Советский Социалистический Республика

Чувашский Автономный Советский Социалистический Республика,

Якутский Автономный Советский Социалистический Республика.

Грузинский Союзный Республикага мынды Автономный Республикалар кирип јат:

Абхазский Автономный Советский Социалистический Республика,

Аджарский Автономный Советский Социалистический Республика.

Азербайджанский Союзный Республикага Нахичеванский Автономный Советский Социалистический Республика кирип јат.

Узбекский Союзный Республикага Кара-Калпакский Автономный Советский Социалистический Республика кирип јат.

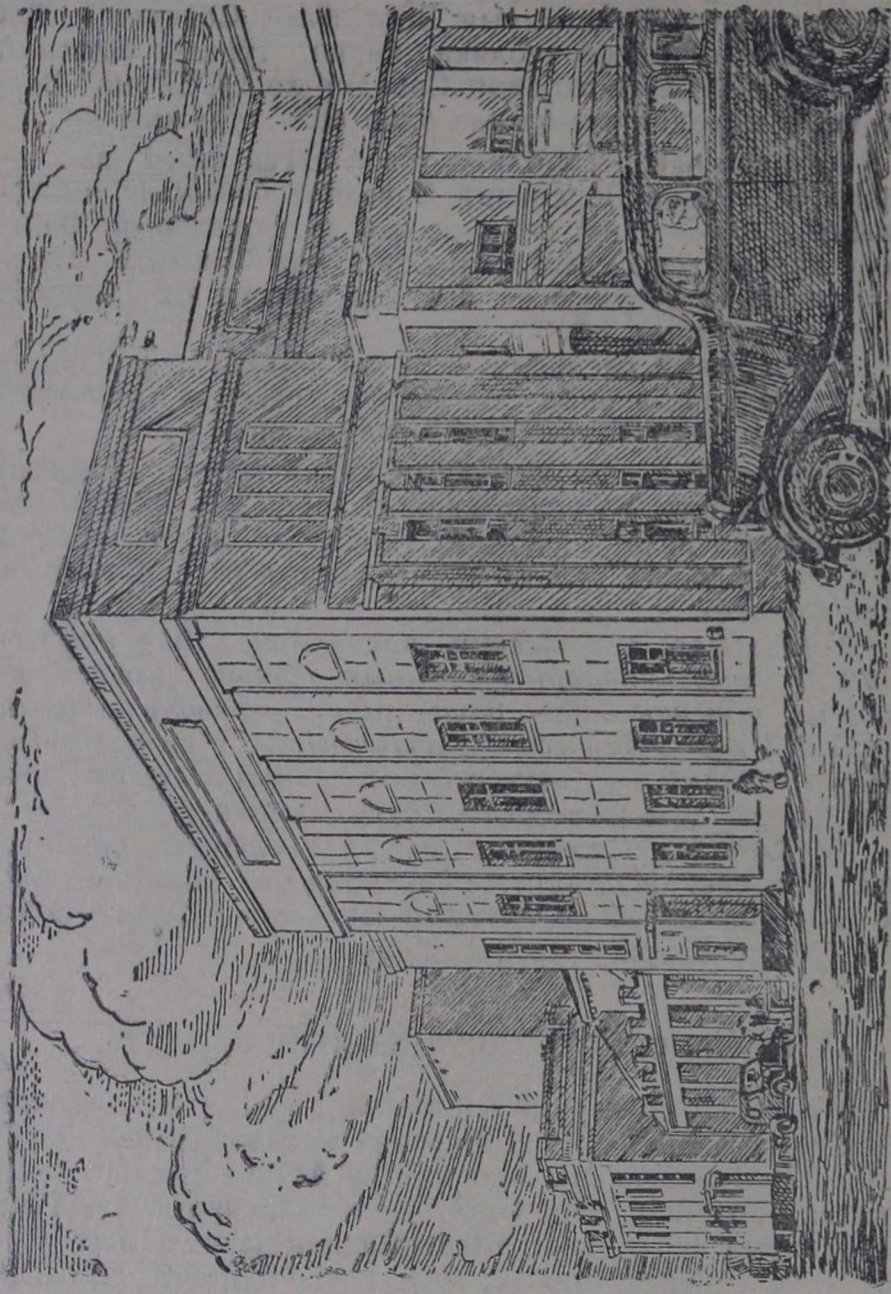
Автономный республика бойынын турган јеринде государственный јанды *автономный башталга* аайыпча башкарып јат. Онын учуры мындый: автономный республиканы тӧзӧп алган албаты бойынын јеринде алдынан башкарынар государство болуп, бойынын јӱрӱми керегинде сурактарды *бойы башкарап праволу* болуп јат. Автономный республикалардын государственный праволору кандый?

Кажы ла автономный республикада бойынын национальный јанынан ла ӧскӧ дӧ јанынан ағылу болгонына келиштире тургузылган *Конституция* бар. Автономный республиканын Конституциязын онын кирип турган союзный республиканын государственный јанынын ӛг бийик органы јӧптӧп јат. Автономный республиканын Конституциязы, союзный республиканын Конституциязы чылап ок, СССР-дин Конституциязына тӧзӧлгӧлӧниц тургузылып јат.

Автономный республика бойы *закондор* чыгарып јат, ол республиканын јеринде ол закондорды кыйалта јок бӱдӱрер учурлу. Текшисоюзный закондорды ла бойынын союзный республиказынын закондорын автономный республиканын јеринде база кыйалта јок бӱдӱрер учурлу.

Автономный республикаларда бойынын *территориязы* (гравынын ич јанында бастыра јери) бар. Республикадан јӧп јокко онын јеринин гравын кубултып болбос. Автономный республиканын јеринин гравын кубуларын онын кирип турган союзный республиканын государственный јанынын ӛг бийик органы јӧптӧп јат.

Автономный республикада бойынын *республиказынын гражданствозы* бар, је республиканын гражданствозына улус алар правозы јок. Кажы ла автономный республиканын гражданин ол республиканын кирип турган союзный республиканын ла СССР-дин гражданин болуп јат.

Абакан городто Культуранынг областной Туразы.

тар Азияда ийде-күчтү ле культурный албатылардын бирүзи болгон. Јер сугарар кавалдар, јада калган улустын мөңкүзин (сөөгин) јууган јебреядеги јепселдерлү, јарандырган немелерлү ле айыл ичине тудунатан немелерлү корумдар оны јарт көргүзет. Хакасиянын јаландарында эмдиге јетире турган таш статуялар, андаганын ла јуулашканын јылым таштарга јурап койгон јаан јуруктар— „бичиктү туулар“ эмезе „бичингилер“ оны база јарт көргүзет. Је XI—XIII јүсјылдыктарда хакас албатыны монголдор јуулап алган. Хакас албатынын культуразы уяндай берген. Јер иштеери чек јоголып калганга јуук болгон, каналдар өлөңлө туй өзүп калган, көп иштер ундулып калган, хакас албатынын бичиги ле албатынын ады да ундулып калган.

Каан јангы тушта хакастарды кааннын бийлери, орус капиталисттер ле бойынын князьтары-байлары сүрекей кыйнаган. Хакас албаты түгезе өлүп каларына јеткен. „20 јыл өткөн кийининде Абаканнын јалагында азыдан бери јуртаган албатыдан бир де кижи артпас“ деп, 1881 јылда „Сибирский газет“ бичиген.

Хакас албатыны базынчыктан айрыган улу Октябрьский социалистический революция хакастарды кырылып өлөринен аргадаган. Советский јан, большевистский партия, орус албаты хакас албатыга хозяйствозын көдүрерине, национальный культуразын јангыдан төзөп, оны өскүрерине, социалистический строительстводо туружарына болушкан.

Советский јаннын јылдарында хакас албаты көчкүн јүрүмди токтодоло, городтордо ло деревнелерде јуртап јадар болды.

Хакасияда таш көмүр, алтын, барит иштеп алатан, јуртхозяйственный продукталарды јарандырып иштейтен, агаш иштейтен јаан промышленность төзөлгөн. Хакасиянын кыралайтан јери 9 катап элбеген. Күйгекке алдырып турган көп мун гектар јерлерди суактарла сугарып јат. Огород ажын өскүрип хакас албаты азыда билбейтен, эмди дезе бойы өскүрип јат. Уйлардын койлордын, јылкы малдын, чочконын ла куштардын тоозы өзүп туры. Крестьянский хозяйстволордын бастыразына јуугы колхозторго бириккендер.

Азыда бичигин јылытып койгон хакас албаты эмди нургулай бичикчи болуп калды. Хакасияда бир канча јүс школдор, 4 техникум, педагогический институт,

тилдин, литератураныг ла историяныг научно-исследовательский институту бар. Хакасияда 3 театр бар, газеттер, литературно-художественный журнал, јус мундар тоолу книгалар кепке базылып чыгып јат.

Абакандагы театрда азыйдагы атту-чуулу орус писательдердин, Кунбадышев-европейский писательдердин пьесаларын ла эмдиги ойдоги советский авторлордын пьесаларын тургузып јат. Кычырарга сурекеј јилбулу повестьте хакас уулчактын, Егорка Чибиджековтын сурекеј уур јуруми керегинде бичилген. Пастух уулчак Кунчыгыштагы албатылардын Коммунистический университетинин студенти-комсомолец боло берген ойине јетире сурекеј уур, шыралу јурум коруп, јалтанбас тартыжуны коп откурган. Азыйда каан јанду империянын базындырган јака јери болгон, эмди советский социалистический ороон боло берген Хакасиянын историязыла бис бу повестьтен таныжып јадыбыс.

Хакас албаты ла автономный область тозоп алган оско до советский албатылар бойнын јурумине јаан јенулерге једип алган.

Автономный областтардын бойы башкарынары. Ол областтар бойлоры кавайда башкарынып турганын хакаский областтын јозогынан короли.

Хакаский автономный область албатызынын акту кууниле 1930 јылда тозолгон. Ол область РСФСР-дин Красноярский крайына кирип јат. Хакас албатыда бойнын государственной јанынын национальный органы — *Хакаский автономный областтын ишкучиле јаткандарынын депутаттарынын Совети бар.* Хакас албаты областтын ичиндеги јурумине бастыра сурактарын башкараына областтын јеринде *государственный јаннын бойы башкарынар* правозын тузаланып јат.

Областной Советтин ле онын Исполкомынын полномочиялери *„Хакаский Автономный область керегинде положениеде“* айдылган. Ондый Положевиени областной Совет областтын национальный јанынан ағылу керектерине келиштире тургузып јат, онын кийининде оны РСФСР-дин Верховный Совети јоптоп јат.

СССР-дин Верховный Советинде хакас албатынын *ангылу чыгартылу улусы* бар.

Оско до автономный областтар ондый ок тозолго

аайынча тӱзӱлгӱн. Кажы ла область оны тӱзӱгӱн албатынын адыла адалган. Автономный областьтарды тӱзӱгӱн албатылардын кажызы ла бир канча он мундар тоолу улусту болуп јат. Темдектезе, 1939 јылда улустын тоозын бичиирде Хакасский автономный областын јурт албатызы 52,5 мун кижы болгон.

Онойдордо, автономный область *ас тоолу улусту албатылардын советский национально-государственный организациязынын кеберлеринин бирӱзи болуп јат.* Ол организация область ичинде јурӱмнин бастыра сурактарын бойы башкарар государственный јанду.

Автономный областьтар бастыразы тогус. Российский Союзный Республикага кирип тургандары:

Адыгейский Автономный Область,
Горно-Алтайский Автономный Область,
Еврейский Автономный Область,
Тувинский Автономный Область,
Хакасский Автономный Область,
Черкесский Автономный Область.

Азербайджанский Союзный Республикага Нагорно-Карабахский Автономный Область кирип јат. Грузинский Союзный Республикага Југо-Осетинский Автономный Область кирип јат, Таджикиский Союзный Республикага Горно-Бадахшанский Автономный Область кирип јат.

Автономный областьтарды тӱзӱгӱни оны тӱзӱгӱн албатынын творческий ижи кӱдӱрилерине, экономический ле культурный јанынан ӱзӱрине сӱрекей јан болушту болгон.

6. Советский национальный округ.

Советский Союзтын тӱндӱк талазындагы албатылардын јурӱми јаныдан јаранып кӱндӱккени. Сибирдин тӱндӱк јаказында, Уралдан ала кӱнчыгыш јаар 800 километрге, тӱштӱктен тӱндӱк јаар 1200 километрге чӱйилип барган јан јака јер бар. Онын кӱп сабазы тӱндӱк полярный кругтын арыгы јанында

Ол јака јерде сӱрекей кӱп „јымжак алтын“—терези сӱрекей баалу андар бар. Сууларында ла кӱлдӱринде ан баалу балыктар сӱрекей кӱп. Тундрада куштар сӱре-

кей көп. Ак-кийиктер үүрлерде жүс мундар тоолу жүрет.

Бу јака јерде озодон бери јуртаган улус *ненецтер*. Каанның чиновниктери казнага калан деп, сүрекей көп ағнын терезин јууп, ненецкый албатыны сүреен шыраладып туратан. Каанның чиновниктери ненецтерди „тундраның ағылу тындулары“ деп көрүп туратандар. Олор ненецтерди јаман көрүп, „бойын-јиичилер“ (самоедтер) деп адаган, је ненецтер бойлорын качан да јибейтендер, „ненец“ дегени олордың бойының тилиле „кижи“ дегени.

Орус којойымдар промышленный товарла, кулурла алуны ла балыкты толуп алар тушта ненецтерди уяады јок төгүндеп ле аракыладып туратандар.

Јокту ненецтерди јербойының байлары—көп ак-кийиктерлү улус, князьтар, камдар сүреен кулдангандар.

Көчкүн албатының төс јөөжөзи—үүрлү ак-кийиктер сибирский язва деп оорудан кырылып туратан. Ненецтер торолоп, југуш оорулардан оорып, өлүп туратан.

Ненец албаты јүрүмин јарандырып аларга амадап, кулданачыларла эркиндү тартышкан. Одус јылдың туркунына (1825—1856) јокту ненецтер, *Ваули Пиэттоминге* ле оның кожо тартыжачыларына баштадып, каан жагына ла көп ак-кийиктерлү байларга удурлажа ат-нерелү тартышкандар.

Ненец албатының шыралу јүрүми там ла коомойтып, там ла коркушту болуп турган. 1899 јылдагы эски справочникти—сөзликти кычырзагар, ондо ненецтер керегинде мынайда бичиген: „Түгезе өлүп бараткан ук албаты, улузының тоозы 16 мун кижиге“. Ол ок сөзликте 1913 јылда бичиген: „Түгезе өлүп бараткан ук албаты, улустың тоозы 2 мун кижиге“.

Ненец албатыны кыйалта јок өлүмнен Улу Октябрьский социалистический революция, орус албатының болужыла 1919 јылда, май айда төзөлгөн Советский јан аргадап алган. Ненец албаты бойының национальный геройына—Ваулиге күндүүзин јетирип, оны кожондордо „бүрүңкүй тундралардың тыны“ деп адап јат. Советский јан учун, ненец албатының ырысту јүрүми учун тартыжуда өлгөн эркиндү большевиктерди ненецтер качан да ундубас.

Советский жан төзөлгөн кийинде, анчадала не-
нецтер *Ямало-Ненецкий Национальный Округ* төзөп
алган кийинде, ненец албатынын жүрүми сүрекей
жаранган. Округта көчкүн улустын көп сабазы жагыс
деревнеде журтаар болды. Областьта 12 жаан балык-
завод эдилген. Балык тудатан артельдер төзөлгөн,
олор балыкты тудуп, договор аайынча заводторго та-
быштырып жат. Тере эдетен, кирпич эдетен ле агаш
киреелейтен заводтор иштеп жат.

Кооперациянын садулу-заготовительный пункттары
анчыларды мылтыкла, балык тудатая жепселдерле,
моторлу керептерле, промышленный товарла, куль-
турный жүрүмге керектү немелерле жеткилдеп жат. Алу
андаарын научный жанынан өткүрери төзөлгөн. Тунд-
ранын сыранай ыраак деген жерлерине жетире про-
мышленный товарга бирлик баа тургузылган. Алу ан-
даарынын төс бөлүги колхозтын бригадазы болуп жат.
„Лымжак алтынды“ белетеери 10 катаптан артык көп-
төгөн.

Колхозтордын ак-кийиктери 4 катап көптөгөн.
Азыйда ондо жүк ле ак-кийик өскүретен болгон, эмди
уйларды, жылкы малды, койлорды ла чочколорды көп
өскүрүп жат. Полярный кругтын ары жанында үргүлжиге
тонг жадатан жерде жылулаган жерлерде ле ачык жерлерде
өскүрген арба, горох, лён, кендир, танкы, картошко
ло огородтын жүзүн-жүүр ажы жакшы түжүм берет.

Ондо журтаган улуска азый кандый да медицинский
болуш жетирбейтен болгон. Эмди округта бир канча
больницалар, амбулаториялар, фельдшерский ле аку-
шерский пункттар бар. Лугуш оорулардаг корулайтан
прививка өткүрүп жат. Тундрага врачтар барып турат.

Округта журтаган улус азыйда нургулай бичик бил-
бес болгон. Эмди ондо 60 кирези баштамы, жети жыл-
дык ла овылдык школдор бар. Көчкүн улустын бал-
дары акча төлөбөй жадатан тураларлу школдор бар.
Ненецкий иитөскүрим үренерге сүрекей күүнзеп
жат. Округта национальный педагогический училище,
оленоводческий зоотехникум, ак-кийиктердин оору-
зын шиндеп үренетен научно-исследовательский стан-
ция, ак-кийиктер өскүрер иш өткүретен зональный
станция, журтхозяйственный зональный станция, учеб-
но-кооперативный комбинат, заводской үредүниг шко-
лы, краеведческий музей, библиотекалар, бичик кы-

чырар туралар бар, газеттер чыгарып жат. Ненецтердин окружной ло районный Туралары ла кызыл чумдар культураны таркадып жадылар. Ненецтердин окружной ло районный Туразында спектакльдар тургузып, концерт берип, эң артык советский кинофильмдерди көргүзүп жат, художественный самодеятельностьтың кружоктору иштеп жат. Азыйда тундрада жагыс ла камнын түгүри бар болгон, эмди дезе музыкальный инструменттер ле патефондор бар.

Ненецкий писательдер, прозаиктер ле поэттер, ненецкий албатынын озогы карануй жүрүмин ле эмдиги ырысту жүрүмин, онын өзүмин, келер өйдө оноң жарык болотон жүрүми учун тартыжузын бойлорынын произведениелеринде көргүскилейт.

Национальный округтар канайда башкарынып жадылар. Ненецкий албаты кыска өйдиг туркувына кайкамчылу жаан жегүлерге ненин шылтузында једин алды?

Оны бис ненецкий поэттин сөстөринең де билип аларыс. Ол поэт оморкоп, сүүнип, мынайда айткан: „Суүнчилү жүрүмди бойыбыс тургузып жадыбыс!“ Күлданыштан јайымдалган ненецкий албаты бойынын советский национально-государственный организациязын тззөп алала, коммунистический партияга башгадып, орус албатынын карындаштык болужыла, текшисоюзный государственный органдардын болужыла бойынын јаны жүрүмин тургузып жат.

Ямало-Ненецкий Национальный Округ албатызынын акту күүниле 1930 жылда тззөлгөн. Округтын тзс јери — *Сале-Хард* деп город. Округ РСФСР-дин Тюменский облазына кирип жат.

Ненецкий албатынын бойында государственный јанын национальный органы — *Ямало-Ненецкий Национальный Округтын ишкүчиле јаткандарынын депутаттарынын Соведа* бар. Ненецкий албаты бойынын жүрүминиң ич јанындагы сурактарын бойы башкарап правоны (государственный самоуправление) тузаланып жат.

Ишкүчиле јаткандардын депутаттарынын Окружной Совединиң ле онын Исполнительный Комитединин праволору ла бүдүретен керектери „*Национальный округтар керегинде положениеле*“ ағыланат, ол

положениени РСФСР-дин Верховный Совети тургузыл
јат.

Ямало-Ненецкий Национальный Округтын государ-
ственный органдары ла учреждениелери ненецкий тил-
ле иштеп јадылар.

Ненецкий албаты бойнын округнын ишкүчиле
јаткандардын депутаттарынын Округной Советин ту-
дуп јат. Тюменский областтын ишкүчиле јаткан-
дарынын депутаттарынын областной Советин тударында,
РСФСР-дин Верховный Советин ле СССР-дин
Верховный Советин тударында ненецкий албаты база
туружып јат.

СССР-дин Верховный Советинде ненецкий албаты-
нын бойнын *анылуу чыгартылуу кижизи* бар.

Өскө дө национальный округтар база мындый ок
төзөлгө зайыпча төзөлгөндөр. Кажы ла округ оны тө-
зөгөн албатынын адыла адалат. Кажы ла националь-
ный округты төзөп, ондо азыйдаг бери јуртап јаткан
албатынын тоозы 10 мунга јуук кижи болуп јат. Тем-
дектезе, Ямало-Ненецкий Национальный Округта 12
мун кижи јуртап јат.

Онойдордо, Национальный Округ *ас тоолу улусту*
советский албатылардын советский национально-го-
сударственный организациязынын база бир кебери
болуп јат. Ол албатылар бойнын округнын ич ја-
нындагы сурактарды бойлоры башкарат.

Национальный округтар бастыраы он. Олор
РСФСР-дин кажы бир облазына эмезе крайына кирип
јат. Олордын аттары мындый:

Ненецкий Национальный Округ;

Ямало-Ненецкий Национальный Округ;

Таймырский (Долгано-Ненецкий) Национальный
Округ;

Агинский Бурят-Монгольский Национальный Округ;

Усть-Ордынский Бурят-Монгольский Национальный
Округ;

Ханты-Мансийский Национальный Округ;

Корякский Национальный Округ;

Чукотский Национальный Округ;

Коми-Пермяцкий Национальный Округ;

Эвенкийский Национальный Округ.

Советский Союзтын тундук јаказында бойнын

национальный округтарын тѳзѳп алган бастыра албатылар бойынын хозяйственный ла культурный ѳзѳминде кыска ѳйдиг туркунына, ненецтер чилеп ок, жаан жеңѳлерге једип алгандар.

7. СССР-дин государственнѳй устройствовынн учуры.

Советский Социалистический Республикалардын Союзынын государственнѳй устройствовынн учуры канднѳй—ѳмди онызын кѳрѳли. Оны билип аларга, Советский Союзта албатылар бойлары ортодо канднѳй кѳѳндѳ јаткандарын ла кѳп национальностъторлу буржуазный государстволордо албатылардын ортозында керектер канднѳй болуп турганын тѳндеп кѳрѳли.

Буржуазиянын национальнѳй политиказы. Орус каандар, помещиктер ле капиталисттер бир албатыны— орус албатыны—бийлеп турган албаты эдерге, ѳскѳ албатыларды дезе бийледип, базындырып турган эдерге албадангандар.

„Ол казыр агнын, бѳрѳнин политиказы болгон“— деп, нѳкѳр Сталин айткан.¹ Онднѳй политикала каанынн јангы албатылар ортодо ѳштѳжѳрин тыныдарга, јѳзѳн-башка национальностътордын биригерининн керегин ле бистинн ороондо албатылардын јайымдаларынын керегин канга ла кѳстинн јажына чѳнѳрип саларга саваган.

Башка национальностъту албатыларды базынарынын политиказын кѳп национальностъторлу капиталистический государстволор ѳткѳрип јадылар. Англиянын буржуазный деятельдери „Нациялардын британский најылыгы“ деп адап турган Британский империяны темдектеп алалы. Ол канднѳй „најылык“, оны кѳрѳли.

Британский империяда 535 миллионнѳнн кѳп кижѳ журтап јат. Је бойынын ортолыктарында јуртап јаткан англичандар јѳк ле 48 миллион кижѳ. 400 миллионнѳнн кѳп улус—английский буржуазиянын бийлеп ле

1. Таджикистаннын ла Туркменистаннын озочыл колхозчылары ла колхозчы ѳй улусы партиянын ла башкарунын башчыларыла кожо ѳткѳрген совещаниде, 1935 [јылда, 4 декабрьда айткан куучыны.

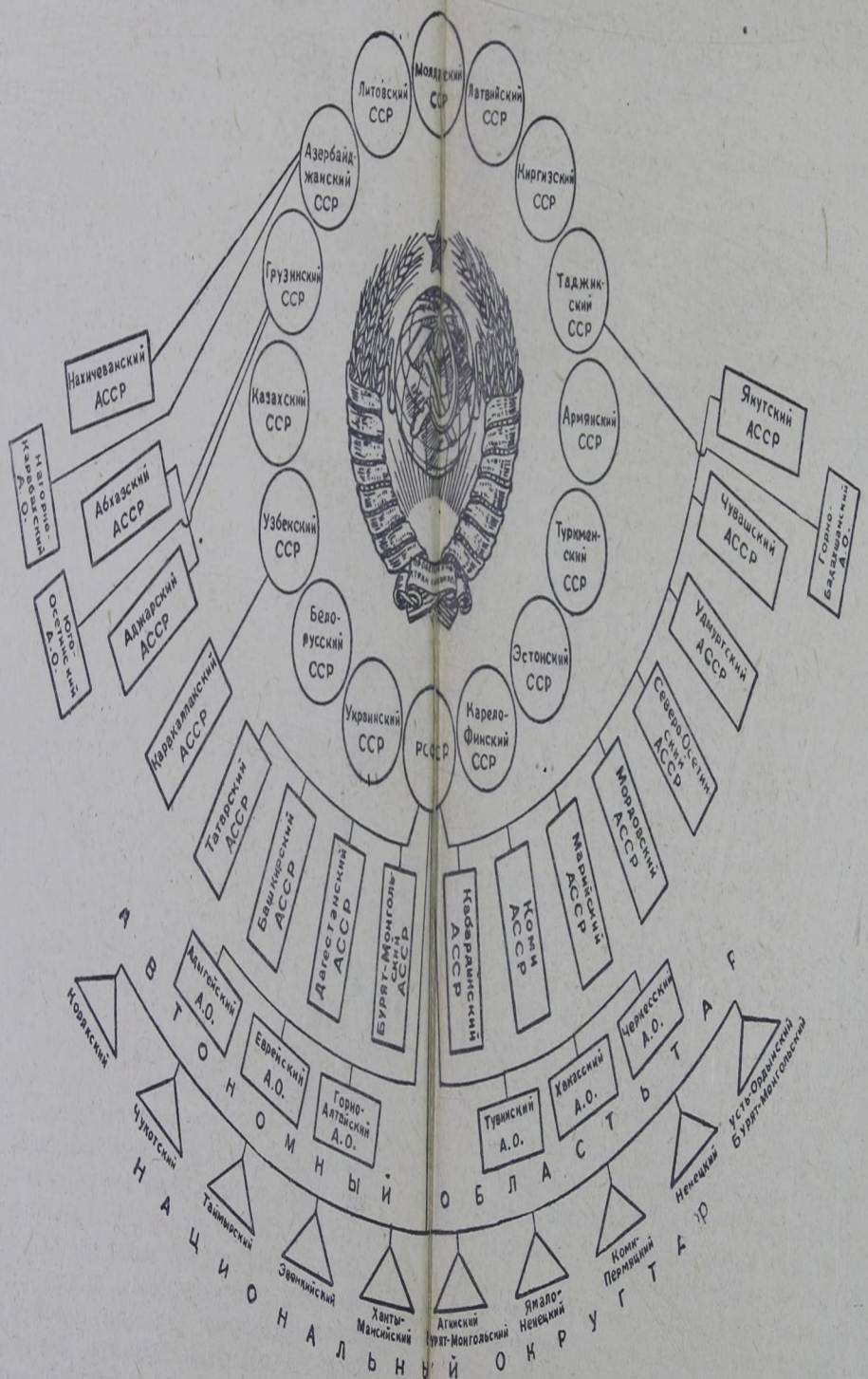
базынып турган ороондордын—Британский империянын колонияларынын ла жарымдай колонияларынын туземный албатылары. Јагыс ла Индияда 800-ке жуук жузун-башка албатылар журтап жадылар. Британский империяда кандый да „најылык“ јок, английский буржуазия оскө албатыларды казыр базынып јат.

Американын Бириккен Штаттарынын буржуазиязы бойнын јеринде журтап јаткан оок албатыларды—көп тоолу улусту индейский уктарды канайып койдылар? Американын буржуазиязы олордын ончозына жуугын мылтык-јепселдин кучиле кырып јоголтып салган, арткандарын төрөл бай јеринен аш өспөс туулар јаар, малярияла југушталган јабыс јерлер јаар албанла көчүрип ийерде, индеецтер ондо өлүп жадылар. Америкада журтаган улустын 10 процентинен көп болуп турган негрлерди закон корубай јат. Американын Бириккен Штаттарында ак өгдү улус негрлерди өлтүргөн учун бурулатпай јат.

Англиянын, Американын, Франциянын, Голландиянын, Бельгиянын буржуазиязы Азияда ла Африкада, Тымык теңистин ортолыктарында јер устинде журтаган албатылардын көп сабазы болгон бир канча јүс башка-башка албатыларды жуулап, бойларына бактырып алган. Оскө јерден келген олјочылар ол албатыларды кандый да право јок эди, бойларынын кулдары эди алгандар. Оскө јерден келген олјочылар ол албатылардын национальный байлык-јөөжөзин уйады јок тоноп, олорды күүн-кайрал јок кулданып турганынан улам, олор коркушту түрөп, өлүп јат.

Советский национальный политика. Советский јан бистин ороондо национальный базынчыкты тургуза ла јок эткен.

Советский јаннын чыгарган эн баштапкы декреттеринин бирүзи „Россиянын албатыларынын праволорынын декларациязы“ болгонун бис билерис. *Россиянын албатыларын акту күүниле бириктирип, олордын ортозында ак-чек колбу тургузарынын* политиказын Советский јан өткүрер деп, ол декларацияда айдылган. Бистин ороондо мынан ары бийлейтен де, бийледетен де нация јок болор, бастыра албатылар јайым болор, олордын ончозынын праволоры түней болор деп, декларацияда айдылган. Кажы ла албаты бойнын государственный устројствозы керегинде

СССР-дин национально-государственный устройствозы.

суракты, Россиядан бөлүнип, бойынын государство-
зын да төзөйтөн болзо, бойы билинип бүдүрзин деп,
кажы ла албатыга право берилген.

Азыйда бистин ороондо кааннын жагына базынды-
рып журтаган көп албатылар бойынын промышленно-
зын ла культуразын өскүрип болбогондор. Олордын
бойында ишмекчи класс жок, интеллигенция жок болгон.
Кезиктеринде бойынын бичиги де жок болгон. Ондый
албатыларга Советский жаннын берген бастыра право-
лорын да тургуза ла тузаланаарга куч болгон.

Бойынын өзүминде сондоп калган албатылар озо-
лой берген албатыларга једжерине болужар керек
деп, национальный тен праволу болгонын чын ла ту-
заланаарга керектү материальный айалгалар, культур-
ный аргалар, бойынын национальный кадрлары кажы
ла советский албатыда бар болзын деп, олорго бо-
луш јетирер керек деп задачаны нөкөр Сталин
коммунистический партиянын алдына, орус ишмекчи
класстын алдына, Советский јаннын текхисоюзный
органдарынын алдына тургускан. Бу задача нөкөр
Сталиннин баштаганыла бүткен.

Кажы ла советский республикада эмди бойынын
промышленнозы, бойынын промышленный ишмекчи-
лери ле интеллигенциянын национальный кадрлары
бар. Бастыра советский республикаларда бойынын
бийик үредүлү школдоры, союзный республикалардын
көп сабазында бойында наукалардын Академиялары
бар.

Онойдордо, советский национальный политика на-
циональный тен правоны јук ле Конституцияда ла за-
кондо јарлаган эмес, *је национальный тен правоны
албатылар ортодо карындаштык болуш ажыра ке-
ректин бойында, јадын-јүрүмде бүдүрген.*

*Национальный сурак, јартап айтса, национальный
базынчыкты јоголторы керегинде ле албатылар ортодо
најылык керегинде сурак советский ленинско-сталин-
ский национальный политиканын шылтузында албаты-
лардын историязында баштапкы ла катап Советский
Союкта сыракай чындык бүдүп калды.*

Бастыра советский албатылар—көп тө тоолу, ас та
тоолу улусту албатылар—бир де башказы јоктон бо-
йынын јүрүмнин государственный устройствотозын бо-
йынын күүниле төзөөр право алаала, бойынын нацио-

нально-государственный организациязын — союзный республикаларды, автономный республикаларды, автономный областтарды, национальный округтарды тӧзӧп алгандар.

Оныла коштой, бастыра советский албатылар кӧп национальностторлу бирлик государство — Советский Союзка бек биригип алган. Овойдо тӧзӧлгӧн государство бастыра советский албатыларга хозяйственный ла культурный јанынан ӧзӧргӧ лӧ тыш јанында ӧштӧлдердег коруланарга кажы ла јанынан болужып јат.

Кажы ла албаты улу орус албатынын карындаштык болужыла, бастыра Советский Союзтын болужыла бойнын хозяйствозын ла культуразын бийик ӧскӱрип, бойнын ич јанындагы керектерин бойы башкарып, бистин бастыра ороонды башкаларында ӧскӧ албатыларла тег праволу туружып јат.

Советский албатылардыг најылыгы. Бистин орооннын мындыг государственнй устройствозыннын шылтузында советский албатылардын качан да бузулбас улу најылыгы тӧзӧлип бӱтти.

Буржуазный „расовый теория“ бар, ол теория аайынча, албатылар тег праволу ла најылыкту болор аргазы јок. Кезик албатылар бийлеп, башкарып турар, кезиктери дезе базынчыктадып ла башкартып турар болуп бӱткен деп, ол „теория“ айдып јат.

Темдектезе, немецкий фашисттер телекейдин албатылары эки бӧлӱкке бӧлӱнип јат деп: немецтерди кандый да „бийик“, „бийлейтен нацияга“ келижер болуп бӱткен улус деп, ӧскӧ албатыларды „јабыс расаларга“, „кул болотон нацияларга“ келижип јат деп айдып тургандар.

Эмди ондый ок „теорияны“ американский капиталисттер таркадып турылар, је олордын шӱӱлтезиле болзо, бастыра албатыларды Американын Бириккен Штаттарынын буржуазиязы бийлейтеп учурлу болуп јат.

Немецкий фашисттердин ле олордын шӱӱлтезин кӧндӱктирип турган американский буржуазиянын мындыг каршулу „теориязынын“ эш немеге јарабазын советский албаты чын керектин бойында кӧргӱскен. Национальный базынчыктан ла капиталистический кулданыштан јайымдалган кандый ла албаты бойынын озочыл государственнозын тӧзӧп алар, бойнын хозяйствозын ла национальный культуразын ӧскӱрип

алар аргалу деп, советский албатылар бойынын жозо-гыла коргузип берген.

Немецкий черунин баштапкы ла табарузынан Со-ветский Союз „жайрадыла берер“ деп, немецкий фа-шисттер бодоговдор. Оштүлердин ондый жуулгексу шуултези неге де жарабай, жайрадылып тушти. Совет-ский албатылардын карындаштык союзы коммунисти-ческий партиянын баштаганыла жуунын уур жылдарын-да там бек болуп, тыгып калды. Кажы ла албаты бо-йынын бастыра кучин ле аргазын Советский Союзты корулаарына, оштүни оодо согуп, советский жерден чыгара сүрерине ле фашизмди жоголторына берген.

Черунин грузинский, азербайджанский, армянский, казахский, литовский, латышский, эстонский ле өскө дө национальный частытары (бөлүктери) фровтто не-мецкий олжочыларга удурлажа орус частытарла кожо калапту тартышкан. Тылда бир кезек жаан заводтордо СССР-де журтап жаткан кандый ла национальность-ту ишмекчилер ле ишмекчи уй улустар коштой туруп, сүрекей нак иштегендер. Темдектезе, Советский Союз-та журтап жаткан бежен беш национальностьту улус Уралда Кировский заводто иштеген.

Албатылардын жайымынын, тен правозынын ла на-йылыгынын идеязын корулап турган Советский Союз сүрекей уур жуудан женуци болуп чыкты.

Бир нацияны бийлеер нация эдип, өскө албатыларды оячозын бактырып аларга албаданган немецко-фашист-ский государство дезе оодо соктырып, жоголып калды.

Советский албатылардын улу найылыгынын жаан учуры керегинде нөкөр Сталин мынайда айткан:

„... бу найылык бар тушта бистин орооннын алба-тылары жайым болор, жендиртпес болор. Бу найылык бар тушта биске кем де, ич жанындагы да, тыш жа-нындагы да оштүлер коркушту эмес“¹.

Көп национальностьту Советский Союзтын ленин-ско-сталинский государственный устройствовынан улам Советский Союз көп национальностьту капиталистиче-ский государстволорды чик жок артыктап, акалап жат.

¹ Таджикистаннын ла Туркменистаннын озочыл колхозчылары ла колхозчы уй улустары партиянын ла башкарунын башчыла-рыла кожо өткүрген совещаниде, 1935 жылда, 4 декабрьда айткан куучыны.

V. СОВЕТСКИЙ СОЮЗТА ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯНҖЫНГ ЭНГ БИЙИК ОРГАНДАРЫ.

1. СССР-дин Верховный Советди.

Ороондо энг бийик јанды албаты кемге бӯдӯмчилеп берген. СССР-дин Верховный Советдин Советский Союзтын бастыра граждандары текши, тӯней ле кӯвдуре избирательный право аайынча ўнин јажытту бергени ажыра тудуп јат. Сталинский Конституция јажы јеткен бастыра граждандарга, оморды кажы да јанынан ылгабай, СССР-дин бастыра Советтерине, Верховный Советтен баштайла, јурт Советке јетире тудар да, бойы да тудулар право берип јат. Албаты талдап, јанын органдарына—Советтерге туткан улус *депутаттар* деп адалат.

1950 јылда, 12 мартта ӯткӯн выборлордо СССР-дин Верховный Советине 1316 депутат тудулган.

Бистин тӯс городыбыстын—Москванын Сталинский избирательный округынан СССР-дин Верховный Советинин депутадына Советский башкарунын башчызы, коммунистический партиянын Тӯс Комитединин генеральный качызы Иосиф Виссарионович Сталин тудулган.

СССР-дин Верховный Советинин депутаттарына советский башкарунын ла коммунистический партиянын атту-чуулу ӯскӯ дӯ башчылары: В. М. Молотов, Г. М. Маленков, Н. М. Шверник, А. А. Андреев, А. И. Микоян, Л. М. Каганович, К. Е. Ворошилов, Н. С. Хрущев, Л. П. Берия, Н. А. Булганин, А. Н. Косыгин тудулган.

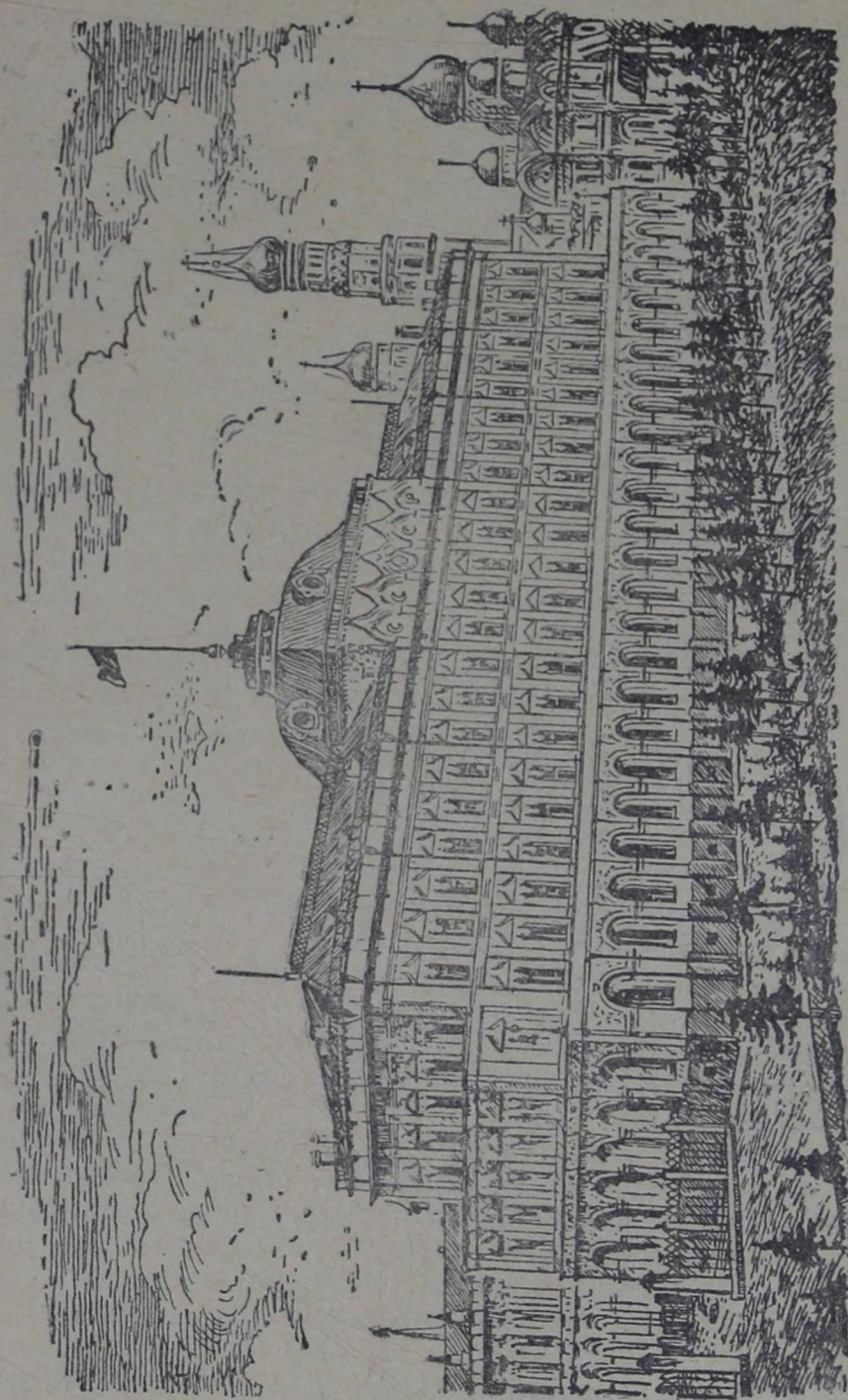
СССР-дин Верховный Советини депутаттарына ишмекчилерден, крестьяндардан да интеллигенциядан ат-верелу улус, промышленный ла колхозный иштин башкарачылары, науканын ла культураның ишчилери, Советский Черуини ле партизанский отрядтардын командирлери тудулган. Депутаттардын тоозында 1211 кижии СССР-дин ордендериле, медальдарыла кайрал алган улус, 60 кижии—Советский Союзтын Геройы, 83 кижии—Социалистический Иштин Геройы, 76 кижии—Сталинский сыйдын лауреады.

СССР-дин Верховный Советини депутаттарынын ортозында 418 ишмекчи, 269 крестьян, 629 служащийлер ле интеллигенттер. Депутаттардын ортозында 280 уй кижии. Депутаттарда көп улус—Советский Союзтын Жуу-Жепселдү ийде-күчтериниң служащийлери. Депутаттардын беш үлүзиниң төрт үлүзивен көбизи коммунисттер, өскөлөри партийный эмес улус.

СССР-дин Верховный Совети ле буржуазный парламенттер. Буржуазный парламенттерде керек чек башка. Каан башкарган Россияда Государственный думанын 437 депутаттарынан жүк ле 65 депутат „жер иштчилер“ (көп жарымызы кулактар), 11 кижии ишмекчилер ле ремесленниктер болгон. Өскө депутаттар десе помещиктер, капиталисттер, чиновниктер, буржуазный интеллигенттер, абыстар болгон. Думада ий-күчиле жаткандардын чындык чыгартылу улустарына жүк ле 5 ишмекчи-большевиктер болгон, же оларды да кааннын башкарузы Сибирь жаар ссылкага ийе берген.

Эмдиги буржуазный ороондордо парламенттер бойынын классовой бүдүмиле ондый ок. Темдектесе, Американын Бириккен Штаттарынын парламентиниң өки палатазында нургулай ла банкирлер, заводчиктер, фабриканттар, жаан којойымдар ла жер өэлчилер, онойдо ок жаан капиталистический монополияларга иштеп турган буржуазный интеллигенттер отургылайт.

Бистиниң государствоны десе албатынын ортозына чыккан эн артык улус башкарып жат, оларды государственный ла общественный ижи учун, фабрикаларда, заводтордо, рудниктерде, жалаңдарда, фермаларда эрчимдү ижи учун, наукада, техникада, культурада жедип алган једимдери учун, Советский Төрөлдин өштүлери ле героический тартышканы учун албаты бү-

СССР-дин Верховный Советтин туразы.

дүмчизин јетирип, депутаттар эдип туткан. Олор ончозы—партийный ла партийный эмес большевиктер.

СССР-дин Верховный Советинин полномочиелери. Конституция аайынча СССР-дин Верховный Совети 4 жылга тудулат. Ол бойынын сессияларында иштеп јат, сессиялар бир жылда эки катап јуулат. Кезик учуралдарда очередь јогынап да (внеочередной) сессия јуулып јат.

Советский Союзтын полномочиелери (онын бийик государственный органдарынын бүдүретен ижи) СССР-дин Конституциясында чокум айдылган. Бу полномочиелердин кажызы Верховный Советтин бойында, кажызы Советский Союзтын Верховный Советке башкарытып турган өскө бийик органдарынын колында—ончозы Конституцияда айдылган.

СССР-дин Верховный Совети *текшисоюзный закондор чыгарар праволу сок јангыс* орган болуп јат (Конституциянын 32-чи статьясы). Текшисоюзный закондорды өскө кандый да государственный органдар чыгарар правозы јок.

Текшисоюзный закондордын көбизин ончо улус билер. Темдектезе, бастыра-текши воинский обязанность керегинде законды алалыктар. Союзный республикалардын праволорын элбедер керегинде мынын алдындагы бажалыкта айдылган текшисоюзный законды база кагап айдалы. 1946 жылда СССР-дин Верховный Совети албаты-хозяйствоны 1946—1950 жылдарда орныктырар ла өскүрер бешжылдык план керегинде јоп чыгарган. СССР-дин Верховный Совети жылдын ла сайын Советский Союзтын государственный бюджетди (государствонун 1 жылга алатан кирелтелерин ле чыгымдайтан чыгымдарын бичигени) керегинде закон јөптөп јат.

Закон дегени не ол?

Текшисоюзный закон—СССР-дин Верховный Советинин јөбине бичигени ажсыра Советский Союзтын ишмекчилеринин ле бастыра ишкүчиле јаткандарынын күүни-табын көргүскени болуп јат. Текшисоюзный закондор бойынын күчин союзный бастыра республикаларда жылытпай јат. Оны государствонун бастыра органдары, бастыра учреждениелер, организациялар, јамыда турган улус ла граждандар кыйалтазы јогынап бүдүрер учурлу. Ол закондор союзный бастыра республикалардын тилине көчүрилип јат.

М. И. Шверник.

СССР-дин Конституциязын кубултатанын, оны бүдүрүп турганын шиндеп көрөтөнин ле союзный республикалардын Конституциялары онын аайынча тургузылган ба деп көрөрин жангыс ла СССР-дин Верховный Совети бүдүрүп жат.

Жангыс ла СССР-дин Верховный Совети Советский Союзка жангы республикалар алар, союзный республикалардын границаларын кубулганын жөптөөр, жангы автономный республикалар, жангы крайлар ла областьтар төзөлгөнин жөптөөр праволу.

СССР-дин Верховный Совети кажы ла сурак аайынча шинжүлү ле ревизионный комиссиялар кестөп чыгарар праволу, олардын некелтезин бастыра учреждениелер ле жамыда турган улус бүдүрер учурлу.

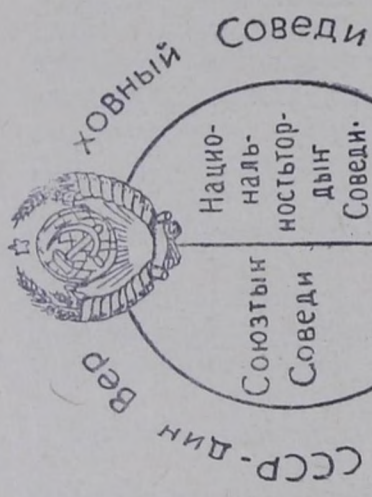
СССР-дин Верховный Совети СССР-дин бирлик государственной бюджетин ле оны бүдүргени керегинде отчетты жөптөп, төлүгө акча аларын ла берерин жөптөп жат, өскө ороондордын государстволорыла колбу тургузар керегинде эн жаан учурлу сурактарды, жуу ла амыр-энчү керегинде сурактарды башкарып жат, өскө ороондорло эткен договорлорды жөптөп, СССР-дин Жуу-Жепселдү Ийде-Кучтерин төзөөривин төс сурактарын башкарып жат.

Верховный Советтин бажында турган, эмезе бойлорынын полномочиелери аайынча оныла тен турган жангы органы бисте жок. СССР-дин Конституциязынын 30-чы статьязында мындайда айдылган:

„СССР-дин эн бийик государственной органы — СССР-дин Верховный Совети болуп жат“.

СССР-дин Верховный Совети эки палатадан туруп жат. СССР-дин Верховный Советинде эки палата бар. Олордын бирүзи Союзтын Совети, экинчизи — Национальностьтордын Совети деп адалат.

Ол палаталар экилези текши, түнгөй, көндүрө избирательный право аайынча, унди жажытту бергени ажыра тудулат. Союзтын Советине депутаттарды бастыра СССР-дин граждандары мындый нормаларла тудуп жат: 300 мун албатыдан 1 депутат тудулат. Национальностьтордын Советине депутаттарды кажы ла союзный республика (кажызы ла 25 депутат), кажы ла автономный республика (кажызы ла 11 депутат), кажы ла автономный область (кажызы ла 5 депутат), кажы ла национальностей округ (кажызы ла 1 депутат) тудуп жат.

Бир депутат
кажы ла
национальнй
округтан

5 депутат
кажы ла
автономный
областан

11 депутат
кажы ла
автономный
республикадан

25 депутат
кажы ла
Союзный
республикадан

Бир депутат
, 300.000
Журталбатыдан

СССР-дин Верховный Советин тудары.

СССР-дин Верховный Совединин палаталары *түп-түңей* *праволорлу* (Конституциянын 37-чи статьязы). Олордын кажызы ла законодательный түп-түңей инициативала тузаланат, јартап айтса, јаны закондор чыгарар керегинде сурактар тургузар, Верховный Советте шүүжерге кандый ла законопроеккти тургузар праволу. Законды палаталар сайын кол көдүргениле јөптөп јат, кажы ла палатада улустын көп сабазы законды јарадып, кол көдүргөн болзо, ол закон јөптөлгөн деп бодолот. Конституцияны кубултары керегинде сурак кажы ла палатада депутаттардын үч үлүзинин эки үлүзи јөпсинип, үн бергенде јөптөлип јат (Конституциянын 146 статьязы). Палаталар экилези јагыс ойгө —4 жылга тудулат. Палаталар јаныс ойгө јуулып, иштеп јат.

СССР-дин Верховный Соведин ненин учун јаныс палатадан эмес, эки палатадан тудуп јат?

Советский Союзтын бастыра граждандарынын кандый да национальностыту, кандый да расалу улустын төс јилбүлери түп-түңей, текши. Советский Союзтын хозяйственный ла коруланар ийде-күчи тынызын деп, бастыра ороондордын ортозында узак ойгө турумкай амыр-әнчү јүрүм болзын деп, советский албатынын јадын-јүрүми күнүн сайын байып, јаранып турзын деп, коммунистический общество бүтсин деп, бастыра советский албаты јилбиркейт.

Кандый ла национальностыту советский албатылардын ончозынын *текши јилбүлери* бистин государствобыстын Верховный органында *Союзтын Совединин* депутаттары ажыра тургузылат.

Је СССР-де јуртап јаткан јүзүн-јүөр национальностыту граждандарда бойларынын анылу јилбүлери база бар. Темдек эдип, ненецтерди ле туркмендерди алзагар. Ненецтер ыраак түндүкте, полярный кругтын ары јанында (Заполярьеде) јуртап, ак-кийиктер өскүрип, андап, балыктап јадылар. Туркмендер дезе изү түштүкте јуртап, хлопок, сад өскүрип јадылар. Онойдордо, олордын кажызында ла, советский албатылардын ончолорында чылап ок, бойларынын национальный ла өскө дө анылу керектериле—тилинин, јадын-јүрүминин, хозяйствозынын, культуразынын анылу јаныла колболу анылу јилбүлери бар болуп турганы јарт.

Бистин сүреен элбек Советский Союзтын јүзүн-

жуур национальностторунун ондый аңылу јилбүлерин бистин государствонун верховный органында *Национальносттордын Советинин* депутаттары ажыра тургузылат.

Национальносттордын Советинин учуры неде де-зе, бойынун национально-государственный организацияларын тӱзӱп алган кӱп тоолу советский албатылардын кажызы ла аңылу, национальный јилбүлерин бойынун аңылу чыгартылу улустары ажыра СССР-дин Верховный Советинде кӱвдуре тургузар аргалу болуп јат.

Национальносттордын Совети ненин учун керектӱ болуп турганы керегинде нӱкӱр **С т а л и н** мында айткан:

„Ондый орган јок болгон болзо, СССР-дий кӱп национальностту государствоны башкарып болбос деп, аланзу јок болор эди“¹.

Шак онын учун СССР-дин Верховный Совети эки палатадан туруп јат.

СССР-дин Верховный Совети шак онойдо тӱзӱлгӱн шылтузында бистин ороонун бастыра албатыларынын јилбүлерин ле керексигенин государственной јаннын бийик органында чокум јеткилдеп, сырагай чындык текшисоюзный закондор чыгарар аргалу. СССР-дин Верховный Советинин онойдо тӱзӱлгӱни бастыра советский албатылардын карындаш улустый ӱмӱ ижин ле најылыгын тыныдарга арга берип јат.

СССР-дин Верховный Советинин палаталары кажызы ла бойлорынын заседаниелеринде иштейт. Је олордын шӱӱжип, јӱптӱп турган закондоры јангыс. Союзтын Совети ле Национальносттордын Совети экӱ кожо бистин ороондо *государственный јаннын текши-союзный эң бийик бирлик органы*—Советский Социалистический Республикалардын Союзынын Верховный Совети болуп јат. Ол орган бастыра советский албатылардын табын чокум бӱдӱрип јат.

Эки палаталу буржуазный система. Капиталистический ороондордо государственной јаннын эң бийик органдары—парламенттер—эки палатадан туруп јат, оларды алдындагы ла ӱстандеги палата, общиналардын палатазы ла лордтордын палатазы, представительдер-

¹ И. С т а л и н. Ленинизминин сурактары, 11-чы чыгарганы, 530 стр.

диң палатазы ла сенат деп, онын до башка адагылайтан. Каан башкарган Россияда—Государственный Дума ла Государственный Совет болгон.

Je СССР-дин Верховный Соведини буржуазный ороондордын парламенттерине бир де эмеш туней эмес.

Элден ле озо, ондо, капиталистический государстволордо, парламенттин палаталары экилеси буржуазный жаннын органдары болуп турганы јарт. Бистин палаталар дезе—ишмекчилердин ле крестьяндардын Советский социалистический государствозынын органдары.

Буржуазный государстволордо „устиндеги“ деп адалып турган палаталар аңылу ээжилер аайынча тözöлип јат. Онын учун ого албаты-калыктын чыгартылу улузына кирери сүреен күч. Озогы Россияда „устиндеги“ палатанын (Государственный Советтин) тал ортозын јаан бийлерден каан бойы көстөйтүн, талортозын дворяндардын обществолары, помещиктер, промышленниктер, којойымдар, абыстар тудатан.

Көп буржуазный государстволордо керектер эмди де ондый ок. Темдектезе, Англияда лордтордын палатасы—феодално-крепостнический стройдын артканкалганы—јаан бийлерден: ада-өбөкөлөри корольдор болгон принцтерден, герцогтордон, графтардан, барондордон ло, онойдо ок архиепископтордон ло епископтордон туруп јат, кезиктери дезе ондый јамыны корольдын көстөгөви ажыра алгылайт.

„Алдындагы“ палаталар јөптөгөн закондор кыйалта јогынап „устиндеги“ палаталарга барар учурлу, олор дезе законды токтодып та салар праволу. „Устиндеги“ палаталар обществоны ичкерилеткедий кандый ла керекке буудак болуп јат.

Бисте ондый керектер јок то, болор да аргазы јок. Бисте „алдындагы“ ла „устиндеги“ палаталар јок. СССР-дин Верховный Совединин палаталары түп-түней праволорлу.

2. СССР-дин Верховный Совединин Президиумы.

СССР-дин Верховный Совединин Президиумы канайда тözöлип јат. СССР-дин Верховный Соведини бойынын сессияларында иштеп јат деп, бис билерис.

Сессиялардын ижи божогон сонында депутаттар туш-
башка атангылап, бойларынын жаантайын иштеп турган
иштерине баргылайт.

Овойдордо, Советский Союзка государственнй
жаннын эн бийик база бир органы—*жаантайын иштеп*
турар орган керектүзи јарт.

Мындый органы бис онын чыгарган указтарыван
билерис. Ол СССР-дин *Верховный Совединин Прези-*
диумы. Ол канайда тӱзӱлип јат?

СССР-дин Верховный Совединин Президиумын
эки палатанын кожо ӱткүрген заседаниезинде депу-
таттардан тудуп јат. Президиумын составына Пред-
седатель, онын 16 заместители • (союзный республика-
лардын тоозы аайынча), Качы ла 15 член тудулат.
СССР-дин Верховный Совединин Президиумы бойы-
нын ижи керегинде Верховный Советке *отчѣт берип*
јат (Конституциянын 48-чи статьязы).

СССР-дин 1937 јылда тудулган Верховный Сове-
динин баштапкы сессиязы Президиумын Председате-
лине Ленинградский городской избирательный округтын
депутадын *Михаил Иванович Калинин*ди туткан.

СССР-дин 1946 јылда тудулган Верховный Соведи-
нин баштапкы сессиязы тушта нӱк. Калинин оору бол-
гон. Онын учун эмдиги келер ӱйгӱ Президиумын
Председателине мени тутпагар деп, Михаил Иванович-
тин сураганы аайынча Михаил Ивановичти тутпаган. Је
оны Президиумын членине тӱгей ле туткан.

СССР-дин Верховный Совединин Президиумын
Председателине Свердловский избирательный округ-
тын депутадын *Николай Михайлович Шверникти* де-
путаттар ончозы ӱнин берип туткандар.

Михаил Иванович Калинин 1946 јылда, 3 июньда
јада калган. 1919 јылдан ала 1946 јылга јетире ол со-
ветский государствонун эн бийик органынын башчызы
болуп иштеген. Оны Советский Союзтын албатылары
ончозы јакшы билип, сӱреен сӱӱп туратандар.

СССР-дин Верховный Совединин Президиумы-
нын полномочиелери. СССР-дин Верховный Соведи-
нин Президиумын полномочиелерин СССР-дин Кон-
ституциязы 49-чы ла ӱскӱ дӱ статьяларында чокумдап
тургускан.

Верховный Советтин сессияларын Президиум бир
јылда эки катап јууп јат. Внеочередной сессияларды

Президиумның шўўлтези аайынча эмезе кажы бир союзный республиканын некелтези аайынча жуур учурлу.

Верховный Советтин турар ойи божой берзе, Президиум јаны выборлор ѳткўрерин јарлап, јагы тудулган Верховный Советти жууп јат (Конституциянын 54, 55 статьялары). Анылу учуралдарда, темдектезе, Союзтын Совети ле Национальносттордын Совети кандый бир сурак аайынча јѳптѳжип болбогонынаг улам палаталар јѳп чыгарып болбозо, Президиум, Конституциянын 47-чи статьязы аайынча, Верховный Советти таркадып ийеле, јаны выборлор ѳткўрерин тургузып јат. Президиум јагыс бойыннн шўўлтезиле СССР-дин Верховный Советин таркадып ийер учуры јок.

СССР-дин Верховный Советинин Президиумы *указтар* чыгарып јат. Ол указтар, СССР-дин Верховный Советинин чыгарган закондоры чылап ок, бастыра советский республикалардын јеринде кўчтў.

Је СССР-дин Верховный Советинин Президиумы указтарды текшисоюзный закондор аайынча ла Президиумга СССР-дин Конституциязыла берилген праволоры аайынча чыгарар учурлу. Указ законног онызыла аныланып јат.

Государственный трудовой резервтер керегинде — промышленностько, транспортко, строительный керекке ле связька керектў билгир кадрларды јашѳскўримнен белетеери керегинде 1940 јылда, 2 октябрьда СССР-дин Верховный Советинин Президиумынын чыгарган указын темдек эдип алалыктар. Ол указыты бўдўрерге ремесленный ла темир јолдын училищелери ачылган, фабрично-заводской ўредўнин школдоры ачылган.

Барлу ўй улуска, кѳп балдарлу ла јаныскан јаткан энелерге государственный болуш јетирер ле кѳп балдарлу энелерди анылу ордендерле, медальдарла кайралдаар керегинде 1944 јылда, 8 июльда чыккан указыты алалы.

Государственный ла общественный јѳѳжѳви ле граждандардын акту бойлорыннн јѳѳжѳзин корыры керегинде 1947 јылда, 4 июньда чыккан указыты алалы. Иштеп ле жуулажып, Тѳрѳлине јаан туза јетирген учун граждандарды ордендерле, медальдарла кайралдаар керегинде СССР-дин Верховный Советинин указтарын ончо улус билер.

СССР-дин Верховный Советинин Президиумы текшисоюзный закондорды жартап жат—олордын амадузын, олар каядый молжу салып турганын, ол закондорды чике тузаланарын жартап жат.

СССР-дин Верховный Совети референдумдар өткүрүп жат, жартап айтса, каядый бир закондордын проекттерин бастыра албаты шүүжип, оны жарадар-жаратпас керегинде үн берерин өткүрүп жат. Референдумды Президиум бойынын шүүлтезиле эмезе союзный республикалардын бирүзинин некелтезиле өткүрөт. Онойдо жаан учурду сурактар аайынча законопроекти кезик учуралдарда албаты бойы жөптөөр (эмезе жаратпас) аргалу болуп жат.

СССР-дин Верховный Советинин Президиумы Советский Союзтын Жуу-Тепселдү Ийде-Күчтеринин бийик командованиезин тургузып ла ижинен чыгарып жат, кезек ле текши мобилизация өткүрерин жарлап жат, бистиг Төрөлибистин коруланарынын жылбүзин эмезе общественный ла государственный ээжилерди жеткилдеерге амадап, бастыра СССР-де эмезе кезик жерлерде военный айалга тургузарын жарлап жат.

СССР-дин Верховный Советинин сессияларынын ортозында Советский Союзка военный табару болгон учуралда эмезе военный табарудан өмөлөжип коруланары керегинде международный договорды бүдүрөр керек болуп турган болзо, Президиум жуу боло бергенин жарлап жат.

СССР-дин Верховный Советинин Президиумы бистин Төрөлибисти корыры керегинде бойынын полномочиелерин канайда тузаланганын көрөли. Фашистский Германия Советский Союзка табарган ла күнде Президиум төрт указ чыгарган: кезик округтарда военнообязанныларды черүге алары керегинде, военный айалга керегинде, кезик республикаларда, областтарда ла городтордо военный айалга тургузары керегинде, военный айалгада деп жарлаган жерлерде ле жуу болуп турган жерлерде военный трибунал тургузар керегинде.

СССР-дин Верховный Советинин сессиялары болбой турган өйдө Президиум кезик министрлерди ижинен чыгарып, ордына өскө кижиси тургузар, жаны министрстволор, жаны областтар ла крайлар төзөөр праволу. Президиум ондый узактарды ончозын

СССР-дин Верховный Советиниң келер сессиязына
јөптөбргө тургузар учурлу.

Өрөги айдылган сурактарды удатпай, тургуза ла
бүдүрер керектү болуп турган учун, Верховный Со-
веттин сессиялары болбой турган өйдө Президиум ол
сурактар аайынча указтар чыгарып јат. Чындап та,
өштү табарып келзе, ороондо јуу башталганы кере-
гинде јарлаарын бир де минутка сондодорго јарабас,
государственный органдарды тургуза ла кубултары
керегинде ле өскө дө сурактарды Верховный Советти
јуур өйгө јетире јатыргызарга јарабазы јарт.

СССР-дин башкарузынын ла союзный республика-
лардын башкаруларынын чыгарган јөптөри ле јакару-
лары законго келишпей турган болзо, ол јөптөрдө ле
јакаруларды СССР-дин Верховный Совети токтодын
салар аргалу.

СССР-дин Верховный Советиниң Президиумы
СССР-дин јаны ордендерин ле медальдарын чыгарар ке-
регинде јөп тургузат, ат-нерелү улуска СССР-дин мак-
тулу адын адаарын тургузат, воинский ле өскө дө анылу
званиелер тургузып јат, ордендерле, медальдарла кай-
ралдап, СССР-дин мактулу аттарын адап јат, СССР-
дин јаргы органдарына јаргылаткан граждандарды ак-
таар правоны бүдүрип јат.

СССР-дин Верховный Советиниң Президиумына
Советский Союзтын тыш јаяындагы керектерин баш-
карар јанынан јаан учурлу полномочиелер берилген.
Өскө ороондордын государстволорыла керектер бү-
дүрерде, Президиум Советский Союзтын адынан ту-
ружат, СССР-дин өскө государстволорло эткен дого-
ворлорын јөптөп, токтодып јат, СССР-ден өскө ороон-
дорго чыгартылу, полномочный улустар ийип, ой-
то алдырып јат, өскө ороондордын государстволоры-
нын Советский Союзка ийген дипломатический чыгар-
тылу улустарынан¹ бүдүмчилеген эмезе ойто алдырт-
кан бичиктерин алып јат.

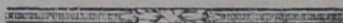
¹ Д и п л о м а т и ч е с к и й ч ы г а р т ы л у у л у с д е г е н и
—бир государство база бир государство политический керектер
бүдүрерге ийген улус (посолдор ло посланниктер). Б ү д ү м ч и л ү
б и ч и к —кижини дипломатический чыгартылу кизи эдип чыгар-
ганын керелеп турган бичик. О й т о а л д ы р г а н б и ч и к —
дипломатический чыгартылу кижини ойто алдырганы керегинде
угузып турган бичик.

Онойдордо, СССР-дин Верховный Советинин Президиумы бойнын полномочиелери зайынча Советский Союзтын государственной жанынын жаантайын иштеп турган эн бийик органы болуп жат. Президиумды СССР-дин Верховный Совети тудат, Президиумго ок отчет берип жат.

Буржуазный государстволордын президенттери ле корольдоры. Капиталистический ороондордо СССР-дин Верховный Советине келишкедий жаннын органдары жок. Ондо государствонун бажында жагыс кижилер (президент, король ло өскөлөри де) туруп жат. Ол кижилер парламенттин алдына карулу эмес, албатынын чыгартылу улустарынын жуунынын бажында туруп жат, парламенттин жөптөгөн кандый да законун ол токтодып салар, парламентти таркадып ийер праволу.

Бистин государствонун бажында жагыс кижилер турган эмес, коллектив, СССР-дин Верховный Советинин 33 депутаттарынан турган коллегия—нөкөр Сталиннин айтканыла, „коллегиальный президент“ туруп жат. Бу „коллегиальный президент“ оны туткан Верховный Советке стчет берип жат.

Бистин эн бийик государственной органдарды төзөөрдө демократический, чын ла албатынын керегин канайда чике өткүргенин бис өрө айдылганынан көрдүбис.

VI. СОЮЗНЫЙ ЛА АВТОНОМНЫЙ РЕСПУБЛИКАЛАРДЫН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЈАҢЫНЫҢ ЭҢ БИЙИК ОРГАНДАРЫ.

1. Союзный республикалардын государственный јаңынын эң бийик органдары.

Союзный республикалардын государственный јаңынын органдарын канайда төзөйтөнinin төзөлгөзи СССР-дин Конституциясында айдылган, союзный республикалардын бойларынын Конституцияларында дезе ол суракты ончо јанынан јартап, чокумдап салган.

Союзный республикалардын Верховный Советтери. Кажы ла союзный республиканын граждандары бойынын Верховный Советин 4 јылга тудуп јат.

СССР-дин Верховный Советине көрө, союзный республикалардын Верховный Советтеринде јүүк ле *јаңыс палата*. Союзный республикаларга эки палата керек јок. Союзный республикаларга кирип турган кажы ла автономный республика, кажы ла автономный область, кажы ла национальный округ СССР-дин Верховный Советинин Национальносттордын Советине бойларынын чыгартыду улузын ийип јат, онойдордо, олор бойларынын анылу национальный јилбулерин СССР-дин государственный јаңынын эң бийик органына көндүрө айдар аргалу.

СССР-дин Верховный Совети—Советский Союзтын государственный јаңынын эң бийик органы болуп јат, союзный республиканын Верховный Совети—республиканын государственный јаңынын эң бийик органы болуп јат.

СССР-дин бийик государственный органдары баш-харар эдип СССР-дин Конституциязы ээжилеген сурактардан башка, республиканын жадын-жүрүминин бастыра сурактары аайынча союзный республика бойыннын жеринде государственный жанды алдынан бойы будүрип жат деп, кажы ла союзный республиканын Конституциязында, онойдо ок СССР-дин Конституциязында айдылган.

Союзный республиканын Верховный Соведе республиканын закондорын чыгарар праволу. Республиканын өскө кандый* да государственный органдарында ондый право жок.

Республиканын Верховный Совединин депутаттарынын көп сабазы кол көдүргениле закондорды жөптөп жат. Жагыс ла союзный республиканын Конституциязын кубултарга депутаттардын үч үлүзинин эки үлүзи үн бергени керек, союзный республиканын закондорын, СССР-дин закондорын чылап ок, республиканын территориязында кыйалта жок бүдүрер учурлу.

Союзный республиканын Верховный Соведе республиканын Конституциязын жөптөөр лө кубултар праволу, ого кирип турган автономный республикалардын Конституцияларын жөптөөр, олардын границаларын тургузар, союзный республикалардын албаты-хозяйственин планын ла бюджетин жөптөөр, союзный республикалардын өскө ороондорло керектерин бүдүрөтөн чыгартылу улустарын тургузар, союзный республикалардын черүзин төзөөр ээжилерин тургузар праволу.

Союзный республиканын Верховный Совединин Президиумы. Кажы ла союзный республиканын Верховный Соведе бойыннын члендеринин ортозынан республиканын Верховный Совединин Президиумын тудуп жат. Ол союзный республиканын государственный жагынын жаантайын иштеп турган органы болуп, бойыннын бастыра иживде республиканын Верховный Соведине отчет берип жат.

Союзный республиканын Верховный Совединин Президиумынын составын (члендеринин ле председателдин заместительдеринин тоозын) ла Президиумын полномочилерин (указтар чыгарарын ла өскөлөрин де) республиканын Конституциязы чокумдайт. Союзный республиканын Верховный Совединин Президиумы республиканын „коллегиальный президенти“ болуп жат.

2. Автономный республикалардын государственный жагынын эн бийик органдары.

Автономный республикалардын государственнй органдарын канайда тзззрнинг тзззлгззи СССР-дин Конституциясында айдылган, автономный республикалар кирип турган союзный республиканын Конституциясында ла автономный республиканын бойынын Конституциясында десе ол суракты ончо жагынан жартап, чокумдап салган.

Автономный республиканын Верховный Соведа. Кажы ла автономный республиканын граждандары бойынын Верховный Советин 4 жылга тудуп јат. Автономный республиканын Верховный Соведа жагыс палатадан туруп јат.

Автономный республиканын Верховный Совети— республиканын государственнй жагынын эн бийик органы. Республиканын закондорын жагыс ла ол чыгарар праволу. Ол закондорды, СССР-дин закондорын ла автономный республиканын кирип турган союзный республиканын закондорын чылап ок, онын јеринде кыйалтазы јок бздурер учурлу.

Автономный республиканын Верховный Совети онын Конституциясын јзптзп јат, республиканы райондорго блзп јат, онын албаты-хозяйственнй планы ла государственнй бюджетин јзптзп јат. Автономный республиканын Верховный Совети автономный республиканын Конституциясын ла республиканы райондорго блзгенин союзный республиканын Верховный Советине јзптздзргз берип јат.

Автономный республиканын Верховный Советинин Президиумы. Автономный республиканын Верховный Совети бойларынын члендеринин тоозынан республиканын Верховный Советинин Президиумын тудуп јат. Президиум республиканын государственнй жагынын жаантайын иштээр эн бийик органы болуп јат, ол бойынын бастыра ижи керегинде Республиканын Верховный Советине отчет берет.

VII. СОВЕТСКИЙ СОЮЗТЫН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УПРАВЛЕНИЕЗИНИНГ ОРГАНДАРЫ.

1. СССР-дин Министрлеринин Соведи.

СССР-дин Министрлеринин Соведи канайда төзө-
лип јат. СССР-дин база бир јаантайын иштеп турган
бийик государственный органын бис онын чыгарган
јөптөринең билерис. Ондый орган—*СССР-дин Ми-
нистрлеринин Соведи*. Онойдо Советский Союзтын
башкарузы адалып јат.

Бистин Конституция аайынча, СССР-дин Министр-
леринин Соведин СССР-дин Верховный Соведи төзөп
јат. Министрлерди СССР-дин Верховный Совединин
Президиумы көстөп тургузып, иштең јайымдаар пра-
волу деп, бис алдында айтканыбыс.

1946 јылда, февраль айда тудулган Верховный Со-
веттин баштапкы сессиязында СССР-дин башкарузы
мынайда төзөлгөн. Алдында турган башкарунын баш-
чызы нөкөр С т а л и н Верховный Советтин алдына
башкарунын полномочиелерин табыштырып турганы
керегинде эки палатанын бириккен заседаниезинин
председателине бичиген угузу берген. Угузуны засе-
даниенин председатели кычырып јарлаган. Ол тушта
бир депутат турала, Верховный Совет башкаруга бир
күүндү бүдүп туры деп айткан. Онын айтканын бас-
тыра депутаттар јараткан. Верховный Совет башкару-
нын угузузын ајаруга алган, јаны башкарунын соста-
вы керегинде шўўлте берзин деп, ончо депутаттар
кол кодўрип, нөкөр Сталинге јакыган. Ондый
шўўлтени депутаттар ончозы јарадып, экиндү колча-
быжула уткуган.

Палаталардын онын кийининдеги болгон бириккен заседавиезинде башкаруунун составы керегинде нөкөр Сталиннин берген шүүлтезин председатель кычырып жарлаган. Депутаттар куучындап божогон кийининде, башкаруунун члендерине көстөлгөн кандидаттарды жаратпай турган кижилер, кажы ла кандидат учун башка-башка кол көдүрерин бир де кижилер некебейт деп, председатель темдектеген. СССР-дин Министрлеринин Советине нөкөр Сталиннин көстөлгөн бастыра составын жөптөрдө, депутаттар ончозы колдорун көдүрүп, башкаруунун жаңы составын екпидү колчабыжула жараткандар, нөкөр Сталинге учурлап, узак ойгө колчабыжуны токтотпогандар. СССР-дин Министрлеринин Советинин Председателине ле Жуу-Жепселдү Ийде-Күчтердин Министрине нөкөр *И. В. Сталинди* туткандар.

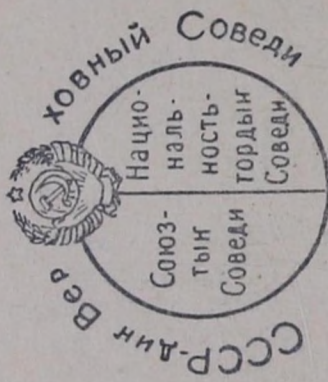
1947 жылда, март айда СССР-дин Верховный Советинин Президиумы, нөкөр Сталиннин төс ижинде ижилер сүреен көп болуп турган учун, онын сураганы аайынча, оны СССР-дин Жуу-Жепселдү Ийде-Күчтердин Министринеен жайымдап салган.

1950 жылда, март айда тудулган Верховный Советтин баштапкы сессиясында СССР-дин Министрлеринин Советинин ижин Верховный Совет бастыразы сүрекей бийик көдүринилү жарадала, „Государствонун мынан ары башкарзын“ деп, ого ок жакарган.

СССР-дин Министрлеринин Советинин полномочиелери. Советский Союзтын башкарузынын полномочиелери СССР-дин Конституциязыла тургузылган.

СССР-дин Министрлеринин Совети теклисоюзный закондор аайынча ла ол закондорды бүдүрерге ууландырып, *жөптөр лө жакарулар* чыгарып жат. Онын чыгарган жөптөрүн ле жакаруларын Советский Союзтын бастыра жеринде кыйалта жогынан бүдүрер учурлу, оларды чын бүдүрүп турганын ол шиндеп көрөт.

СССР-дин Министрлеринин Советине мындый жаан учурлу кыйалта жок бүдүрер керектер салыган: общественный ээжилерди бүдүрерин кичеери, государствонун жылбүлерин корынын кичеери, граждандардын праволорун корыны, жыл сайын черүге баратан жашту граждандардын тоозын алары, Советский Союзтын Жуу-Жепселдү Ийде-Күчтеринин текши строи-

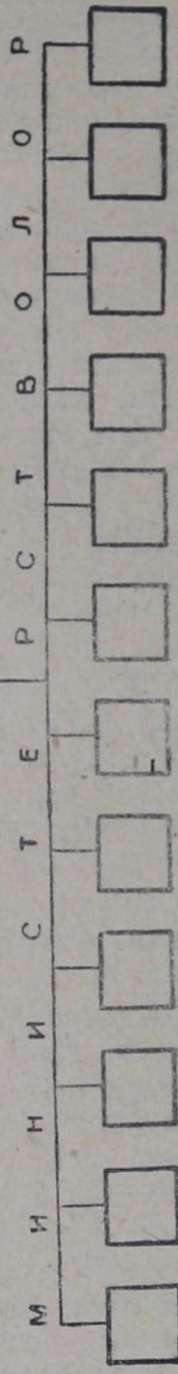

СССР-дин
Генеральный
Прокуроры

СССР-дин
Верховный
Советининг
Президуму

СССР-динг
Министрлерининг
Совети

СССР-динг
Верховный
Таргызм

СССР-де государственной жагынын эн бийик органдары ла государствоны башкаруунын органдары.

тельствозын башкалары, өскө ороондорло керектер бүдүрерин текши башкалары.

Албаты-хозяйствоны башкаларында СССР-дин Министрлеринин Советинин колына жаан учурлу көп полномочиелер берилген. Ол СССР-дин государственный бюджетин ле албаты-хозяйственный пландарды бүдүрерине керектү акча-кредитный керектерди тыгыдарына керектү иштер өткүрип жат.

Журтхозяйственный продукталарды кыйалта жогунан табыштырар керегинде, иштин жалы керегинде, государственный заемдер керегинде СССР-дин башкарузынын жөптөрүн ончо улус билер. „Немецтердин удурумга олжологонуна жайымдап алган жерлерде хозяйствоны орныктырарга тургуза ла өткүрөтөн иштер керегинде“ чыгарган жөпти, жалаңдар корулайтан агаштар отургузар керегинде ле күйгекле тартыжар, өскө дө иштерди өткүрер керегинде жөпти ончо улус билер.

СССР-дин башкарузы оны туткан Верховный Советтин алдында карулу, *ого отчет берип жат*. Верховный Советтин сессиялары болбой турган өйдө башкаруу СССР-дин Верховный Советинин Президиумынын алдында карулу, *ого отчет берип жат*.

Онойдордо, *СССР-дин Министрлеринин Совети — Советский Социалистический Республикалардын Союзынын государственный жагынын исполнительный ла жакаруу берер эн бийик органы болуп жат, ол СССР-дин Верховный Советинин ле онын Президиумынын алдында карулу, олорго экилезине отчет берип жат* (СССР-дин Конституциязынын 64, 65 статьялары).

СССР-дин Министрлеринин Совети Советский Союзтын албатыларынын текхисоюзный закондордо көргүзилген табын бүдүрип жат.

2. СССР-дин министерстволоры.

СССР-дин Министрлеринин Совети СССР-дин министерстволорынын, комитеттердин ле ого башкарып турган өскө дө учреждениелердин ижин башкарат.

Министерстволор дегени—государственный управление ле албаты-хозяйствонун аңылу бөлүктөрүн башкарып турган органдар. СССР-дин мындай мини-

стерстволорун темдек эдип алалы: военный, өскө ороондорло керектердин, тыш январдагы садунун, акча-жөөжөнүн, темир жолдордун, уур машиностроениенин, таш көмүрдүн промышленнозунун, металлургический промышленностьтын, жуу-жепселдин, журт хозяйствонун.

Министр¹—ого берген бөлүктин ижин январыскан башкаратан башкарачы болуп јат. Оныла кожо онын болушчылары (коллегия) иштеп јат. Министр бойынын башкарып турган бөлүгинин управлениезине эме-зе хозяйствого *приказтар ла инструкциялар* чыгарат.

СССР-дин Министрлеринин Соведи Конституция айынча Советский Союзка башкартар эдип темдек-телген управлениелердин ле хозяйстволордун бөлүктерине союзный республикалардын Министрлеринин Совединин чыгарган јөптөрүн ле јакаруларын токто-дып, СССР-дин Министрлеринин приказтарын ла инструкцияларын токтодып салар праволу.

3. СССР-дин Министрлеринин Соведи буржуазный башкарулардан тазылынан ала башка болуп турганы.

Бойынын ижинин учурыла, бойынын задаларыла, бойынын составыла Советский башкару азындагы Россиянын башкарузынан ла бастыра буржуазный башкарулардан чек башка болуп јат.

Озогы Россияда башкару-јан каан тургускан бир кезек байлардын ла чиновниктердин колында болгон. Ороондо чиновниктер албатыны күүн-кайрал јок кыйнап, баынчыктап турган.

Бастыра капиталистический де ороондордо јан ла башкару албатыга өштү капиталисттердин ле помещиктердин јилбүлерин корып турган чиновниктерден турган аппараттын колында.

Ол аппараттын кийининде дезе эн јаан капиталисттердин союзтары туруп јат. Ороон республика да

¹ „Министр“ дегени латинский тилле јалчы деп айтканы. СССР-де ле капиталистический ороондордо бу сөстин учуры эки башка. Бисте министр—албатынын јалчызы, олоордо—буржуазиянын јалчызы.

болзо, эмезе королевство до болзо, онын чын ээлери капиталисттердин союзтары болуп жат. Олор башкаруунун составы керегинде сурактарды жагыс ла бойыннын ороонунда эмес, же онойдо ок өскө дө ороондордо бүдүрүп жат. Капиталисттер кыстап ла келгежин, олорго жарабай турган министрлер жамыларынаг антарылып жат, олорго жарабай турган башкаруулар солынып жат. Онын учун В. И. Ленин буржуазный башкарууларды капиталистический класстын приказчиктери деп адаган.

Ондый керектер бисте жок то, болор до аргазы жок. Бистинг башкаруу албатынын жылбүзине иштеп жат, албатынын талдама улузынаг тудулып, албатынын алдына каруу болуп, ого отчёт берип жат.

Нөкөр С т а л и н айдат:

„Жагыс ла бисте, Советский ороондо, ишмекчилер ле крестьян-колхозчылар учун, городтын ла деревненин бастыра ишкүчиле жаткандары учун туружып, бастыра байларга ла кулданачыларга удурлажып турган башкаруу бар“.¹

Онын учун Советский башкаруга, онын нөкөр С т а л и н г е баштадып турган башчыларына бастыра албаты бүдүп, олорго бир санаалу болужып жат.

¹ И. С т а л и н, Ленинизмнин сурактары, 11 чыг. 415 стр.

УШ. СОЮЗНЫЙ ЛА АВТОНОМНЫЙ РЕСПУБЛИКАЛАРДЫН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УПРАВЛЕНИЕЗИНИН ОРГАНДАРЫ.

Союзный ла автономный республикалардын государственнй управлениезинин органдарынын тос полномочиелери СССР-дин Конституциясында айдылган, республикалардын бойлорынын Конституцияларында дезе ол сурак ончо јанынаг чокумдап айдылган.

1. Союзный республикалардын Министрлеринин Соведи ле министерстволоры.

Союзный республиканын Верховный Соведи Министрлердин Соведин—государственнй јаннын исполнительный ла јакару берер эн бийик органы, союзный республиканын башкарузын тозоп јат. Министрлердин Соведи республиканын Верховный Соведине карулу, ого отчет берип јат, сессиялар болбой турган ойдо союзный республиканын Верховный Сөвединин Президиумына карулу, ого отчет берип јат.

Союзный республиканын Министрлеринин Соведи СССР-дин закондоры аайынча, союзный республиканын закондоры аайынча ла оморды будурерге, СССР-дин Министрлеринин Совединин јоптори ле јакарулары аайынча ла оморды будурерге *јоптор ло јакарулар* чыгарар праволу.

Союзный республиканын Министрлеринин Соведи союзный республикага кирип турган автономный республикалардын Министрлеринин Совединин ижин башкарып, шиндеп јат. Ишкучиле јаткавдардын депутат-

тарынын краевой, областной, районный, городской Советтеринин Исполнительный Комитеттеринин ижин башкарып, оларды ижин шиндеп јат.

Союзный республиканын Министрлеринин Соведи союзный республикага кирип турган автономный республикалардын Министрлеринин Совединин јөптөрин ле јакаруларын, краевой ло областной Советтердин ле автономный областтардын Советтеринин јөптөрин ле јакаруларын удурумга токтодор праволу, онойдо ок бу Советтердин Исполнительный Комитеттеринин јөптөрин ле јакаруларын чек токтодып салар праволу.

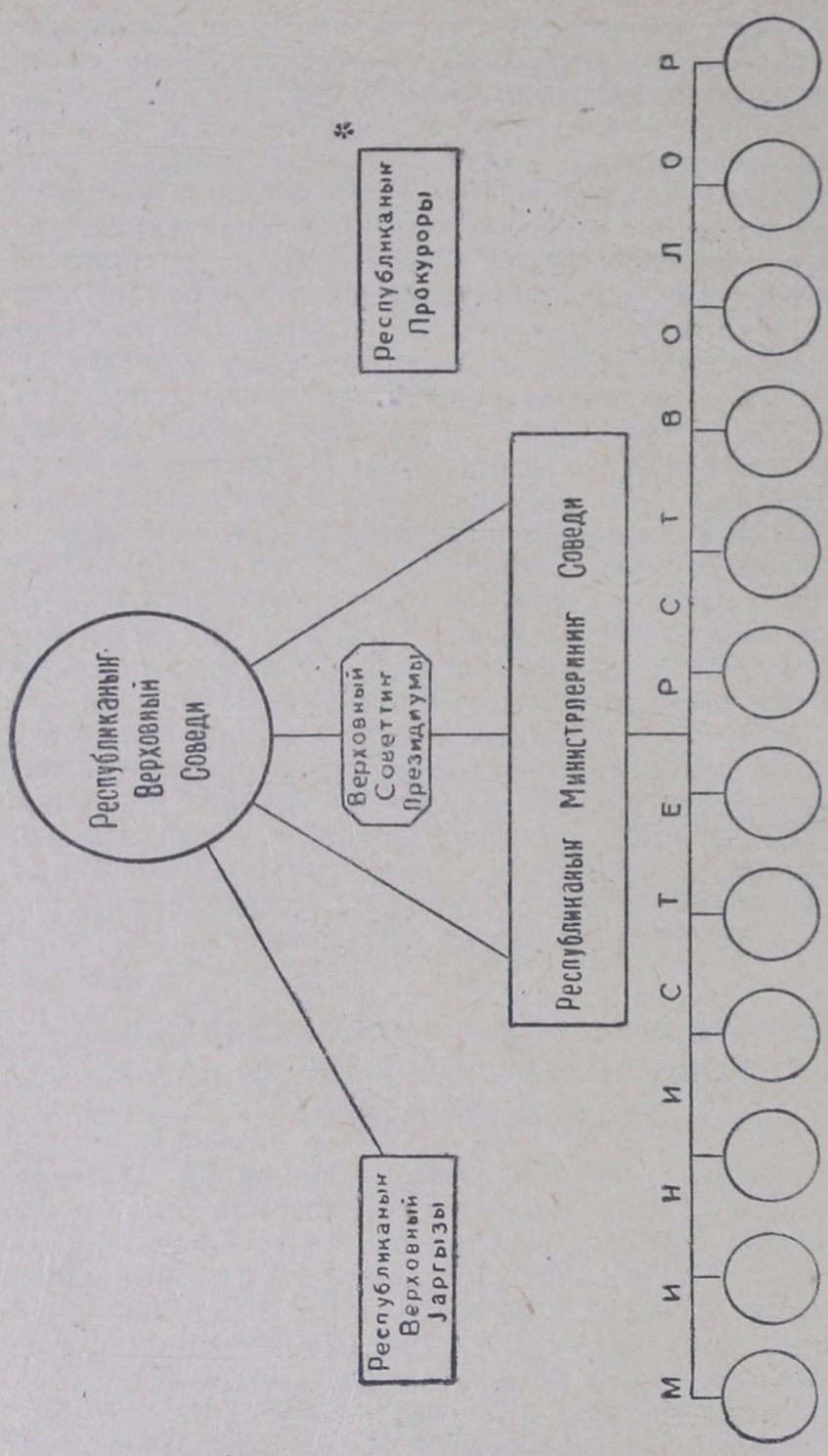
Союзный республикаларда бойларынын министерстволоры бар. Темдектезе, ичјанындагы керектердин, государственнй безопасностьтын, просвещениенин, садунын, јенил промышленностьын, јуртхозяйствонын, акча-јөөжөнин ошон до өскө министерстволор бар.

Союзный республиканын министрлери албаты-хозяйствонын ла государственнй управлениенин бу республика бойы башкара деп тургузылган бир кезек бөлүктерин башкарадылар. Олор СССР-дин закондоры ла союзный республикалардын закондоры аайынча ла оларды бүдүрерге бойынын ижине керектү приказтар ла инструкциялар чыгарып јат. Олор приказтар ла инструкциялар чыгарарда СССР-дин Министрлеринин Совединин ле союзный республиканын Министрлеринин Совединин јөптөриле, јакаруларыла, СССР-дин олардын ижине келижип турган министрлеринин приказтарыла, инструкцияларыла башкарынат.

2. Автономный республикалардын Министрлеринин Соведи ле министерстволоры.

Автономный республиканын Верховный Соведи Министрлердин Соведин—государственнй јагнын исполнителнй ла јакару берер эн бийик органын, республиканын башкарузын төзөп јат. Автономный республиканын Министрлеринин Соведи республиканын Верховный Соведине карулу, ого отчет берип јат, сессиялар болбой турган өйдө дезе Верховный Советтин Президиумына карулу, ого отчет берип јат.

Автономный республиканын Министрлеринин Сове-

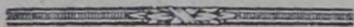
* СССР-дин генеральный прокуроры көстөп тургузат.

Советский республикалардын государствениң јанынын эң бийик органдары ла государствонны бдиқарарынын органдары.

ди СССР-дин, союзный республиканын ла автономный республиканын закондорыла, онойдо ок СССР-дин башкарузынын ла союзный республиканын башкарузынын јөптөриле, јакаруларыла башкарынып, јөптөр лө јакарулар чыгарып јат.

Автономный республиканын Министрлеринин Советинин эн учурлу задачаларынын бирүзи— ишкүчиле јаткандардын районный ла городской Советтеринин Исполнительный Комитеттеринин ижин башкараы ла олардын ижин шиндеп көрөри болуп јат. Республиканын Министрлеринин Совети Советтердин окружной, районный, городской Исполнительный Комитеттеринин јөптөрин ле јакаруларын чек токтодор, онойдо ок Советтердин бойларынын јөптөрин ле јакаруларын удурумга токтодор праволу.

Автономный республикаларда бойларынын *министерстволоры* бар, темдектезе, јурт хозяйствонын, акча-јөөжөнин, садунын, ичјанындагы керектердин, просвещениенин, албатынын су-кадыгын корыырынын, јербойындагы промышленностьын. Автономный республиканын министрлери онын Министерстволорынын Советиде ле автономный республика кирип турган союзный республиканын министерстволорына башкарып јат.

IX. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯННЫН ЛА ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УПРАВЛЕНИЕНИН ЖЕРБОЙЫНДАГЫ ОРГАНДАРЫ.

1. Ишкүчиле жаткандардын депутаттарынын жербойындагы Советтери.

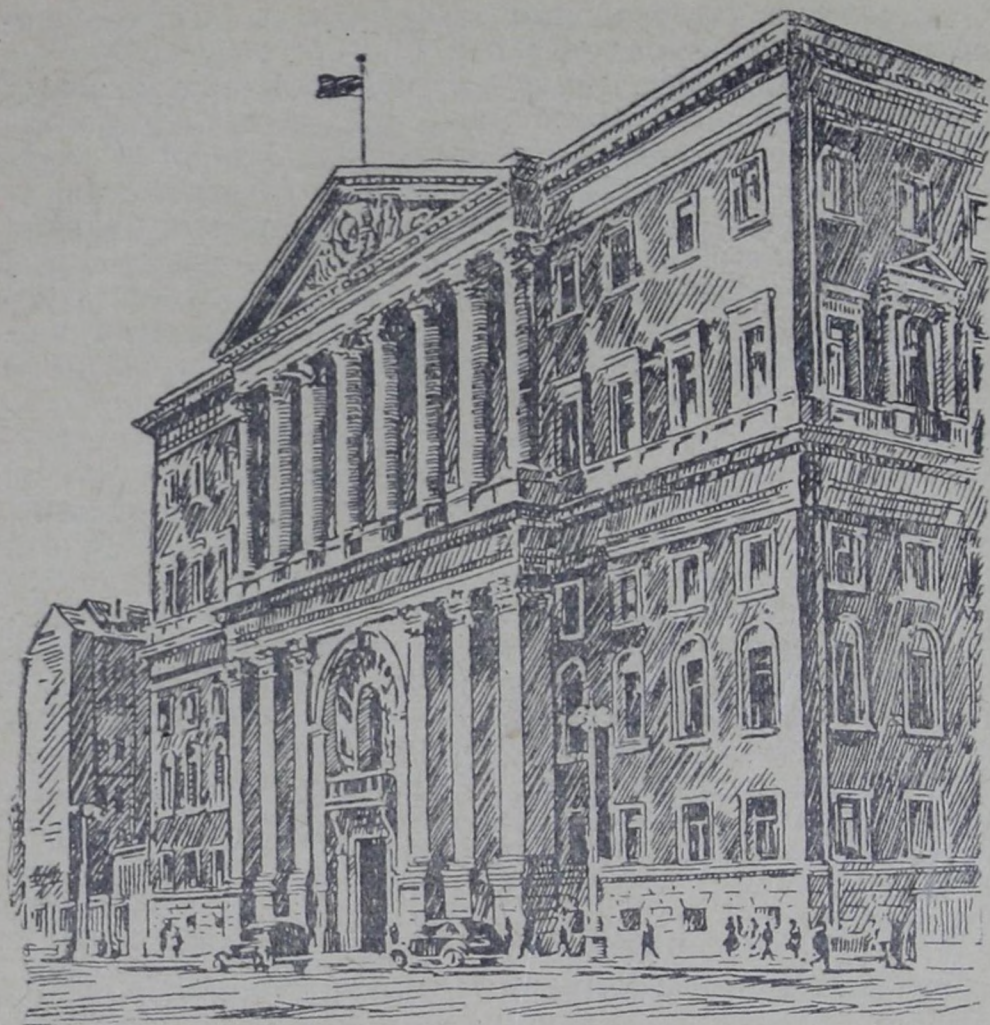
Советский административно-территориальный бөлүнтө. Государствоны башкарарын жеңилтерге амадап, советский республикаларды крайларга, областтарга, округтарга, райондорго бөлүгөн.

Мындый административно-территориальный бөлүнтө эдип, Советский жаш кажы ла республиканын экономический айалгазын, онойдо ок ондо журтап жаткан албатынын национальный жанынан аныланып турганын, онын культуразын ла жадын-жүрүмин көрүп эткен. Советский административно-территориальный бөлүнтени албаты-хозяйствоны план аайынча өскүрерин, жербойында жанды башкарарын, журтап жаткан албатыны материальный ла культурный жанынан жеткилдеерин өткүрерге жеңил болзын деп эткен.

Башка-башка республикаларда, жербойындагы айалгалар аайынча, административно-территориальный жанынан бөлүнери башка-башка болуп төзөлгөн. Көп сабазында республикалар *райондорго* ло райондорго бөлүнгөн *областьтарга* бөлүнөт.

Жербойындагы Советтердин полномочиелери. Административно-территориальный бөлүнтө аайынча крайларда, областтарда, округтарда, райондордо, городтордо, журттарда Советский государственный жаннын жербойындагы органдары төзөлип жат.

Ишкүчиле жаткандардын депутаттарынын жербойындагы Советтери 2 жылга тудулат.

*Ишкјчиле јаткандардын депутаттарынын
Московский Советинин туразы.*

Советский башкару јербойындагы Советтерди јаан учурлу деп кјрјп туратан, эмди де онойдо кјрјп јат. Советский башкару ла коммунистический партия Совет јаннын јербойындагы органдарына јаантайып анылу ајару јетирип турганынан улам бис социалистический революциянын јаан јенјлерине јеткенис деп, Ленин айткан. Онызы да јарт. Тјс јердеги јаннын закондорын јербойындагы Советтер бјдјрип турган ине, олар албатыла коштой иштеп јат, олардын ижинен албаты Совет јаннын ижин кјрјп јат.

Ишкүчиле жаткандардын жербойындагы Советтеринде кандый полномочиелер бар?

Жербойындагы Советтер ологго СССР-дин, союзный республикалардын, автономный республикалардын закондоры берген праволоры аайынча *жөптөр лө жакарулар* чыгарып жат деп, Сталинский Конституцияда айдылган. Жербойындагы Советтер бойлорынын жеринде государственный ээжилерди корулаарын, закондорды бүдүрерин жеткилдейт, граждандардын праволорын корып, жербойындагы хозяйственный ла культурный иштерди башкарып, жербойындагы бюджетти тургузып, ого башкартып турган органдарды башкарат.

Советский государственный жагнын жербойындагы органдары канайда тзззлзри, олондын праволоры ла кыйалта жок бүдүретен керектери союзный ла автономный республикалардын Конституцияларында айдылган. Жербойындагы Советтер орооннын коруланар ийде-күчин тыгыдарына болужар, жербойындагы политический, хозяйственный ла культурный иштин кандый ла сурактарын бүдүрер, онон жабыс турган Советтердин жөптөрин ле жакаруларын токтодор ло кубултар праволу деп, ол Конституцияларда айдылган.

Онойдордо, ишкүчиле жаткандардын жербойындагы Советтерине, краевой Советтен ала журтсоветке жетире, элбек полномочиелер берилген.

2. Жербойындагы Советтердин Исполнительный Комитеттери.

Исполнительный Комитет, онын бзлзктери. Ишкүчиле жаткандардын депутаттарынын Советтери тургузылган зйлзрдз жуулып турган сессияларда иштеп жат. Күнзүн сайын бүдүретен государственный ишти эдерге жербойындагы Совет бойынын исполнительный ла жакару берер органын—*Исполнительный Комитетти* тудуп жат. Исполкомго председатель, онын заместители, качы ла члендери тудулат. Оок журттарда Исполнительный Комитетке жук ле председательди, онын заместителин ле качызын тудуп жат.

Исполнительный Комитет оны туткан Советке ле онойдо ок зрзги турган Исполнительный Комитетке отчздын берип жат.

Ишкүчиле жаткандардын депутаттарынын жербойындагы (журтсоветтерден башка) бастыра Советтери бойлорынын Исполнительный Комитеттеринин *бөлүктөрүн* тзөп жадылар. Олор кажы ла Советтин жеринде государственнй управлениенин бөлүктөрүн башкарат.

Жербойындагы Советтердин Исполнительный Комитеттеринде мындый бөлүктөр тзөлип жат: акча-жөөжөннн, садунын, албаты үредүзинин, су-кадык корыырынын, социальнй обеспечениенин ле ошон до өскөлөри. Городской Советтер, ого үзеери, коммунальнй бөлүктөр тзөп жат, областной ло районнй Советтер десе—жол ижинин бөлүктөрүн тзөп жат.

Темдектеп, ишкүчиле жаткандардын депутаттарынын районнй Совединин Исполнительный Комитетинин бөлүктөрүннн бирүзүн—албаты үредүзинин районнй бөлүгүн (кыскарткан ады: РОНО) алалы. Ол нени эдип турганын көрөли.

Рово район ичинде школго үренгедий жашту балдар ончозы үредүге кирерин көрүп жат. Рово школдордо үредү чике өдөрнн, үредүвинн программасын бүдүрерин, экзамендер өткүрерин шиндеп көрүп жат.

Слердин школыгарга жаны үредүчи, эмезе школдын директоры келген. Оны рово ийген. Жайгыда слер пионерский лагерьде амырайдыгар, оны рово тзөгөн. Күскиде школго ойто келеригерде, школ жазалып калган, кыштай одыратан одынды тартып экелип салган эмтир. Оны рово кичееп бүдүрген. Слер учебниктерди база ровонун болужыла алдыгар.

Советтердин жаантайын иштеер Комиссиялары. Советтер, бөлүктөргө үзеери, жүзүн-жүүр бөлүктөрине болушту органдарды—бойлорынын *Жаантайын иштеер Комиссияларын* тзөп жадылар. Комиссияларды Советтин депутаттарынан Советтин турар эдип тургузылган бастыра өйине тудуп жат.

Жаантайын иштеер Комиссиялар албатынын үредүзи аайынча, су-кадык корыыры, жербойындагы промышленность, журт хозяйство, саду, улус жадатан туралар ла жол ижинин, өскө дө керектер аайынча тзөлип жат.

Жаантайын иштеер Комиссиялар нени эдип жат?

Жаантайын иштеер Комиссиялардын тос ижи не десе, олор Советтердин албаты-жонло колбулу болорын тыгыдарга, ишкүчиле жаткандардын керексип турган некектелерин билип алала, олорды ончо жанынан жакшы

*Государственный јаннын ла государственный
башкарунын јербойындагы органдары.*

јеткилдеерге Советтерге болужын јетирип јадылар. Темдектезе, албаты үредүзинин Јаантайын иштеер Комиссиязы ажыра ишкүчиле јаткандардын депутаттарынын районный Совети бойынын районунын школдорынын керектерин јакшы билип јат.

Јаантайын иштеер Комиссиялар Советте шүүжерге тургузатан сурактардын материалдарын белетеп, ол сурактар аайынча Советтердин сессияларында доклад эдип турат. Советке отчет берип турган организациялардын ла учреждениелердин ижин Јаантайын иштеер Комиссиялар шинжилеп көрөр праволу. Јаантайын иштеер Комиссиялар Совет јаннын өткүрип турган керектерин албатыга јартап айдып берип јат.

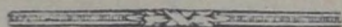
Онойдо јербойындагы Советтер албатынын элбек калыгыла бек колбулу болуп јат. Миллиондор тоолу советский граждандар јербойындагы Советтердин Јаантайын иштеер Комиссияларында туружат, олар онойдо государственный башкарачы ишке үренгилеп јат.

Буржуазный ороондордын јербойындагы самоуправлениези. Советский государственный јаннын јербойындагы органдарынын ла каан башкарган Россиянын ла эмдиги буржуазный ороондордын „јербойынын са-

моуправлениелари“ деп адалып турган органдардын бир де тўнейи жок.

Жербойындагы самоуправлениеинг органдарында кандый да государственнй жанг жок. Олорды буржуазия тос жанга бўткўлинче бактырып салала, башкарунын чиновничий машиназынын кошмогы эдип салган.

Бистин ороондо десе ишкўчиле жаткандардын Советтери—государственнй жаннын жербойындагы органдары болуп жат. Бистин жербойындагы Советтерис—Улу Октябрьский социалистический революция тосогон жангы, советский бирлик государственнй организациянын улўзи болуп жат.

X. СОВЕТСКИЙ ЯРГЫ ЛА ПРОКУРАТУРА.

1. Буржуазно-помещичий жаргы.

Каан башкарган Россиядагы жаргы. Озогы жаргы керегинде орус албатыда мындый кеп сөстөр жүрөтөн: „кайда жаргы, ондо ок камчы“; „байларга жаргы—ойын-соот, жокту кижиге—өлүм“; „жаргычыга жан жок: нени ле эдейин десе—эдип ийер“.

Азыйда жаргы кандый болгоны, кем учун туружып турганы бу кеп сөстөрдө жакшы айдылган. Жаргы эдип тургандар не улус болгонун көрзө, онызы база жарт боло берет. Жаргычылар помещиктерден, капиталисттерден, койойымдардан ла кулактардан болгон.

Жаргыда ондый улус отурганда, көп учуралдарда кандый да буруузы жок то улусты кату бурулап туратанын кижж кайкаар неме жок.

Крестьяндарды 1905 жылдагы революция болгончо чыбыктаар эдип жаргылап туратандар. Түрмеде отурган улусты чыбыктаары керегинде ээжи каан жагын антарганча бар болгон.

Кааннын жаргычылары революционерлерди, большевиктерди анчадала кату бурулайтандар. Олорды көп сабазында каторгага ийер эдип, адып өлтүрер эдип жаргылап туратандар.

Капиталистический ороондордогы жаргы. Жаргынын керектери эмдиги де капиталистический ороондордо шак ондый ок. Бу ороондордын көп сабазында жаргычыларды президент эмезе король көстөп тургузат. Темдектезе, Американын Бириккен Штаттарында верховный жаргынын члендерин сенаттын жаратканыла президент жажына иштеер эдип көстөп тургузат. Олордын

көп сабазы—капиталдын чындык колтыкчылары, эң жаан капиталистический компанияларда алдында адвокат болгон улус.

Буржуазный ороондордо жаргычылар капиталистический стройды, буржуазиянын жылбулерин корып жадылар. Жаргычылардын ортодо карын алатаны сурекей элбеде таркадылган, кезик учуралдарда ойинен откүре көп карын алып турган жаргычылардын бойлорын да жаргылаарга келижет.

2. Советский жаргы, онын задачалары.

Советский жаргы не керектү. Улу Октябрьский социалистический революция азыдагы кара-жаман жаргыны бастыра государственный машинала кожо жок эдип салган. Совет жан жаны, чындап та албаты жаргызын тозогон.

Совет жанга жаргы не керек десе, баштапкызында, Совет жаннын оштүлериле тартыжарга, экинчизинде, жаны, советский стройды тыгыдары учун, ишкүчиле жаткандардын ортодо жаны, социалистический дисциплинаны тургузары учун тартыжарга керектү деп, В. И. Ленин ле И. В. Сталин уреткилейт.

Советский жаргы онойдо ок жөөжө, иш, улус жадатан туралар керегинде блаашту сурактардын аайына чыгарга керектү.

Советский революционный законностьты кем де, кандый да иште турган улус бузуп турган болзо, ондый улусла күүн-кайрал жогынан тартышсын деп, нөкөр Сталин некейт.

Советский жаргы—*шмекчилердин ле крестьяндардын Советский социалистический государствозынын органы* болуп жат. Советский жаргы капиталистический ороондордогы жаргылардан тазылынан ала башкаланып турганы онызында.

Советский стройды корыыры. Жаргыны тозөөр керегинде 1938 жылда, 16 августа чыккан текшисоюзный закон элден озо Советский Союзтын государственный ла общественный стройын корыырын, общественный социалистический жөөжөни корыырын некеп жат.

Советский стройго удурлажа тартыжып, албатыга каршу керектер эткен оштүлерди, төрөлине измена эткен улусты, шпиондорды, подрывник-диверсанттар-

ды Советский жаргы бойынын приговорыла куун-кайрал жогынан бурте согуп жат. Темдек эдип, ондый керекти жаргылаган бир жаргыны коргузели.

Бистин Кунбадыштагы граныбыстын жанында бир кичинекей городко 1919 жылда жер кезечи жаңы кижикелген. Ол ижи жанынан жакшы кижикелген болуп корунуп турган, туралу болуп алган. Онын кызы жада калган, кызынын кызы, пионерка Тамуся оскус арткан. Оны таадазы кичееп азырап, оскурип турган. Тас башту, каткак, жалакай карган обогонди городто овчо улус жакшы билетен. Жербойындагы клубта ол драматический кружокты башкарып турган. Обогонди Адам Адамыч деп адайтандар. Ол радиотехниканы суреен сууп туратан. Онын столында бойы эткен жузун-жуур радио приборлор туратан, бир-бир немени сындырып ийбезин деп, ол столго, керек десе, жеезин де жууктатпайтан.

Онойуп турала, бир кун городто кайкамчылу табыш угулды: жакшынак журген Тамуся тунде бойынын комнатазында бууга салынып, олуп калган. Адам Адамыч коркушту карыктана берген. Ол керек аайынча следствие башталган. Учучында мындый керек жарталган: обогон германский службанын капитаны, жаан шпион болгон. Оны телекейлик баштапкы жуунын алдында Россия жаар германский разведка ийе берген. Онын туразында полдын алдында кичинекей радиостанция бар болгон, ол обогон шпионский жетирулерди радиостанциясы ажыра Германияга туйка жетирип турган. Бир катап тунде таадазы ондый жетирулер берип турарда Тамуся учурап, коруп ийген. „Таада, слер нени эдип турыгар?!“—деп, ол кыйгырып ийген. Шпион онын устине чурап келеле, тумалап салган. Советский жаргынын чыгарган приговоры аайынча германский шпионды адып салган.

Социалистический жоожони корыыры. Советский Союзта социализм женген кийининде Советский жаргынын авчадала жаан задачасы—общественный, социалистический жоожони корыыры боло берген.

Советский жаргы государственный ла кооперативно-колхозный жоожони, онойдо ок граждандардын акту бойлорынын жоожозин уурдаган улусты кату бурулап жат. Ондый каршу кылыктар эткен улусты исправительно-трудовой лагерьде 5 жылдан ас эмес отургузар эдип,

кату учуралдарда 20—25 жылга отургузар эдип жаргылаары тургузылган.

Советский жаргы спекулянттарды¹, хулигандарды², иштин дисциплиназын ла государственный дисциплинаны бузуп турган улусты, иштеер күнде ишке келбеген улусты ла государственный, колхозно-кооперативный ла өскө дө общественный организациялардын керектерине каршу жетирип турган каршучыларды кату карузына тургузып жат.

Социалистический жөөжөни Советский жаргы канайда корып турганын бир темдекле көргүзип берели. Иваново городто Фрунзенский районнын албаты жаргызы Крупскаянын адыла адалган фабрикадан кендирдин саржузын урдаган улустын булгалып калган керегин көргөн. Бу керек аайынча бир канча улус буруладып турган, керечилердин ортозында дезе—бүдүжинен көрзө, жакшынак, жобош кижин, церквенин старостазы болгон. Баштап көргөндө, бир де учуры жок деп көрүнгөдүй, же терең шүүлтөлү сурактарды кенетийин тургузып, жаргычы бу керектин аайына чыгып алган. Ууры өдөргө биригип алган бир канча улусты башкарып, баштап турган кижин—церквенин старостазы болгону жарталган, уурдап алган саржуну ол церквенин лампадаларына саларга садып алып турган. Каршучыларды жаргы кату карузына тургускан.

Жөөжөни ле өскө дө праволорды корыры. Советский жаргы уголовный керектерден (каршу керектерден) башка, *гражданский керектерди* (жөөжө, улус жадатан туралар керегинде ле өскө дө праволор керегинде блааштарды) аайлап жат.

Бу керектер аайынча бойыннын жөптөриле Советский жаргы граждандардын законло жеткилделген политический праволорун, иш жанынан, улус жадатан туралар жанынан, жөөжө тудар праволорун ла акту бойлорунун праволорун ла жылбулерин, онойдо ок государственный учреждениелердин ле предприятияелердин, колхозтордын, кооперативтердин ле өскө дө общественный организациялардын праволорун ла законго келижип турган жылбулерин корып жат.

¹ Спекуляция дегени—немелерди садып алала, астам аларга ойто катап садары.

² Хулиганство—обществого жаман жетирип турган кылыктар.

Советский жаргынын улуска ак-чек күүндү болуп турганы. Советский жаргы каршу керек эткен улусты жагыс ла бурулап турган эмес, је онойдо ок оморды *үредип, түзедип* аларга амадап јат.

Кижини өткүре јамандап, базынып, үреп салгадый наказаниени Советский жаргы тургуспай јат. Ондый наказаниелер капиталистический ороондордо десе эмдиге јетире бар, темдектесе, Англияда улусты камчыла сабап јат. Јаргылаткан улус ак-чек иштеп, бойынын бурузын түзедип, актавала, ойто толтыра праволу советский граждандар боло берерге керектү айалганы Совет јан јеткилдеп јат.

Советский Союзта амыр-эчү өйдө улусты өлтүрер эдип жаргылаарын токтодып салган, жагыс ла Советский Төрөлгө измена эткен улусты, шпиондорды ла шокчыл-диверсантаарды ла база ондый ок јеткерлү јаан каршучыларды адар эдип жаргылап јат.

Совет јанг—чып ла чын ак-чек күүндү, кижини күүндү јат.

Советский жаргынын ижинин учуры. Советский жаргы бойынын приговорлорыла ишкүчиле јаткандарды Совет јаннын өштүлерине удурлажа революционный сергелен болорына үредет, социалистический законностьты, государственный ла иштин дисциплиназын, социалистический обществодо јуртайтан ээжилерди бусканы советский государство ло обществого кандый каршу јетирип турганын ишкүчиле јаткандарга көргүзет.

Советский жаргы бастыра бойынын ижиле граждандарды советский закондорды кыйалта јок, чокум бүдүрерине, социалистический јөбжөгө чебер болорына, ишти, государственный ла общественный керектерди ак-чек бүдүрерине, Советский Төрөлибиске ле коммунизмнин керегине бастыра бойын беринерине үредип јат.

3. Бистин жаргы органдар.

Ончо улуска түп-түней, жагыс жаргы. Советский жаргы ак-чек жаргыны Советский социалистический государствонын закондоры аайынча эдип јат. Бистин ороондо жаргы керегинде тургузылган законодательство сок жагыс, оны ончо жаргылар кыйалта јок бүдүретен учурлу.

Советский Союкта бастыра граждандарга, олорд кандый ла национальностко, кандый ла расага келижиц турганынан, олордын социальный происхождениеезинен, олордын мүргүлинен, олордын јөөжөзинен, иштеп турган ижинен бир де камааны јокко—*ончозына тўптўней, јаныс јаргы бар.*

Албаты јаргызы. Бистин јаргы органдардын тос звенозы—албаты јаргызы болуп јат.

Албаты јаргызы уголовный да, онойдо ок гражданский де керектерди корўп јат. Граждандардын избира- тельный праволорын корыыры база албаты јаргыга берилген. Истин дисциплиназын бускан ла хулиганство эткен улустын керектерин албаты јаргылар анчадала тўрген корўп јат.

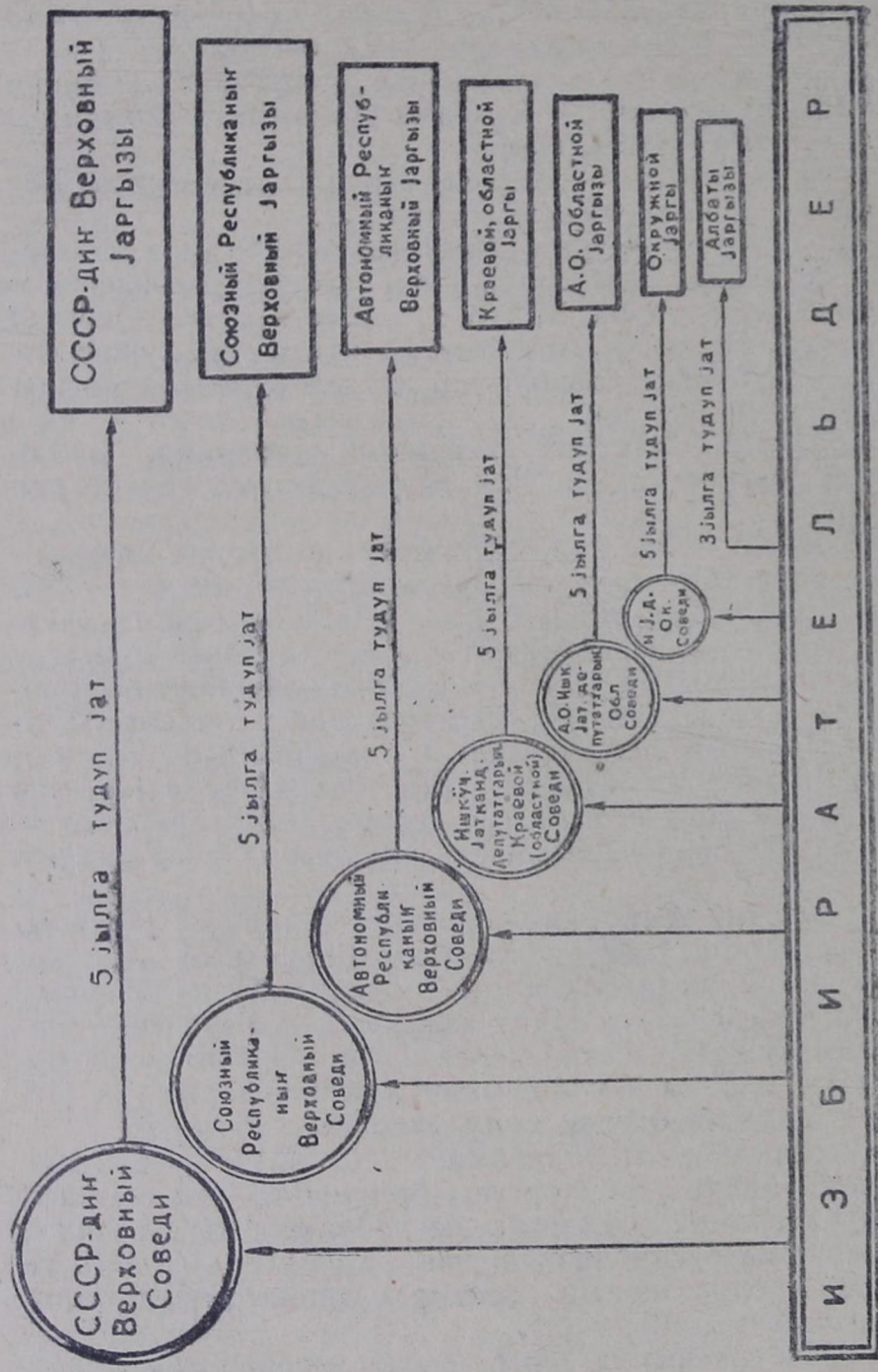
Краевой, областной, окружной јаргылар. Бийик турган јаргы органдар јаан учурлу ағылу керектерди корўп јат.

Краевой, областной, окружной јаргылар, автономный областьтардын ла национальный округтардын јаргылары, закон аайынча олор корор эдиц темдектелген уголовный керектерди: государственный преступ- лениелер керегинде, социалистический јөөжони тоногон ло оско до јаан каршу керектерди, онойдо ок го- сударственный, общественный организациялардын ортодо блашту гражданский керектерди корўп јат. Ого узеери, бу јаргылар албаты јаргылардын приговорло- рын ла јопторин јаратпай берген комудалдарды корўп јат.

Советский республикалардын Верховный јаргыла- ры. Автономный республиканын Верховный Јаргызы онын эг бийик јаргы органы болуп јат. Республиканын Верховный Јаргызы закон аайынча ого берилген уго- ловный ла гражданский керектерди, онойдо ок респу- бликада албаты јаргыларынын приговорлорын ла јоп- торин јаратпай берген комудалдарды корўп јат.

Союзный республиканын Верховный Јаргызы— онын эг бийик јаргы органы болуп јат. Ол союзный республиканын, союзный республикага кирип турган автономный республикалардын, крайлардын, область- тардын, округтардын бастыра јаргыларынын јаргы ижин шиндеп корўп јат.

Ол закон аайынча ого берилген уголовный ла граж- данский керектерди, онойдо ок краевой, областной ло

СССР-де јаргы органдар.

И З Б И Р А Т Е Л Ь Д Е Р

республиканың өскө дө жаргыларынын жөптөрүн ле приговорлорын жаратпай берген комудалдарды көрүп жат.

СССР-дин Верховный Жаргызы. Советский Социалистический Республикалардын Союзынын эн бийик жаргы органы—СССР-дин Верховный Жаргызы.

Ол СССР-дин ле союзный республикалардын бастыра жаргы органдарынын ижин шигдеп көрүп жат. СССР-дин Верховный Жаргызынын председатели СССР-дин эмезе союзный республиканын кандый да жаргызынан кандый ла керекти некеп алдырып алала, ол керекти көрүп, жаратпас праволу. СССР-дин Верховный Жаргызы жаргы өткүрер керегинде бойынын башкарулу жакаруларын жаргыларга берип жат.

СССР-дин Верховный Жаргызы закон аайыпча ого берилген эн жаан учурлу уголовный ла гражданский керектерди көрүп, онойдо ок союзный республикалардын Верховный Жаргыларынын приговорлорын ла жөптөрүн жаратпай комудаганын ла анылу жаргылардын приговорлорын жаратпай берген комудалдарды көрүп жат.

СССР-дин анылу жаргылары. Советский Черүде ле Военно-Морской Флотто, темир жолдордо ло суула жүрер транспортто военный трибуналдар, темир жолдын ла суула жүрер транспорттын линейный жаргылары төзөлип жат.

Анылу военный жаргылар воинский дисциплинаны ла Советский Союзтын жуулажар ийде-күчин тыгыдарына керектү. Анылу линейный жаргылар темир жолдын ла суула жүрер транспорттын анылу айалгаларынан улам керектү.

4. Сырагай ла демократический, чып ла чын албатынын жаргызы.

Советский жаргы незиле аныланат? Советский жаргыда керектерди канайда көрүп жат?

Бастыра жаргыларды тудары ла солыры. Албаты жаргызына ала СССР-дин Верховный Жаргызына жетире—бастыра жаргыларды тудуп ла солырын Сталинский Конституция тургускан.

Жаргыда керектерди жаргычы ла албатыдаг туткан

эки заседатель көрүп жат. Албаты заседательдер жаргы өдүп турган өйдө жаргычынын бастыра праволоры-ла тuzаланат.

Албаты жаргычыларды ла албаты заседательдерди кажы ла районнын граждандары бастыра-текши, чике ле көндүрө выборлор аайынча, жажытту ун берери ажыра уч жылга тудуп жат.

Албаты жаргыны тудатан кажы ла избирательный округта 1 жаргычы ла 50-нен 75-ке жетире албаты заседательдер тудулат. Избирательный праволу, выбор болор күнгө жетире 23 жажы толуп калган бастыра граждандар албаты жаргычыга ла албаты заседательге тудулар аргалу.

Албаты жаргычылар бойынын ижи керегинде ле албаты жаргызынын ижи керегинде избирательдерге отчет берер учурлу. Бойынын ижин будүрип болбой турган *жаргычыны* избирательдер кажы ла өйдө *ижинен чыгарала*, онын ордына өскө кижини тудуп салар праволу.

Албаты заседательдердин кажызы ла бир жылдын ичинде жүк ле 10 күн жаргыда туружар учурлу. Ол жаргыда туружар тушта иш жалын бойынын иштеп турган жеринен алат. Онын кийининде оны өскө заседатель солып жат.

Краевой, областной, окружной жаргыларды, автономный областьтардын ла национальный округтардын жаргыларын ишкүчиле жаткандардын депутаттарынын келишип турган Советтери 5 жылга тудуп жат.

Автономный ла Союзный республикалардын Верховный Жаргыларын келишип турган Верховный Советтер онойдо ок 5 жылга тудуп жат. СССР-дин Верховный Жаргызын ла СССР-дин агылу жаргыларын СССР-дин Верховный Совети ондый ок өйгө тудат.

Бийик турган жаргыларга, албаты жаргыларына чылап ок, эки албаты заседательдер кирип жат. Олорды ишкүчиле жаткандардын депутаттарынын келишип турган Советтери эмезе Верховный Советтер тудат.

Онойдордо, Советский жаргы ишкүчиле жаткандардын элбек калыгы госуларствоны башкарага үренип турган школго түней болуп жат.

Жаргычылардын кемнен де камааны жок болоры. Бу керекти мынайда эмес, өскөртө жаргылазын деп, жаргыга Совет жаннын кандый да органы— жербойындагы да, эн бийик те органы— жакару берер учуры жок. Ста-

линский Конституцияның 112 статьясы мындайда айдат:

„Јаргычылар кемнен де камааны јок, олар јук ле законго башкартат“.

Онызы—советский јаргычылар јаргының керегин бұдүрерде јагыс ла албатының табы аайынча тургузылган закондорло башкарынар учурлу дегени.

Јаргыны ачык өткүрери. Бастыра советский јаргыларда керектерди ачык көрүп јат, ондо буруладып турган, бурулап турган, некеј турган, карузына турган улус, өскө граждандар ла печатьтын чыгартылу улустары туружат. Буруладып турган кижии защитниктү болор праволу.

Бир ле кезек учуралдарда (ол керектерди закон анылап тургускан) јаргының заседаниелери јабулу өдүп јат, ондый заседаниеде заседательдер турушпас, үч јаргычы туружат.

Онойдордо, бистин јаргылардын ижин советский общественность шинжилеп көрөр аргалу. Кажы ла гражданин јаргыга келеле, керекти көрөрдө учына јетире отураар аргалу. Көп учуралдарда јаргының заседаниелерин заводтордо, фабрикаларда, колхозтордо өткүрип јат. Јаргыны онойып өткүргенде, ол керекти канайда көрөрин угарга јилбиркеп турган көп граждандар заседаниеде туружар аргалу.

Јаргыны ондый ээжилерле өткүргени государственноы башкараарының сурактарын, албаты-хозяйственноың, јадын-јүрүмнин, моральдын сурактарын јарт билип аларга албатыга болужат. Јаргының ижин онойдо өткүргени албатыны советский социалистический законностько үредип, оморды каршу кылыктарла тартыжарына көдүрет.

Јаргыны албатының төрөл тилиле өткүрери. Бастыра советский јаргылардын ижи союзный эмезе автономный республиканың эмезе автономный областтын тилиле өдүп јат. Ол тилди билбей турган граждандар јаргының керектериле тилмеш ажыра таныжып алала, јаргыга бойының төрөл тилиле куучындаар праволу.

Мындыј ээжи бистин јаргыны албатыга јууктадып, јаргыны Советский Союзтын көп тоолу албатыларының бойының јуук кереги эдип јат.

Орөги айдылган анылу темдектериле Советский јаргы буржуазный јаргыдан чек башка болуп, *телекей*.

де сыранай демократический жаргы, чындап ла албаты жаргызы болуп жат.

5. Советский прокуратура. Онын задачалары.

Буржуазный ороондордогы прокуратура. Озогы Россияда прокурор „государдын көзи“ деп адалатан. Эң бийик жамылу прокурорлорды каан бойы көстөп тургузатан. Прокурорлордын бастыразына жуугу дворяндар болгон. Жаңыс ла бу жаын да көргөндө, озогы прокурорлор кеминг жылбузин корып турганы жарт бөлө берет.

Капиталистический ороондордо прокурорлорды бай класстардан көстөп тургускылайт. Темдектезе, Американын Бириккен Штаттарында прокурордын жамызына көстөлгөн кижиге ажындыра 10 мун доллар акча берип салар учурлу.

Капиталистический ороондордо прокурордын ижи — буржуазный государственный жылбулерин, капиталисттердин эң жаан деген организацияларынын жылбулерин корыры болуп жат. Буржуазный ороондордо прокурор — капиталдын жалчызы.

Советский прокуратура не керектү тбзөлгөн. Государственный органдардын ижинде ле чыгарып турган жопторинде кезикте законнон кыйып турган, законды жастыра билип алала, оны жастыра тузаланып турган учуралдар бар. Кезик жамылу улус закондорды өнөтийин бузуп турган учуралдар база бар. Кезик учуралдарда албатыга өштү улус советский учреждениелерге, предприяттиелерге, организацияларга кирип алала, бойынын жамызын тузаланып, закондорды булгап, оларды бүдүрерине буудак эдип, Совет жаңга каршу эдип турган учуралдар бар.

Советский граждандардын айдары жок көбизи Советский государство тургускан молжуларды акчек бүдүрип жадылар, же ондый да болзо, советский закондорды бүдүреринен кыйыжып, Совет жаңнын закондорун ла жопторин бузуп турган улус база бар.

Онын учун министерстволор ло олардын башкарып турган учреждениелери, СССР-динг жамылу улустары ла бастыра граждандары закондорды чике ле чокум бүдүрип турганын шинжилеп тургадый агылу государственный орган керек болгон.

Ондый орган—*Советский прокуратура* болуп жат, оны баштап ла 1922 жылда РСФСР-де тӱзӱгӱн, онын кийининде ӱскӱ дӱ советский республикаларда тӱзӱгӱн. СССР-дин прокуратуразы 1933 жылда, 20 июньда тӱзӱлгӱн.

Бистин ороондо прокуратура *ишмекчилердин ле крестьяндардын Советский социалистический государствозынын органы* болуп жат. Онын учун ол капиталистический ороондордогы прокуратуралардан тазылынан ала башкаланып жат.

Советский стройды корыыры. Прокуратуранын ижи жаргынын ижиле бек колбулу ӱдӱп жат.

Советский прокуратура, советский жаргы чылап ок, Советский государствого каршу керектер ӱткен улусла, Совет жаргынын ӱштӱлериле, шпиондорло, диверсанта тарла, ӱскӱ ороондордын буржуазиязынын ӱскӱ дӱ агенттериле тартыжып жат. Прокуратура, жаргы чылап ок, общественный, социалистический жӱӱжӱни корып жат, тонокчыларла, уурчыларла, хозяйствонь керексиз тургандарла, чӱмеркектерле, иштин ле государственнй дисциплинаны бузуп турган улусла тартыжып жат.

Граждандардын праволорын корыыры. Советский прокуратура онойдо ок граждандардын политический праволорын, иштенер правозын, журтап жадар туралу болор правозын, ла граждандардын акту бойлорынын ӱскӱ дӱ праволорын ла олордын жӱӱжӱзин корып жат. Ол кижинин акту бойына кем де тийбезин деп шиндеп жат: прокурордын (ӱмезе жаргынын) жӱби жокко бир де кижини арестовать ӱдер учур жок.

Государственнй органдардын ла жамылу улустардын законго келишпес кандый ла жӱптӱрин ле керектерин прокурор жаратпай, токтодып салар праволу да, онойдо ӱдер учурлу да. Кажы ла гражданин законды бускан керегинде прокурорго комудал берер праволу.

Прокуратуранын ижинин ле жаргынын ижинин нези башка. Прокуратуранын ла жаргынын задалалары тӱвей, же ишти бӱдӱрип турган ӱп-сӱмелери ӱки башка.

Прокуратура уголовный керектерди шиндеп кӱрӱрин баштап, каршу керектин аайына чыгып жат. Жаргы прокурордон келген уголовный керектерди кӱрӱп жат, прокурор жаргыда куучын айдып, жаргыладып турган

кижини Советский государствонун адынан бурулап жат. Жаргы уголовный керектер аайынча приговор чыгарып, гражданский керектер аайынча жоп чыгарат. Прокуратура жаргыларда керектерди чын-чике будурип турган ба дел, жаргынын чыгарган приговорлоры ла жоптори будурп турган ба деп коруд жат, жастыра чыгарган приговорды ла жопти прокурор жаратпай, такып корзин деп жакарар праволу.

Советский прокуратура советский социалистический законностьты корып жат. Бистин прокуратура, жаргы чылап ок, советский социалистический законностьты тындыдат.

6. Прокурорский шинжү тözöөри.

Прокурорлорды көстөп тургузар ээжи. Прокуратуранын бажында СССР-дин Генеральный Прокуроры туруп жат. Оны СССР-дин Верховный Совети 7 жылга көстөп тургузат. Закондорды бастыра Советский Союзта чике будурип, чын тузаланып турганына СССР-дин Генеральный Прокуроры эн бийик шинжү эдип жат.

СССР-дин Генеральный Прокуроры союзный республикалардын, автономный республикалардын, крайлардын, областтардын, автономный областтардын прокурорлорын 5 жылга көстөп тургузат. Окружной, районный, городской прокурорлорды союзный республикалардын прокурорлоры база 5 жылга көстөп тургузат, же онын кийининде оларды СССР-дин Генеральный Прокуроры жөптөп жат.

Ого үзеери, СССР-дин Генеральный Прокуроры прокуратуранын анылу органдарын: военный, темир жолдын, суула жүрер транспорттын прокуратуразын башкарып турган главный прокурорлорды көстөп тургузат.

Прокурорлорды венин учун көстөп тургузат. Прокурордын төс учурлу эн жаан задачазы—закондорды бастыра ороондо чике ле жангыс аай будурип турганын шиндеп турары. Советский законность пензенский эмезе челябинский, украинский эмезе узбекский, татарский эмезе якутский болор учуры жок. Советский законность бастыра Советский Союзта бирлик, текши болор учурлу. Закондордын ондый болорын текши государственный жилбулер, бастыра ишкучиле жаткандар-

дын—кандый да республикада эмезе областьта журтап
јаткан, кандый да укту албатыга келижип турган иш-
күчиле јаткандардын јилбүлери некеп јат.

Олордын алдына тургускан задачаны јенүлү бұду-
рерге, прокурорлор бойынын ижин јербойындагы кан-
дый да органдардан камааны јогынап бұдурип, јагыс
ла СССР-дин Генеральный Прокурорына башкартар
учурлу.

Шак онын учун, бистин Конституция аайынча, про-
курорлорды тудуп турган эмес, оларды көстөп тургу-
зып јат.

Прокурорды тос јерден көстөп тургузары јербойын-
дагы органдардын алдынап бойлары башкарыварын
бир де буудактабай јат. Прокурорлордо, Советтердин
исполнительный ле јакару берер органдарындагыдый,
административный јап јок иве. Прокурор јаргынын
јобин ле приговорын чыгарбай јат. Ондый приговор-
лорды ла јөптөрдн албаты бойы туткан эмезе Советтер
туткан јаргылар чыгарат.

Советский прокуратура, советский јаргы чылап ок,
албатыла бек колбулу, невин учун дезе, прокуратура
албатынын јилбүлерин корып, советский общественный
ла государственный стройды корып јат.

XI. СОВЕТСКИЙ ГРАЖДАНДАРДЫҢ ТӨС ПРАВОЛОРЫ

1. Советский Союзтын гражданини.

Каан башкарган Россияда граждандар жок болгон. Бастыра улус орус кааннын „подданнылары“ болгон, кааннын чиновниктерине базынчыктаткан, бир де политический праволоры жок „обывательдер“ болгон. Орус эмес албатылардын ишкүчиле жаткандарына анчадала күч болгон, оларды кааннын чиновниктери кижиге де бодобойтон.

1905 жылдагы революциядан коркыган каан башкару ондый керектерди эрик жок бир эмеш когызаткан да болзо, текши айалга бир де эмеш кубулбаган.

Совет жан бойынын баштапкы ла декреттеринин бирүзинде *Российский Советский Республиканын гражданини* деп бийик ат адаган.

Советский Союз төзөлөрдө, союзный республикалардын граждандарына бирлик союзный гражданство тургузылган. „Советский гражданин“ дегени анчадала жаан учурлу боло берген: ол сөстөр бистин кижини жангыс ла телекейде баштапкы социалистический государствонун гражданини деп айдып турган эмес, же онойдо ок оны төзөгөн албатынын карындаштык найылыгын керелеп жат. Бистин атту-чуулу поэт В. В. Маяковский бойынын „маскалу, серптү“ паспортын гран ары жанында көргүзип, оморкоп мынайда айткан:

Кычырыгар,
күйүнигер.

МСН—

Советский Союзтын
гражданини!

Сталинский Конституция советский граждандарга сүреен жаан праволор ло жайымдар берген. Ондый праволор ло жайымдар капиталистический ороондордо жок то, болор до аргазы жок.

Бистин Конституцияда граждандарга берген праволорды бүткүлүнче тузаланарына бир де буудак этпей жат. Карын ол праволорды жүрүмде бүдүрери неле жеткилделип турганы бистин Конституциянын праволор керегинде айдылган статьяларында ок айдылат.

Капиталистический ороондордын конституцияларында ондый неме чек жок. Оndo граждандарга берилип жат деп бичиген праволорго жүзүн-жүүр буудактар тургузып турганын конституциялардын бойында айдып салган. Ол праволорды жүрүмде канайда бүдүрүп жеткилдеери керегинде буржуазный конституцияларда бир де сөс айдылбаган. Конституцияда берилген праволорды жүрүмде толо тузаланарын жеткилдеп берери дезе—эн жаан учурлу керек болуп турганы жарт.

СССР-дин Конституциясы советский граждандарга улу праволор берген. Оныла коштой граждандар государствонун алдында, общественун алдында кыйалта жок бүдүретен чокум молжулу болуп турганы бистин Конституцияда база айдылган. Советский граждандардын праволоры ла молжулары үзүлбес бек колбулу.

Советский граждандардын төс праволоры кандый, ол праволорды тузаланары керекте, жүрүмде неле жеткилделип турганын озо баштап көрөли.

2. Иштеер право.

Капиталистический ороондордо иштеер право жок. Иш жок болоры дегени не, слер оны билеригер бе? Слердин көп жарымыгар, байла, билбес болор.

Советский орооннын жинт үйези социализм женген айалгада журтап жат. Социализмнин женүзи дезе ишкүчиле жаткандарды иш жок болорынын коркудузынан айрыйла, кажы ла советский кижини онын чыдалы жеткедий ишле жеткилдеген.

Каан башкарган Россияда керек чек башка болгон. Азыйда Луганск городто слесарь болгон карган большевик, Советский Союзтын маршалы К. Е. Ворошилов Московский гарнизоннын бир жуунында мынайда куучындаган:

„Иш јок болоры јангыс ла физический јанынан эмес, је онойдо ок моральный да јанынан коркушту јаан түбек деп, мен бойымнын јүрүмимнен билерим. Иш јок арткан пролетарий, бойы ишке чыдагадый күчтү де болзо, кемге де керек јок болуп јат. Ол иш бедиреп, јүзүн-башка заводтор, фабрикалар, мастерскойлор сайын јүретен, онойдо иш бедиреп, бир канча јылдар туркунына јүретен. Ого үзеери, оны полиция политический будүмчизи јок деп темдектеп алза, ол обществодо кандый да право јок, кыстатырып, базындырып турган кижилер болуп, бойыннын бажын да јөлөгөдий јери јок кижилер боло беретен. Бир заводтон база бирүзине барып, олар заводтордын эжигинде ондый ок ижи јок, шырапац, торолоп калган улуска, иш таап, акча иштеп аларына чек иженбей барган, бойына бүдүнбей барган, ачу-коронго алдырткан улуска учурап тургандар...

Иштеп те турган кижинин айалгазы иш јок кижинийинен онду эмес болгон: бир ле кичинек буру эткен учун, эмеш ле јастыра эткен учун, эмеше бир де бурузы јогыван, эезинин ичине келишпегени учун иштеп чыгара сүрүп ийбезин деп, ол јаантайын коркып јүретен. Ол невин учун ондый болгон дезе, кандый да иш болзо, кирип алайын, эмеш те болзо, акча иштеп алайын деп турган улус көп учун фабриканын, заводтордын ээлери бир ишмекчини чыгарып ийеле, база бирүзин алып туратандар“.

Миллиондор тоолу крестьяндар ла ишмекчилер кандый-кандый иш бедиреп, бастыра Россияла тевип јүретендер. Иш јок бир канча миллион ишмекчилер капиталистический ороондордо эмди де торолоп, түрөп јүргилейт. Каан башкарган Россияда иштеер право јок болгон, ондый право бир де капиталистический ороондо эмди де јок.

Је капиталистический обществодо кижилер өскө кижинин иштеп тапканын мензинип, онын күчин јуур право бар. Заводтор, фабрикалар, рудниктер, јер, агаштар ла производствонун өскө дө средстволорын байлар танынан ээлеп јөөжөлөнип турганынан улам олар ондый правоны тузалавып јат, ишмекчилер, јокту крестьяндар дезе капиталисттерге, помещиктерге, кулактарга арга јокто иштегилеп јат.

Је капиталисттер бойлорынын предприятиелерин иштедерде, ишмекчилерди иштү болзын деп күүнзеги-

леп турган эмес, жүк ле байырга болуп, астам аларга болуп тургандар ине. Предприятиези астам бербей турганы билдирзе, капиталист предприятени жаап, иш-мекчилерди десе чыгара сүрүп ийет.

Капиталистический ороондордо иш жок улус жаантайын бар да, болор до. Экономический кызалан болуп турган жылдарда ижи жоктордын тоозы ондор миллионго једе берет. Буржуазия бийлеп турган өйдө иштеер право—ишкүчиле жаткандардын једип болбос амадузы болуп јат.

СССР-де иштеер право кажы ла кижиге берилген. Эш неме этпей, сайрап јаткан байлардын өскө кижинин күчин јийтенин Совет јанг бистин ороондо јоголтып салган.

Сталинский Конституция бастыра советский граждандарга *иштеер право* берген. Конституциянын 118 статьясында мынайда айдылган:

„СССР-дин граждандары иштеер праволу...“

Јартап айтса, кажы ла советский гражданин жаантайын иштү болуп, эткен ижинин тоозы ла чыгдыйы аайынча јал алар праволу.

Иштеер право—советский албатынын эн жаан јенүлеринин бирүзи. Ол правоны чын ла тузаланары жүрүмде, чын керекте неле јеткилделген?

СССР-де производствонун јепселдерин ле средстволорын танынан ээлеп јөөжөлөнгөндөрдүн колынан айрып алала, государственный эмесе кооперативно-колхозный јөөжө эдип салган. Азий иш элатаны производствонун средстволорын танынан ээлеп јөөжөлөнип турган байлардын јакшы күүни тутканынан камаанду болгон. Бистин ороондо производствонун средстволорын танынан ээлеп јөөжөлөнөрүн јоголтып салганынын шылтузында ондый айдары јок јаман ээжи јоголып калган.

Албаты-хозяйствоны социалистический плановый төзөлгө аайынча өскүрип турганынын шылтузында бистин ороондо экономический кызаландардын болор аргазын чек јоголтып, иш жок болорун јоголтып салган, общественун производительный ийде күчтери десе токтоду јок өзүп, производство элбеп јат.

Кажы ла советский гражданиннин иштеер правонын жүрүмде јеткилинче тузаланары онойдо јеткилделип јат.

Журүмге жаны алтап кирип жаткан советский жийт уулдын ла кызыкчактын алдында жангыс сурак: бойыннын Төрөлине тузазын көп жетирерге неге үренип алар, кандый профессияны, кандый специальностьты талдап алар? деп сурак туруп жат. Бистин ороондо ончо профессиялар жакшы да, күндүлү де, бисте кажы ла специальность аайынча иштегедий көп ишчилер жаантайын керек болуп жат.

Капиталистический ороондордо иш жок болуп турганынан, ачанадан, түрениден шыралап жаткан ишкүчиле жаткан албаты СССР-де иштеер правоны бүдүрип салганын советский социалистический общество капиталистический обществоны чик жок артыктап турганынын авчадала жарт темдектеринин бирүзи деп көрүп жат.

3. Амырайтан право.

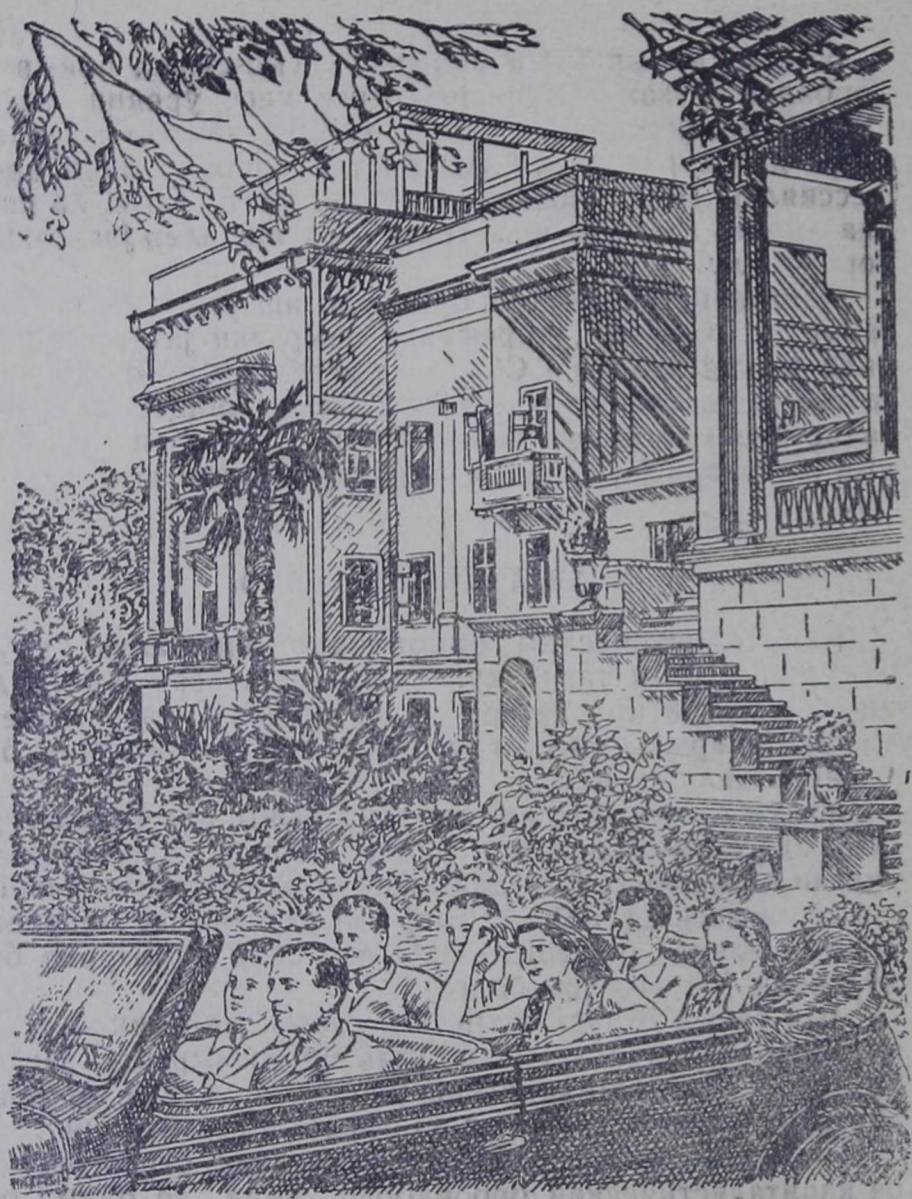
Капиталистический ороондордо амыраары учун өткүрип турган тартыжу. Каан башкарган Россияда иштеер күнди кыскартары учун, албанду, кату иштеп амырап алары учун тартыжуну ишмекчилерге узак өткүрерге келишкен.

Күнүн сайын узак иштеп, аайы-бажы жок чылап турган, иш учун жабыс жал алып, коомой курсактанып турган ишмекчинин чыдалын ойто орныктырып аларга жангыс ла воскресендер сайын амырайтаны ас болгон. Ишмекчилерге бойыннын амыраар ойин культурно өткүргедий жер чек жок болгон.

Жыл сайын отпуск алып, амыраары керегинде ишмекчилер укпаган да. Олор узак ойгө амырайтан жангыс ла „отпуск“ билетендер—иш жок артып калала, оромдо эмезе кайда-кайда күрдин алдында „амырайтанын“.

Ишмекчилердин амыраары керегинде сурак бастыра капиталистический ороондордо эмди де ондый ок айалгада туруп жат. Фабрикаларда ла заводтордо иштеер ойди кыскартары учун, кижин иштегедий айалга тзбөори учун ончо жерлерде ишмекчилердин капиталисттерге удурлажа уур тартыжузы токтоду жок өдүп жат.

СССР-де амыраар правоны жеткилдегени. Совет жан тзбөлгөн лө тарыйын, 1917 жылда, 29 октябрьда декрет чыгарып, иштеер күнди 8 час өдип тургускан. Сталинский Конституция бастыра граждандарга амы-

Сочи гордто „Кызыл Москви“ деп санаторий.

раар право береле, ол правоны тузаланары неле жеткилделип турганын ол ло 119 статьяда айдып салган.

Амыраар правоны тузаланары неле жеткилделип турган десе, бистин ороондо кўнине иштейтен ой телекейде бастыра ороондордогызынан кыска. Ишмекчилерге ле служащийлерге неде ле сайын амырайтан кўнине башка, жыл сайын отпусктар тургузылган, ол ойдө иш жалын оло алып жат; ишкўчиле жаткандарды жеткилдеерге көп санаторийлер, улус амырайтан туралар, клубтар берилген.

Сталинский Конституция ишмекчилерди ле служащийлерди кўнине 8 час иштеер эдип тургускав. Уур айалгада иштеп турган кезик профессияларлу улус кўнине 7—6 час иштеп жат, сўреен уур айалгада иштеп тургандар кўнине 4 час иштегилейт.

Ишкўчиле жаткандардын амырайтаны керегинде Совет жаннын килемјизи. Бистин Советский Союзта ишмекчилер амырайтан ойн културный айалгада өткўрер аргалу болуп турганы сўреен жаан учурлу. Советский государство ло профессиональный союзтар бастыра ороондо улус амырайтан туралар, клубтар, библиотекалар, бичик кычырар туралар, стадиондор, парктар, спортивный площадкалар тўзөгөндөр. Жаан городтордо културанын өргөлөри тудулган. Профессиональный союзтар төрөл ороонло экскурсиялар өткўрип жадылар. Колхозтордо бойларынын клубтары, улус амырайтан туралары, парктары, стадиондоры бар. Театрларды, киноны, музейлерди слер бастыра городтордо ло көп деревнелерде табарыгар.

Советский государство ло профессиональный союзтар улус амырайтан тураларды, клубтарды, балдардын амырайтан тураларын ла жайгы лагерьлерин жазаарына ла тударына, спортивный иш, экскурсиялар өткўрерге, кожоннын ла бийе-ойындардын ансамбльдарын тўзөбргө онон до өскө керектер өткўрерге сўрекей көп акча чыгарып жат.

Ишкўчиле жаткандар керегинде ондый килемји капиталистический ороондордо жок то, болор до аргазы жок.

4. Материальный жанына жеткилдеер право.

Озогы Россияда ишкўчиле жаткандардын ачу-коронду жадын-жўрүми. М. И. Калинин капиталист-

тин заводында иштеген өйдө болгон учурал керегинде мынайда куучындаган:

„Мен квалифицированный ишмекчи болгом, менин иштеп алган жалым ишмекчилердин орто жалынан бийик болгом. Бир катап мен ооруй бергем. Эки ай оорыгам... Докторго төлөйтөн акчаны, эмнин баазыны ого кожуп ийзегер, мен, квалифицированный ишмекчи, кандай айалгада боло бергеним слерге јарт болор. Эки ай ооруйла, мен чек јулдалып калгам“.

Азыйда кер-мар узак орой берген кажы ла ишмекчинин салымы ондый ок ачу-коронду болгон.

Ишмекчи заводто иштеп болбой барганда, оны тургуза ла иштеп чыгарып салатандар. Ошон ары, бөрүчилеп, улуп та отурзан, кенеп калган кижини көрөр кизи чыкпас.

30—40 жылдын туркунына капиталистти бойынын ижиле байыдып келген ишмекчи карый бергенин, оны заводтон чыгара сүрүп салатан. Ондый кизи түрөп калала, кайда-кайда чеденнин алдында эмезе деревнедеги төрөөндөрүнүн печкезинин кийининде өлүмин сакыйтан.

Крестьяндардын жүрүми ондый ок болгон. Крестьяндардын көп жарымызы калаштан ла квастан өскө курсак јибейтен.

Каан башкарган Россияда крестьянин бойынын эртеви жүрүминен јажына коркып жүрөтөн. Аш бүтпезе, оору табылза, кенезе, мал өлзө, өрт чыкса, черүге алза—крестьяниннин хозяйствозы үрөлгени ол. Миллиондор тоолу крестьяндар түрөп, пролетариат болуп, эмезе тербезендеп жүре беретөн.

Карый берген крестьянин төрөл билезинде чаптык болотон. Каргандарды кичеегилебейтен, олорго курсак бербей, „өскө кижинин жүрүмин јип турын, өлөр өйин јеткен!“ деп, көскө лө айдыжатан.

Буржуазный ороондордо албатынын жүрүми једикпестү. Капиталистический ороондордо ишмекчилердин ле крестьяндардын јадын-јүрүми эмди де ондый ок. Оорыган учуралдарда государственный страхование 49 ороондо јок. Кенеген учуралдарга страхование 53 ороондо јок. Каргандарга страхование 41 ороондо јок.

Капиталистический ороондордо улус эрте карып јат. „40 јаштан өрө улусты ишке албай турыбыс“ деп

яр бичиктерди слер американский заводтордын эжиктеринде короригер. Тортөн жаштаг ашкан ишмекчи ишти бачым таппас. Ол иш бедиреп, шакпырап турат, же онын олүмнөг башка сакыр немези жок.

Кезик капиталистический ороондордо, ишмекчи класстын калашту тыг некелтезинен улам, ишмекчилерди страховать эдер керегинде кандый бир закондор чыгарылган. Же ол страхование аайынча взносторды ишмекчилер бойлорынын ас-мас иш жалынан төлөгилейт, пособиени дезе ологго сүрекей ас төлөп жат.

Темдектезе, сыранайла бай деген ороондо—Американын Бириккен Штаттарында бир закон бар, ол закон аайынча ишмекчи страховать эделе, бойынын иштеп алган жалынан $2\frac{1}{2}$ процентти государствого жажына төлөп келген болзо, ондый ишмекчи 65 жашка жеткенде пенсия алар праволу. Сүрекей көп учуралдарда бу пенсия ишмекчинин иштеп алып турган жалынын жүк ле 15—30 процентти болуп жат. 10 миллионго шыдар ишмекчилер ле служащийлер ондый да кичинек пенсияны алар правозы жок. Онызы карган улусты жеткилдегени эмес, карган ишмекчилерди шоодып, кыйнап турганы.

Бир кезек болушты бойлорынын члендерине профессиональный союзтар жетирип жат. Же капиталистический ороондордо ишмекчилердин айдары жок көбизи профсоюзтын члендери эмес, ологдын кандый да болуш алар аргазы чек жок. Болуш керек болгондо, ологго улустаг ла баш болзын деп суранып жүрерге келижет.

Крестьяндардын болуш сакыр жери чек жок. Американын Бириккен Штаттарында 6 миллион крестьянский билелерден 4 миллионы сүрекей түрөп, курсакка да жединбей, чучурап жат. Олог кижжи журтагандый аргазынаг өдүп калган, жаман турачактарда журтап жадылар. Деревнелерде керектү врачтардын ла медицинский учреждениелердин тал ортозы да жок. Жуу тушта крестьянский жашөскүримнин 50 процентти черүде турарга жарабаган. Жылдын сайын жүстер муу крестьянский хозяйстволорды төлү учун садып ийдилер.

СССР-де ишкүчиле жаткандарды материальный жанынан жеткилдегени. Бисге, Советский Союзта, ке-

ректтердин айалгазы торт өскө. Бистин Ковституцияныг 120 статьязында мында айдылган:

„СССР-дин граждандары карый бергежин, эмезе ооруп, иштеер аргазы жок боло бергежин—олор материалый жанынан жеткилделер правогу“.

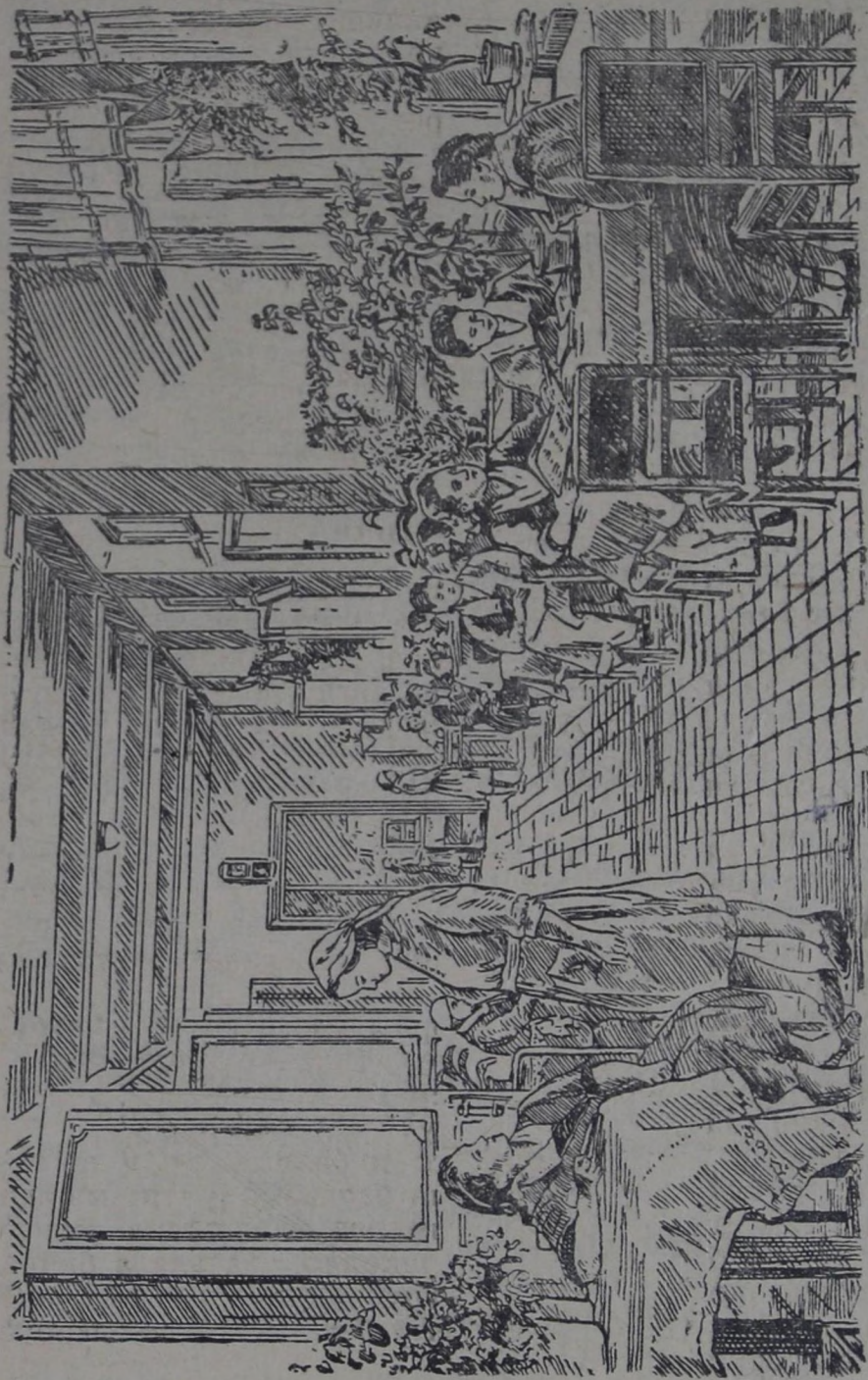
Ондый право неле жеткилделген десе, Советский государство бойнын чодыла ишмекчилерге ле служащийлерге болушту акча (пособие) берип жат, государство граждандарга медицинский болушты жалы жокко жетирет, граждандарга тузаланарга көп санаторийлер берилген.

Пенсия карган ишмекчилерге ле служащийлерге (эр де, үй де улуска) жажына берилет. Пенсия алатан улустын ишке чыдаар аргазы кандый да болзо, олорго ай сайын орто тооло алып турган иш жалынын 50 проценттен ала 60 процентке жетире пенсия берилет. Пенсия алып турган кижин иштеер де правогу. Иштеп, билезин азырап турган кижин өлгөндө, онын билезиндеги иштеер аргазы жок улус ла жажы жетпеген балдары пенсия алып жат.

Иштеп турган жеринде жеткер болгоннан улам, эмезе профессиональный (иштеп турган ижинде табылган) оорудан улам жажына иштеер аргазы жок болуп калган ишмекчилер ле служащийлер ай сайын алып турган иш жалынын 50 процентинен ала 100 процентке жетире пенсия алып жат, өскө шылтактардан улам иштеер аргазы жок болуп калган улус десе ай сайын алып турган жалынын үч үлүзин эмезе үч үлүзин эки үлүзиге кире пособие алып жат.

Ишмекчилер ле служащийлер кезек өйгө иштеер аргазын жылыткан болзо, олорго орто тооло алып турган жалынын 50 процентинен ала 100 процентке жетире пенсия төлөп жат. Билезинде оору кижини көрөргө болуп, бир канча өйдин туркунына ишке чыкпазын деген бичиктү улус база пособие алар правогу.

Колхозчы-крестьяндар карыза, оорыза, иш эдер аргазын жылытса, оорды материалый жанынан бойнын колхозы, журт-хозяйственный артельдин уставы айынча, жеткилдеп жат. Колхозчылардын текши жууны кенек, карган улуска, иштеер аргазын кезек өйгө жылыткан улуска, военнослужащийлердин болуш керексин турган билелерине, онын до өскөлөрине болуш жетиретен фонд төзөп жат.

Кировский җурттың (Киргизский ССР) больницадагы поликлиникада улус врачка кирерин сакып отураман җер.

Советский Союзта кандый ла медицинский болушты (амбулаторияларда, поликлиникаларда, больница-ларда, улустың айылында) албатынын су-кадыгын корыйтан государственный учреждениелер бастыра граждандарга төлү жогынап жетирет.

Жүк ле санаторийлерде ле улус амырайтан тураларда акча алып жат. Ондый да болзо, путёвканың баазынын бир канчазын—тал ортозын эмезе көп сабазын—государственный страхованиениң ле профессиональный союзтардын акказыла төлөп жат.

Каан башкарган Россияда дезе ишмекчилер ле крестьяндар санаторийлер ле улус амырайтан туралар керегинде чек укпагандар да. Капиталистический ороондордогы ишкүчиле жаткандар санаторийлер ле улус амырайтан туралар керегинде эмди де билбес.

5. Үренер право.

Каан башкарган Россияда албатыда үредүлү болор арга жок болгон. Революционный керекте турушкан учун каанның полициязы арестовать эткен крестьянка Ананьева уулын гимназияга үредерге санавганын шылууда айткан. III Александр каан онын айткан сөстөрив кычырала, мынайда бичип салган: „Крестьянин гимназияга кирерге жат. Керектин коркуштузы ол ине!“

Каанның башкарузы, помещиктер ле капиталисттер албатыга үредүлү болор арга бербейтен. Капиталист Рябушинский буржуазия ишмекчилердин үредүлү болорын канайда көрүп турганы керегинде жажырбай айткан:

„Ишмекчилер—мал... Олорды үредетен бе? Фабрикада тузазын көп жетирзин деп, бичикке эмеш үредерге кем жок, је өскө-башка немеге үренейин дегендерин күүн-кайрал жок адып, бууп өлтүрер керек!“

Каанның министрлери орто ло бийик үредүлү школдорго ишкүчиле жаткандардын балдарын жуутпазын деп жакаргылайтан. Ого үзеери, ишмекчи ле ишкүчиле жаткан крестьянин балазынын орто школдо, анчадала бийик үредүлү школдо үренгени учун жалын төлөөргө лө онын курсак-кыйимине керектү бир-кавча жүс салковой акчаны кайдап алзын!

Каан башкарган Россиянын албатызынын төрт үлү-

зининг уч үлүзи бичик билбейтен. Орус эмес көп албатылардын ортозында тоолу ла улус бичикчи болгон. Төртөнөнөн ажыра албатыда бойынын азбуказы да жок болгон.

Каан башкарган Россияда үредү жаньс ла бай класстардын эркетендү правозы болгон.

Буржуазия албаты-калыкты эш неме билбес эдип, карануйда тудуп жат. „Үредү албатыга корон!“ — деп, немецкий фашисттер кыйгырып туратандар. Ишкүчиле жаткандарга үредү керек жок деп, бастыра ороондордын буржуазиязы база айдып жат. Буржуазный госу-дарство школдын алдына: „капиталисттерге капшуун, чыйрак жалчылар ла иште жакшы аайланар ишмекчилер белетеп берер“ сок жаньс задача тургузат деп, **Л е н и н** айткан¹.

Орто үредү дезе, анчадала бвийк үредү, капиталистический ороондордын ишкүчиле жаткан калыктын же-дип болбос амадузы болуп жат. Темдектезе, Англияда, английский юристинг Д. Приттин айтканыла, бир ле кезек ырысту балдар—бай улустын балдары—18 эмезе 22 жашка жетире үренер аргалу.

Капиталистический ороондо көп балдар баштамы да школдо үренбей артат. Темдек эдип, буржуазный ороондордын „озочыл“ ороонынын бирүзин—Америка-нын Бириккен Штаттарын алалы. Америкада баштамы школдо сегис класс, ондо балдар 6 жаштан ала 16 жаш-ка жетире үренет. Ондый школдо бастыра класстарды жаньс үредүчи үредип жат. 1946 жылда американский буржуазный „*Лук*“ деп журнал ондый бир школ кере-гинде мынайда бичиген:

„Бастыра сегис класстын үренчиктери жаньс кыпта үренип жадылар. Кичинек балдар угуза кычырып турганча, жаан балдар арга жокто нени-нени эдип отургы-лайт. Школдо үредү канча кире өдөтөни түштин жарык өйинен камаанду—кычырар арга жок боло бергенде, үредүчи школды жаап ийет. Электричество жок, керек дезе керосин уруп күйдүретен лампалар да сүреен ас, оморды жүк ле ағылу, кандый бир темдектү күндерде күйдүргилейт. Тышкартыннын жарыгы класска жүк арай-дан ла жедет, ондо жаантайын бозомтык болуп жат. Кышкыда класстарда температура нульдан да жабыс

¹ В. И. Ленин, соч, XXIII т. 3-чи чыгарганы, 199 стр.

• Ташкентте Алишер Навоининг адыла адалган янғы
библиотеканын бичик кычырар залында.

болуп јат, үренчиктер ле үредүчи соокко калтыражып отургылайт. Водопровод ло канализация јок“.

Өрөги айдылган школ—Кентукки штаттын төс городынан 15 километр турган Джи деп јердин школы. Мындый школдордо 2 миллионнон ажыра балдар үренгилеп јат. Школго үренетен балдардын 5 миллионы кандый да школго јүрбей јат.

Јажы јаанай берген улустан Америкада 3 миллион кижип школдо качан да үренбеген, 10 миллион кижип бир ле эмеш үренген, чынын алар болзо, оларды бичик билбес деп айдарга келижер. Американын Бириккен Штаттарынын президенти Трумэн школдорунун айалгазы телекейде эн бай ороонго јаан ујат болуп јат деп, арга јокто айткан.

Үредү јанынан керек анчадала колониальный ороондордо коомой. Колонияларда јуртап јаткан 500 миллион балдардын 480 миллионы школго торт јүрбей јат.

СССР-де үредүлү болоры кажы ла кижиге јеткилделген. Советский Союзта албатынын үредүзинин айалгазы чек башка. Каан башкарган Россиядан арткан ујатту керекти—улустын бичик билбесин јок эделе, бастыра албатыны үредүлү эдер деп задачаны советский јан төзөлгөнинен ле ала тургускан. Үредүге једип алатан јол ишкүчиле јаткандардын алдына элбеле ачылган. Ишмекчилердин ле крестьяндардын балдары орто школдын класстарына ла бийик үредүлү заведениелерге толо берген.

Нөкөр Сталин мындайда ајдат:

„Бис ончо ишмекчилерди ле ончо крестьяндарды культурный ла үредүлү эдип аларга турыбыс, бир эмеш өй өтсө, бис онойып эдип аларыбыс“¹.

Сталинский Конституция бастыра граждандарга *үренер право берген*. Конституциянын 121 статьясында мындайда бичип салган:

„СССР-дин граждандары үренер праволу.“

Ол право нениле јеткилделген? Ол право бастыра граждандарга баштамы, јетијылдык, орто, агылу орто көп школдорло, бийик үредүлү көп школдорло, кажы ла албатыларды бойынын тилиле үредип турганыла јеткилделген. Ол право промышленный ла хозяйственный предприятиелерде производственный, технический,

¹ И. Сталин. Ленинизмнин сурактары, 11-чи чыгарганы 109 стр.

агрономический ўредўле, ишмекчи ўскўримдердин ле журт жердеги иитўскўримдердин энгирде ўренетен школдорыла, биржылдык журтхозяйственный школдорло, жүзүн-жүүр курстарла, заочный ўредўле жеткилделип жат.

Ўренер право ончо балдар кыйалта жок жетижылдык ўредўлў болорыла, баштамы ла жетижылдык школдордо жалы жок ўредўле, бийик ўредўлў школдордо жакшы ўренип турган балдарга государственнй стипендия (болушту акча) берип турганыла жеткилделип жат. Жүзүн-жүүр производственный ўредў база жалы жок ўткўрилет. Ремесленный ла темир жолдыг училищелеринде, фабрично-заводской ученичествонын школдорында, суворовский ле нахимовский военный училищелерде, англы ремесленный училищелерде ўренчиктер жалы жокко, государствонын чодыла жангыс ла ўренип тургандар эмес, же государство ололдыг кийимин, курсагын жеткилдеп жат, ўскў жерден келген балдарга общежитие берип жат.

Бистин көп национальностьту государстводо албатынын текши ўренеринде кажы ла албатынын төрөл тиле школдордо ўредери сўрекей жаан учурлу.

Бисте жангыс ла орто школдордо сегизинчи, тогузынчы, онынчы ла бийик ўредўлў школдордо ўредў учун бир кичинек жал төлөп жат. Орто школдын жаан класстарында ла бийик ўредўлў школдордо ўредў учун төс чыгымдарды Советский государство бойы чыгарып жат.

СССР-де албаты-ўредўзинин өнгжүгени. Албатынын ўредўзи керегинде Совет жангын чылаазыны жогынан жетирип турган килемжизи нени бергенин көрөли.

Каан жангы тужында Россиянын журт албатызынын айдары жок көп жарымызы бичик билбес болгон. Эмди Советский Союзтын улусы нургулай бичикчи боло берди.

1914 жылда Россиянын баштамы ла орто школдорында 8 миллион ўренчиктер ўренген. Ўредўлў 1949—50 жылдарда дезе СССР-де баштамы, жети жыл ўредўлў ле орто школдордо, техникумдарда ла ўскў до ўредўлў школдордо 36 миллионнон ажыра кижы ўренген.

Озогы Россияда бийик ўредўлў 91 школ болгон, ондо 112 мун студенттер ўренген. Советский Союзта 1949 жылда 864 бийик ўредўлў школ иштеген, ондо 1 миллион 128 мун студенттер ўренген. Онызы каан

башкарган Россияда болгоннан он катап көп, Кунбадыш Европанын бастыра ороондорун катый алгажын, олордын студенттеринен чик жок көп.

Школдордо ло курстарда үренип турган балдардын, јийттердин ле јаан улустын текши тоозын алып көргөндө, бистин ороондо *кажы ла үчинчи кижиси үренип турганы* јарталат. Каан башкарган Россияда јуртаган 17 кижиден јаныс ла кижии үренген.

СССР-дин ле РСФСР-дин столицазында Москвада СССР-дин наукаларынын Академиязы бар, ого үзеери, он эки союзный республикада—Украинский, Белорусский, Узбекский, Казахский, Грузинский, Азербайджанский, Армянский, Литовский, Латвийский, Эстонский, Таджикский, Туркменский республикаларда бойлорында наукалардын Академиялары бар.

Көп капиталистический ороондордо калганчы јылдарда бийик үредүлү школдордо үренип тургандардын тоозы сүрекей уйан өзүп јат (темдектезе, Авгияда), эмезе астап јат (темдектезе, Францияда, Американын Бириккен Штаттарында).

Сталинский Конституцияда граждандардын үренип правозы керегинде айдылган сөстөри онын учун там јыргалду, там сүүмјилү јаныланып, үредүни, науканы, культураны мактап турган гимн чилеп угулып туру.

6. Уй улус эр улусла түнгей праволу.

Каан башкарган Россияда уй улустын кул јүрүми. Ишкүчиле јаткан бастыра албаты базывчыкта болгон, уй улус дезе, ого үзеери, бойынын өбөгөнинин кулы болгон. Кааннын закондоры аайынча уй кижии бастыра керектерде өбөгөнинин сөзинен чыгар учуры жок болгон. Обөгөнинен јуре берген уй кижини өбөгөни полициянын болужыла ойто экелип алар праволу болгон. Обөгөнинен јоп јокко уй кижии јалданып ишке кирер учуры жок болгон. Обөгөндөри көп учуралдарда эмегевдерин сабап, кыйнап туратандар. Кунчыгыштагы албатыларда өбөгөн кижии эмегенин өлтүрип те салганда, карузына турбайтан. Уй улуста избирательный праволор жок, общественный ла государственный иште иштейтен ле үренер правозын куурмактап, аста-

лып салган болгон. Үй улусты университеттерде үредүчилер эдип жууктатпайтан да.

Ишкүчиле јаткан класстардын үй улустары анчадала кату айалгада болгон. Фабрикаларда ла заводтордо эткен түней иш учун јал акчаны үй улус эр улустап эки катап ас алатан. Крестьянский хозяйстводо үй улус алдынан бойы иштеп, акча табар арга чек јок болгон: кыс бала адазына, эмеген кижии обөгөнине иштеген. Эзелерди ле јаш балдарды корыйтан бир де закон болбогон. Ишмекчи үй улус бала табар өйи јеткенче арга јокто иштегилеп туратан. Көп учуралдарда ишмекчи үй кижии станоктын јанында, крестьянка дезе кырада балазын таап алала, эмеш ле өндөйип келеле, ойто иштеп туратандар.

Ишкүчиле јаткан үй улус фабрикаларда ла јаланда уур ишке үзеери, айылындагы хозяйстводо иштеп, балдарын кичееп, күч ишке бастырып туратан.

Буржуазный ороондордо ишкүчиле јаткан үй улустын јадын-јүрүми каан башкарган Россияда болгон јүрүмнен башказы ас. Капиталистический государстволордын көп сабазында үй улуста избирательный право јок, эмезе олордын правозын сүреен астадып салгав. Түней иш эткен учун үй улус ончо јерлерде эр улустап ас јал алат. Күнчыгыштагы ороондордо ло колонияларда үй кижинин јадын-јүрүми анчадала сүреен уур, ондо эмдиге јетире үй улусты кулдар чилеп садып јат.

СССР-де үй улус эр улусла түней праволу. Үй улус түней праволу болбогонун ла оморды базычыктаитанын Совет јан јок эдип салган. Совет јан баштапкы ла күндеринен ала үй улусты эр улусла *түп-түней праволу* эдип салган, ондый керек бир де капиталистический ороондо јок.

Је праволорын түней эткени—үй улусты јайымдайтанынык јүк ле баштапкы алтамы. Совет јан баштапкы ла өйдөн ала үй улустын түней праволорын јеткилдеерге, јүрүмде бүдүрерге амадап, бастыра иштерди өткүрген. Совет јан ла коммунистический партия үй улусты хозяйственный, общественный, государственный ишке тургузарын баштаган.

Сталинский Конституция үй улусты *„хозяйственный, государственный, культурно-политический јү-*

рўмнин бастыра бөлүктөрүндө эр улусла түңей праволу," эдип салган (Конституциянын 122 статьясы).

Бистин ороондо үй улус государственнй жанын бастыра органдарын эр улусла түңей тудар да, ого тудулар да правоны тузаланат, озор сыранай жаан жамыларга да тудулар аргалу.

СССР-дин Верховный Советине 1950 жылда 280 үй кижн, союзный ла автономный республикалардын Верховный Советтерине десе 1700-тен ажыра үй улус тудулган. Журтсоветтердин депутаттары болуп жарым миллионго шыдар үй улус иштеп жат.

Бисте үй улустын иштеер, иш учун жал алар, амыраар, үренер, материальнй жанынан жеткилделер праволоры эр улусла түңей.

Озогыда жүк ле „эр кижинин“ ижи деп адалын турган иштерде эмди үй улус иштеп турганы бар. Бригадир, мастер, цехтин начальниги, заводтын директоры болуп иштеп турган үй улусты бис көп табарыс, ондый керек озогыда болбогон.

Колхозный строй крестьянка үй кижини ончо жанынан жайымдайла, оорды эр улусла чындап ла түңей праволу эдип салган. Колхозчы үй кижн бойында трудовой кнгалу, ондо онын колхозто иштеп алган ижи ончозы бичилип жат. Эмди ол колхозтын түңей праволу члени, алдынан бойы баш биливер кижн. Обогони де, адазы да оны, озогыда чылап, жалчыланар правозы жок.

1 миллионго шыдар үй улус колхозтын бригадаларын ла малдын фермаларын башкарып, колхозтордын председателдери, оордын заместителдери болуп иштеп турылар.

Научный учреждениелерде, СССР-дин наукаларынын Академиясына жетире үй улус онойдо ок жаан иш иштеп жадылар. Жүстер тоолу үй улус Сталинский сый алгандар.

Албаты хозяйстводо үй улустын учуры Ада-Төрөл учун Улу жуунун жылдарында айдары жок бийиктеген. Советский үй улустын ат-нерелү ижи историяга үргүлжиге кирер деп, нөкөр Сталин айткан.

Советский үй улус Ада-Төрөл учун жууда бойнын Төрөлин корып, Советский Черүде ле партизанский отрядтарда турушкандар. 62 үй кижиге Советский Союзтын Геройынын адын адаган.

Үй улус ла балдар керегинде Совет јаннын килемјизи. Каан башкарган Россияда бир јашка јеткелек эки миллион балдар јылдын ла өлүп туратан деп, Совет јаннын баштапкы декреттеринин бирүзинде айдылган. Совет јан дезе энелерди ле балдарды чеберлеп, кичееп јат.

Улустын су-кадыгына каршулу, уур иштерде үй улусты бистин ороондо иштетпей јат. Балазын эмчектеп турган үй улусты түндеги ишке ле иштеер өйинен узак иштетпей јат. Эмчек баланы азыраарга өне улусты ижинен бождор эдип, ағылу перерывтар тургузылган.

Государственный предприятиялер ле учреждениелер үй улуска бала табардан озо ло онын кийининде, закон аайынча, 77 күн кожолта отпуск берип јат, ол өйгө үй улус иш јалын алып турат.

Колхозтор, бойлорынын уставы зайынча, үй улуска бала табардан озо бир ай, тапкан кийининде бир ай отпуск берип, олардын алдында иштеп алып турган трудкүндеринин орто тооло тал ортозын төлөп јат.

Көп балдарлу энелер үчинчи балазын тапканда ла онын кийининде кажы ла балазын тапканда, государство болушту акча берет. Көп балдарлу энелерди кайралдарга ағылу ордендер ле медальдар тургузылган. Јаңыскан јаткан энелерге государство болушту акча берет. Ондый улустын балдарын, энелеринин күүнле, государство азыраарга алып јат.

Бистин ороондо энелерди ле јаш балдарды корыыр көп учреждениелер ачылган. Ондый көп учреждениелер телекейде бир де ороондо јок.

7. Кандый ла национальносту ла кандый ла расаларлу граждандардын түп-түнгөй праволу болуп турганы.

Каан башкарган Россияда национальный базынчык. Граждандардын бүдүжи кандый өндү болгоннан, кандый тилле куучындап турганынан улам озор эмезе право јок болгон эмезе ағылу, эркетендү праволу болгон деп, бистин сагыжыска да бачым кирбес. Каан башкарган Россияда дезе керектер шак ондый болгон, ондый

ок керектер эмди де көп буржуазный ороондордо бар.

Кааннын подданылары болуп турган албатылардын орус эмес национальностулары избирательный право жок болгон, оларды государственный учреждениелерде ишке албайтан, оларго төрөл тилиле книгелер, газеттер чыгартпайтан, балдарын төрөл тилиле школдо үретирбейтен, оларго иштин жалын жабыс төлөйтөн болгон.

Кааннын башкарузы национальный өштөжү өткөрип, орустарды еврейлерге, татарларды армяндарга, армяндарды татарларга, грузиндерди армяндарга тукуруп туратан. „Кара сотнялар“ помещиктерден, коjoyмдардан, кулактардан, полицейскийлерден турган бандаларды төзөп туратан. Черносотенецтер калжууруп, еврейлерди өлтүрип, айылы-журтын тоноп, оодыч-чачып туратан.

Буржуазный ороондордо национальный базынчык. Көп национальносту буржуазный государстволордо базынчыктаткан албатылардын эмдиги жадын-жүрүми азында Российский империядагы болгон ээжилерге түней.

Темдектеп, Американын Бириккен Штаттарында негрлердин жадын-жүрүмин көрөли. Жүзүн-жүүр шылтактар таап, куурмактанып, американский буржуазия негрлердин избирательный праволорун жокко жуук эдиц жат, эмезе оларды үн берерине торт жууктатпай жат. Түней иш бүдүргөн учун оларго жал акчаны ак бүдүштү улустаг ас төлөп жат. Оларды городтын жүк ле агылу кварталдарында журтаар эдиц ээжилеп салган: олардо ак бүдүштү улусла кожо общественный жерлерге—театрларга, киного, ресторандарга жүрер право жок. Вагондордо ло трамвайларда олардын отуратан жерин чедевдеп салган. Олардын балдарын агылу школдордо үредип жат. Негрлерди „линчевать“ эдиц жат, жартап айтса, оларды жаргы жогынан ла кыйнап өлтүрип турадылар.

Негрлерди өлтүргөн керегинде жетирүлер американский газеттерде көп учурайт, ак бүдүштү дикарьлар оларды негр ле болгоны учун түште бууга салып, адыл салгылайт. Ак бүдүштүлерден турган жаргылар дезе негрлерди өлтүргөндерди бурулабай, актап салат.

Индиянын, Африканын, Тымк Тегистин базын-

чыктадып жаткан колониальный көп тоолу албатыларын өскө ороондордун олжочылары сүрекей кату базын чыктап жадылар.

СССР-дин бастыра граждандарынын праволоры түней. Орөги айдылганы бистин советский керектердег кандый башка! Совет жаг бистин орооннын бастыра национальностьторун ла расаларын жайым ла түней праволорлу эткен. Совет жаг ла коммунистический партия бастыра советский албатыларга национальный түней праволорын чын ла тузаланарын жеткилдеген.

Кандый ла национальностьту албатынын түп-түней праволу болорун Сталинский Конституция бектеп бичип салган. Конституциянын 123 статьясында мынайда айдылган:

„СССР-дин граждандары национальностьнан ла расазынан камааны жогунан хозяйственный, государственный, культурный ла общественно-политический жүрүмнин бастыра бөлүктөринде түп-түней праволу болоры бузулбас закон болуп жат“.

Сталинский Конституция кижиге кандый жаан килемжи жетирип, кандый чындык болуп турганы бу статьядан анчадала тын жарталат.

Бистин ороондо кандый бир национальностьту граждандардын праволорун астадар, эмезе олоор өскө национальностьту граждандарга көрө аңылу праволорло тузаланар учурлу деп, эш немеге жарабас, каршу эрмек таркаткажын, өскө национальностьту ла расалу улусты кем-кем жаман көрүп, олоорды немеге бодобогожын, ондый кижини государственный каршучу деп, 2 жылга жетирире түрмеге отургузар эдип жаргылап салар эди.

Советский гражданин кандый да национальностьту ла расалу болзо, бастыра граждандарла түней праволу тузаланып жат. Ол кандый да государственный ла общественный жамыга тудулар аргалу. Ол кандый ла ишке тудулар, өскө улусла түней жал алар праволу. Ол кандый ла школго кирип үренер, СССР-дин бастыра граждандарыла түней жүзүн-жүүр научный, культурный ишти иштеер праволу.

Бистин ороондо национальный жанынан түней праволу болорун бүдүргени бойыннын национальный жайымы учун тартыжып турган албатылардын маанызы болуп жат.

8. Мүргүл жанын жаңдаары эмеже жаңдабазы жайым болуп турганы.

Каан башкарган Россияда ондый жайым жок болгон. Каан башкарган Россияда көп тоолу мүргүлдердин ортозында православный мүргүл „баштап ла бийлеп турган“ мүргүл болгон. Государство православный церквенин адаанын алып, ого болушып туратан. Православный церквенин служительдери акчаны кудайга мүргүп турган улустан жууп алганына үзеери, государстводон база алып туратандар. Бастыра школдордо кыйалта жогынан үренер предмет эдип кудай жаннын үредүзин үредип туратан. Үренчиктер церквеге барып, мүргүп, мүргүлдин жүзүн-жүүр ээжилерин бүдүргилезин деп, школдын башкарачылары шиндеп көрүп туратандар. Жаан улус мүргүлдин ээжилерин бүдүрбегежив, оморды ижинен чыгарып салатан.

Бага чыкканда, улус алышканда, оморго кере бичиктерди церкве берип туратан. Улус мүргүлдин ээжилерин бүдүрбей алышкан болзо, оны закон жогынан болгон керек деп бодойтон. Онойдо алышкан улустын балдары „закон жогынан табылган“ деп бодолотон, оморды закон корыбас учурлу болгон.

Бийлеп турган мүргүлден өскө мүргүлди жаңдап турган улустын праволорын астадып, көп учуралдарда десе оморды кату истеп туратан. Кудай жанына удурлаштыра пропаганданы тудулу эдип, истеп туратандар. Темдектесе, Академиянын профессорын К. А. Тимирязевти „кудайга бүтпей турган учун“ ижинен чыгарып салгандар. Эмди ол Академия Тимирязевтин адыла адалып жат.

Ондый айалгада мүргүлди жаңдаары эмеже жаңдабазы жайым болоры керегивде эрмек те жок болгону жарт.

Буржуазный ороондордо мүргүлди жаңдаар эмеже жаңдабас жайым жок. Ишкүчиле жаткандар кудай жанынын эш немеге турбас, төгүн шүүлтезине бүдүп турзындар деп, буржуазия күүнзеп жат. Кудай жаны ишкүчиле жаткандарды буржуазияга удурлажа, жакшы жадын-жүрүм учун тартыжарынан туураладып жат.

Онын учун буржуазия мүргүлдин организацияларына жүзүн-жүүр болуш жетирип, мүргүлге удурлашкан пропаганданы истеп жат. Темдектесе, Американын Бириккен Штаттарында телекейдин ле кижинин бүтке-

нин научный јанынан јартап турган шўўлтелерди, Дарвинин, Мичуринин, Лысенконинг шўўлтелерин ўредип турган ўредўчилерди иживенг чыгарып јат.

Кудай јанын јандаары эмезе јандабазы јанынан чындык јайым капиталистический ороондордо јок.

СССР-де мўргўлдин јанын јандаары эмезе јандабазы јайым болуп јат. Совет јан ондый јайым тургузылып турганын 1918 жылда, 5 февральда чыгарган декредиле јарлайла, мўргўл јанынан болгон јўзўн-јўўр буудактарды јок эдип салган. Декретте мынайда айдылган:

„Кажы ла гражданин кандый да мўргўлге мўргўўр, эмезе кандыйына да мўргўбес праволу“.

Мўргўл јанын јандаары эмезе јандабазы јайым дегени—шак ол болуп јат. Оны јўрўмде бўдўрерге болуп, совет јан ол ок декретле *церквени госуударстводон, школды церкведен айрып салган.* Онызы не дегени дезе, церкве ле духовенство госуударстводон кандый да болуш албас эдип салганы, духовенствоны школдо мўргўлдин ўредўзин ўредер право јок эдип салганы, бала чыккан, кижии алган ла јада калган керегинде кере бичиктерди гражданский јандар—Советтер берер эдип салганы болуп јат.

Ол ок декрет мўргўлдин ээжилерин јайым бўдўрерин тургускан. Мўргўлге керектў немелерди ле тураларды мўргўлдин обществоларына јалы јокко берип салган.

Мўргўлдин јайымы керегинде закон СССР-дин Конституциязында айдылган (124 статья), ол закон эмдиги де ойдо кўчтў бойынча артып јат.

Совет јан бастыра граждандарды, олар кандый да мўргўлди јандап, мўргўлди канайда да кўрўп турган болзо, ончозын бириктирип, тўней кўрўп јат. Совет јан граждандарды кандый бир кудайга бўдўп турган учун истеерден болгой, кудайга мўргўп турган улусты истебезин деп корып јат. Церквелерди тоноп, ўреп, чачып, кудайга мўргўп турган улустарды шоодып, истеген немецкий фашисттердин каршу кылыктарын Советский башкару коскорып, иле-јартка чыгарган. Ондый каршу кылык эткен улусты законнын бастыра катузыла карузына тургускан.

Сталинский Конституция бастыра граждандарга

мүргүөр жанынан чындап та жайым берген. Же ошон улам Совет жан ла коммунистический партия мүргүлди бир де керекке бодобой турган деп айдарга жараар ба?

Жок, жарабас. Совет жан ла партия мүргүлди жаратпай жат, ненинг учун десе, *мүргүл улусты базынчыктап жат. Ленин* 1905 жылда мынайда бичиген:

„Мүргүл—бастыра жерлерде албаты-калыкты жаба базын турган духовный базынчыктын бирүзи...“¹

Кудайга, эрликке, көрмөскө бюджетени первобытний кижин ар-бүткеннин күчтерине чыдап болбой турганынан улам табылган. Мүргүл улусты аржанынан бүткен кандый да ийде-күчке бүтсин деп үредет, улустын ла телекейдин салымы ондый ийдеден камаанду деп бүдүмчилеп жат. Ол ийдеге багынбагажын, жаман болор деп, мүргүл улусты коркыдып, базынчыктап жат.

Мүргүл ишкүчиле жаткан улустын кулданычыларга удурлажа тартыжар күчин уйдаадып жат. *Ленин* мынайда бичиген:

„...Мүргүл улусты тенеридеги кайралга болуп, бу жердеги жүрүмге жөпсинип, комудабай жүрзин деп үредип жат.“²

Кудайга мүргүл турган улусты мүргүл бу жерде жадын-жүрүмди жарандырап учун бир де эмеш тартышпазын деп жат. Кудайга бүдүп турган, карагуйда жаткан, эш неме билбес улус жүзүн-жүүр базынчыкка удурлашпай, чыдажып жүргилейт. Советский улус мүргүлдин ээжилерин бүдүрүп жүрген болзо, озор базыначыларды качап да антарып болбос эди, ырысту социалистический жүрүмди качап да тззөп болбос эди.

Шак онынг учун Сталинский Конституция кудайга мүргүөрүн чыв ла жайым эделе, оныла коштой мүргүлге удурлажа пропаганданы өткүрер правоны, жартап айтса, кандый ла *мүргүлге удурлажа тартыжуны сөслө, пропаганда ажыра өткүрер правоны* бастыра граждандарга берген.

Албаты-калыкты канча ла кире элбеде үредерге Совет жан ла коммунистический партия бастыра бар

¹ В. И. Ленин, соч. 10 т. 4-чи чыг. 65 стр.

² В. И. Ленин, соч. 10 т. 4-чи чыг. 65 стр.

аргаларды тузаланып жат. Албатыга науканы, ар-бүткенде ле кижиликтинг обществозында болуп турган керектерди билип аларына партия ла башкару болужып жат, телекейдинг ле кижининг бүткениле таныжып аларга болужып жат.

Советский шкодо јашөскүримдерди јалтанбас, неден де коркубас, јаныс ла бойынынг ла ишкүчиле јаткандардынг коллективный ийде-күчине бүдүп турган улус эдип үредип, таскадып јат, советский јерде ырысту јүрүм учун, коммунизм учун билгир улусты үредип, таскадып јат.

9. Политический јайымдар.

Каан јаны јайымды тумалай базып туратан. Озогы Россияда кандый бир „јайым“ шүүлте газетке чыкпазын деп шиндеп туратан аңылу чиновниктер бар болгон. Олор ончо керектерден „јайым шүүлте“ ле кааннын јанын аңтарарга турганын таап туратандар. Темдектезе, курсак белетеер керегинде книгада „пирогторды јайым кейге отургузар“ деген сөстөрди бир чиновник кырып салган, ненин учун десе, ол эрмек революция керегинде шүүлтеге јетирерденг маат јок деп бодогон.

Революционерлерге десе јайым сөстөрди бойларынын подпольный типографияларында кепке базып, таркадарга келижип туратан. Онойдо озогы өйлөрдө **Л е н и н л е С т а л и н** эдип туратандар.

Полиция ла кааннын охранказынын аңылу агенттери „подданныларды“ шиндеп, оларды эмеш ле ајарынбай айдып ийген сөстөри учун арестовать эдип туратандар. Јуундарды өткүрери тудуулу болгон. Јуулып, оромго чыккан улусты ла демонстрацияларды тоскырып, адып туратан. Темдектезе, 1901—1902 жылдарда Тифлисте ле Батумиде нөкөр **С т а л и н** төзөп өткүрген демонстрацияларды онойдо адып тоскыргандар. Јажытту јуундарда ла организацияларда турушкан учун улусты арестовать эдип, түрмелерге отургузып, ссылкаларга ийип туратандар. Ондор мун большевиктерди ле өскө дө революционерлерди каан јаны түрмелерге отургузып, каторгаларга ийип, кыйнап өлтүрип туратан. Албатынынг эн артык уулдары јайым учун тартыжуда туружып өлгөндөр.

СССР-де политический жайымдар. Улу Октябрьский социалистический революция бистин ороондо политический базынчыкты торт жок эдип салган.

Сталинский Конституция граждандарга бастыра политический праволорды берген.

Ишкүчиле жаткандардын жилбүзине ле социалистический стройды тыгыдарына болуп, Сталинский Конституция советский граждандарга сөстин ле печаттын жайымын, жартап айтса, бойнын шуултезин оосло до, бичик те ажыра жайым айдарын, жуундарды ла митингтерди жайым өткүрер, оромло жүрер ле демонстрацияларды жайым өткүрер праволор берген (125 статья).

Конституция советский граждандарга общественный организацияларга: профессиональный союзтарга, кооперативно-колхозный объединениелерге, жашөскүримини организацияларына, спортивный, коруланар, культурный, технический, научный обществолорго жайым биригер право берген (126 статья). Ишмекчи класстын ла ишкүчиле жаткандардын өскөлөринин де эн сознательный дегендери большевиктердин Бастырасоюзный коммунистический партиясына биригип жат.

Конституция Советский граждандардын акту бойына ла олордын айылы-журтына кем де тийбес, олордын бичик алыжып турганын кем де билбес учурлу деп тургускан (127, 128 статьялар). Советский Союзта бир де кижини жаргынын эмезе прокурордын жөби жогынан арестовать эдетен учуры жок. Гражданиннин айылы-журтына государственной жаннын чыгартылу улустары онын жөби жогынан жаныс ла закондо айдылган учуралдарда кирер учурлу. Кандый бир каршу керектин жартына чыгарга болуп, гражданиннин алып турган бичиктерин кычырар керектү болзо, оны жаныс ла прокурордын жөби аайынча эдер учурлу.

СССР-де политический праволорды жеткилдегени. Бистин ороондо кижинин күчүн жичи класстар жок, бисте государственной жан албатынын колында, Совет жаннын бастыра ижи албатынын жилбүзүн жеткилдеерге ууландырылган.

Сталинский Конституция албаты-калыктын политический ле общественный иште баштанып иштеерин канча ла кирези элбедерге, социалистический стройды там ла тыгыдарга ла өскүрерге амадап, политический праволорды ла жайымдарды жарлаган.

Бистин ороондо политический праволорды ла жайымдарды тузаланарына керектү бастыра материалый аргалар ла айалгалар ишкүчиле жаткандардын колында. Ишкүчиле жаткандар ла олордын организациялары газеттер, журналдар, книгалар чыгарарга керектү типографияларды, чаазынды, куучын айдарга радиостанцияларды, общественный жуундар өткүрерге керектү тураларды, демонстрациялар өткүрерге керектү оромдорды ла площадьтарды, связьтын средстволорун өскө дө немелерди бир де буудак жогынан тузаланар аргалу.

Онойдордо, бистин ороондо политический праволордо жайымдар керектин чын бойында, жүрүмдө бистин бастыра государственный ла общественный строило жеткилделин жат.

Бистин ишмекчилердин бастыразына шыдарын профессиональный союзтар бириктирип жат. Крестьяндардын бастыразына шыдары кооперативно-колхозный организацияларга бириккен. Ондор миллион тоолу улус бойлорынын күүндериле иштеп турган жүзүн-жүүр организациялардын члендери болуп турылар. Бастыра бу организациялар бойлоры алдынан баштаып, жайым иштеп турылар.

10. Буржуазный куурмак демократия.

Ондый жайым, элбек ле толо жүрүмдү общественно-политический жүрүм бир де капиталистический ороонун ишкүчиле жаткандарында жок то, болор до аргазы жок. Ненин учун десе, капиталистический ороондордо жан буржуазиянын колында.

Печатьтын ла сөстин жайымы жок. Буржуазный республикаларда жайым ла демократия (албатынын жаны) өңжүп өзүп жат деп, буржуазный газеттер күнүн сайын бичийдилер.

Же, темдектеп айтса, типографиялар, фабрикалар ла складтарда жаткан чаазындар, радиостанциялар капиталисттердин колында болуп турганда, газетти тизип чыгарарга бир канча миллион акча керек болуп турганда, албатыда печатьтын ла сөстин жайымы бар деп кандый эрмек болотон!

Газеттин ээзи десе ого жарабай турган кандый да статьяны эмесе жетирүни бойынын газетине салдыртпас. Кандый да радиовещательный компания онын ээлерине

жарабай турган куучынды бойынын микрофоны ажыра качан да айтырбас.

Кажы ла капиталистический ороондо газеттерди ле журналдарды чыгарары бир кезек жаан капиталисттердин, „печатьтын корольдорынын“ колында, озор газетке бичийтен улусты бир де уйат жок жаман, каршу кылыкту улустан жалдап алгылайт, онойдо озор озорго жараган кандый ла шуултени, кандый ла төгүнди, кандый ла жарды печать ажыра таркадар аргалу.

Жайым учун туружып, сөс айткан улусты озор күүнкайрал жок туй басып салат. Темдектезе, США-да юстициянын министри төрт жыл иштейле, 135 мун граждандарды түрмеге отургускам деп мактанган. Бир ле жылдын туркувына жаргылар 8 мушнан ажыра приговорлор чыгарган, ол тоодо бир канча кижини өлтүрер эдип жаргылаган. 117 мун государственный служащийлерди серемжилу улус деп темдектеп алгандар. Гитлеровский гестаподо чылап ок, американский „охранкада“ 113 миллион граждандардын сабарларын чаазынга бастырып, темдек алгандар. Жартап айтса, США-да жажы жеткен кажы ла кижини „охранканын“ списогына бичип алгандар.¹

Жуундар өткүрер жайым жок. Бастыра капиталистический ороондордо жуун өткүретен эн артык туралар капиталисттердин колында. Озорды ээлеп турган улус десе тураларын жуун өткүрерге бир канча часка бергенде, көп акча алып жат. Көп учуралдарда озор бойлорынын тураларын жуун өткүрерге торт бербейдилер. Жуун өткүрерге жаан залды табарга жангыс ла коммунистический партияга күч болуп турган эмес, же партийный эмес те ишмекчи организацияларга табарга күч болуп жат. Ишкүчиле жаткандардын жуундарын буржуазный жан көп учуралдарда тоскорып, таркадып турат.

Капиталистический ороондордо „жуундар өткүреринин жайымы“, „сөстин жайымы“ чылап ок, куру сөс, ишкүчиле жаткандарды төгүндеп айткан кей эрмек болуп жат. Жуун өткүретен тураларды общественный жөөжө эдип салза, жангысла ол тушта жуундарды жайым өткүрерге арга бар деп айдарга келижер.

¹ Текши ээжи аайынча болзо, жүк ле каршу кылык эткен улустын сабарынын темдегин алып туратандар. Ондый темдеги бар болзо, каршу эткен кижини кайдан да таап алар аргалу.

Союзтарга биригетен јайым јок. Закон аайынча болзо, буржуазный республикаларда ишмекчилер союзтарга биригер аргалу. Чындап көрөр болзо, кату базынчыкка туй бастырып салган ишмекчилерде союзтарга биригетен правозын бүдүрер арга јок.

Профессиональный союзтар капиталисттерге удурлажа забастовкалар өткүрерде, буржуазный башкару забастовщиктерге удурлаштыра јуу-јепселдү ийдекүчтерди, пулемётторды, броневиктерди, кижинин көзин јийтен газтарды тузаланып турат. Шак ондый керектер, темдектезе, республиканский Францияда, республиканский Италияда болгон. Америкада Дейтон деп городто оптический заводтын 650 ишмекчилери иштин јалын бийиктетсин деп некеп, забастовка өткүргендер. Огато штаттын губернаторы 1400 солдаттарды пулемётторло, танктарла јепсейле, забастовщиктерди туй базарга ийген.

Түней праволор јок. Буржуазияга јалданган улустар буржуазный республикаларда улустын „праволоры түней“ болуп јат деп мактанадылар. Је капиталист ле ишмекчи, помещик ле крестьянин, тойу ла куру княжи, кижинин күчин јип тургандар ла күчин јидирип тургандар канайып түней болотон! Олор түней праволорлу болуп јат дегени төгүн, куурмак эрмек.

Сырагай ла „озочыл“ деген, јартап айтса, экономический јанынаг тын өзүмдү буржуазный ороондордо улустын түней эмес болуп турганы анчадала коркушту болуп јат, анчадала јарт көрүнөт. Ондай ороондорго Американын Бириккен Штаттары айдары јок келижет.

Онда бир јанында бир канча миллиондорго турар јөөжөлү, чөрчөк јериндегидий бай јүрүмдү, сайыркап јаткылаган, уйады јок бир өмөш байлар, экинчи јанында дезе—түреерге једип калган миллиондор тоолу ишмекчилер ле крестьяндар јуртап јат. Онда, керек дезе, ак бүдүштү ле кара бүдүштү улустын, эр ле уй улустын праволоры түней эмес. Онда буржуазия ишмекчилерге удурлаштыра закондор чыгарып јат. 1947 јылда чыккан „кулдык иш керегинде“ законды темдек эдип алалык. Ол закон ишмекчилерде забастовка өткүрер право јок эдип, предпринимательдерле коллективный договорлор тургуспас эдип салган.

Кижининг бойынын жөөжөзине тийбес дегени жок. Буржуазный республикаларда кижиге ле онын жөөжөзине тийбейтени конституцияларда айдылган деп, буржуазия мактанат. Чынын көрзө, бастыра капиталистический ороондордо полиция жүзүн-жүүр шылтактар таап, кандый ла кижини арестовать эдип, түрмелеп турат.

Американын Бириккен Штаттарында „охранканын“ агенттери бойларынын ла сагыжы айыныча улусты тивтип, арестовать эдип, согуп та турадылар. Американын жүүмвен мындый учуралды темдек эдип айдалы. Сенатор Тэйлорды митингте негрлер киретен эжиктен кирген учун полиция арестовать эткен. Сенатор Тэйлор улустын көзинче мынайда айткан: „Полиция мени сүреен катулаган. Тегин кижини полициянын колына киреринен кудай аргадазын“.

Тегин улусла мындый учуралдар көп болуп жат. Георгий штатта журтаган Роберт Холл ак-чек, жокту кижиге болгон, оны уурданган деп бурулайла, колдорун кынжылайла, сабайла, түрмелеп салган. Ол кижиге удабай түрмеде өлүп калган. Буруузы жок Холлды өлтүрген кижини десе карузына тургуспагандар.

Капиталистический ороондордо кандый да демократия; жартап айтса, албатынын жагы жогы биске жарт. Жайым ла демократия дегенин буржуазия мынайда көрүп жат: бастыра жаң, бастыра жөөжө буржуазиянын колында болор учурлу, ишкүчиле жаткандарда не де жок болор учурлу. Ондый буржуазно-демократический республиканы бистин поэт В. В. Маяковский мынайда шооткон.

Бирүзине—тегерик калаш,

бирүзине—тегерик калаштын куру өзөгги.

Онызы демократический республика дегени.

Керектин чынын көрзө, буржуазный демократия дегени байларды жоктулардын күчин жип, байыар аргалу эткени, жоктуларга торолоп өлөривин жайымын бергени болуп жат.

Ондый „демократия“ албатыга керек жок. Ол куурмакту, төгүн „демократия“. Ол—эмдиги өйдин култудачыларынын демократиясы. Ондый демократияга удурлажа эмди бастыра телекейдин ишмекчилери, ишкүчиле жаткандары тартыжып турылар.

Нөкөр Сталин мынайда айткан:

„Кижиги кижининг кучия жийтегин жоголтып салган жерде, кезик улус кезиктерин базынчыктайтавы жок жерде, иш жок болоры ла түрени жок жерде, эртен иш жок отуруп каларынан, журтаар журты ла жиир курсагы жок артарынан коркыйтаны жок жерде чып-чын жайым жүк ле ондый жерде болор аргалу. Чаазында бичилген жайым эмес, акту бойынын жайым болоры ла өскө дө чывдык жайымдар жагыс ла ондый обществодо болор аргалу“.¹

Ондый общество—бистин советский социалистический общество болуп жат. Советский общество бастыра праволорды, жагыс ла чаазында айдылган эмес, чып-чын жайымды бастыра граждандарга бүткүлинче берип жат.

11. Советский албатынын башкарачы ла ууландырачы ийде-күчи.

Лениннин—Сталиннин партиясы. Бойынын улу праволорына ла жайымдарына советский албаты коммунистический партиянын башкарганыла једип алган.

Коммунистический партияны Ленин ле Сталин бу жүсүлдык башталып турарда төзөгөндөр. Ол тушта ол кичинек подпольный организация болгон, ондо жүк ле бир канча мун члендер болгон. Улу Октябрьский социалистический революциянын алдында партияда 240 мун члендер болгон. 1946 жылда дезе партияда 6 миллионнон ажыра члендер болгон.

Бу айдылган тоолор партиянын жүк ле тоозы өзүп турганын көргүзип турган эмес, је онойдо ок албаты-калыктын ортодо онын тоомјызы өзүп турганын, албаты бойынын партиясына бүдүп, оны сүүп турганын көргүзип жат.

Партия—ороондо башкарачы организация. Иш-мекчи класста, Советский Союзтын ишкүчиле јаткандарында партийный эмес жүзүн-јүүр организациялар—государственный ла общественный көп организациялар бар.

Ондый организациялар—Советтер, профессиональ-

¹ „Скрипе-Говард Ньюснейперс“ деп американский газеттин бириккенинин председателиле г-н Рой Говардла куучындашканы.

ный союзтар, кооперативно-колхозный организациялар, јашöскүримдердин организациялары, научный, коруланар, спортивный ла öскö дө обществолор.

Бу көп тоолу организациялардын кажызы ла бойнын бөлүгинде бойнын ижин иштеп јат. Олор ончозы ишкүчиле јаткандардын јилбүзине иштеп јадлар.

Бастыра советский объединениелердин ижи чокум болорын јеткилдеп турган, олордын ижин бир аай эдип, јаңыс јолло көндүктирип турган, бистин общественный ла государственный организацияларды ончозын башкарып турган организация кайда?

Ондый башкарачы организация коммунистический партия болуп јат.

Партия—ишкүчиле јаткандардын озочыл отряды. Бистин партия ороондо ненин учув башкарачы партия боло берген?

Коммунистический партия ишмекчи класстын озочыл ла сознательный отряды болуп јат. Ондо ишмекчи класстын, крестьянствонын ла интеллигенциянын озочыл улустары бириккен.

Партиянын ийде-күчи онын *озочыл революционный теориясында* (үредүзинде). Бу теорияны, бастыра наукалардын једимдерине тözөлгөлөнип, бастыра ороондордын ишмекчилеринин движениезинин ченемелине тözөлгөлөнип, ишмекчилердин башчылары ла улу учёныйлар Карл Маркс ла Фридрих Энгельс будүргендер. Олор öткөн јүсјылдыкта јуртаган. Ол теорияны Маркстын ла Энгельстын керегин улу көндүктиречилери В. И. Ленин ле И. В. Сталин онов ары көндүктиргендер. Ол теория *марксизм-ленинизм* деп адалып јат.

Ол үредү партияга кандый ла ајалганын аайына чыгарга, болуп турган керектердин ичбойындагы колбуларын билип аларга, керектер эмдиги öйдө канайда, кайдаар ууланып өзүп турганын, келер öйдө канайда, кайдаар ууланып өзötöнин билип аларга болужып јат. Бу үредү партияга келер öйдө болотон керектерди ажындыра билип, олордын өзүмин албатынын јилбүзине келиштире ууландыарга арга берип јат.

Марксистско-ленинский үредү капитализмнин кыйалта јок öлөрин, јаңы, коммунистический строй кы-

йалта жок жеңерин научный жанынан жартап, ишкүчиле жаткандарды ондый ижемжиле жеткилдейт. Марксистско-ленинский үредү албатылардын коммунизмге баратан жолдорун жартап көргүзүп жат.

Партия—ишмекчи класстын жуучыл штабы. Ишмекчи класс бойынын өштүлери ле сүрекей күч, кату айалгаларда тартыжып жат. Ол айалгаларды жуунын айалгаларына тундештирерге келижер.

Же жууда черүни башкарып турган ченемелдү штаб жогынан бир де черү жуулажып болбос ине. Шак онойдо ок ишмекчи класска онын революционный тартыжузын башкаргадый, ченемелдү жуучыл штабы керек.

Ишмекчи класстын ондый штабы—коммунистический партия болуп жат.

„Партия—пролетариаттын жуучыл штабы“—деп, нөкөр С т а л и н айдаг.

Ишмекчи класс, жанды жуулап алала, партиянын болужыла бойынын диктатуразын бүдүрүп, общественны башкарып жат.

Партиянын ийде-күчи онын организованный болгонунда. Албатынын организованный болорун В. И. Л е н и н ле И. В. С т а л и н сүрекей жаан учурлу деп көрүп тургандар. *Жүс кижиси биригип, организованный* болуп алгачын, озор мун киживинг ийде-күчин артыктап ийер деп, Л е н и н бичиген. Бойынын члендери организованный болгонунун шылтузында коммунистический партия албатынын өштүлери ле тартыжып, бастыра уур керектерге чыдашкан, албатыкалыкты, Советский государствоны амыр-энчү де күндерде, жуу да тушта башкаратан күч задачаны жеңүлү бүдүрген.

Партиянын ийде-күчи онын бирлигинде ле дисциплиназында. Коммунисттер—бир канча миллион улус, же озор бир кижидий иштеп турылар. Ол неден улам ондый болуп жат?

Коммунисттерди элден ле озо озордын терең бирлиги, шүүлтелери жанынан бирлиги, бүдүмжилеринин бирлиги бириктирип жат. Коммунистический партийный дисциплина партиянын бастыра члендеринин сагыш-шүүлтелеринин бирлигине, партияга бойынын күүвиле башкартып турганына, бойынын партиязынын

керегине учы-куйузы жок беринип турганына тӱзӱлгӱлӱнип жат. Партия бойынын кажы ла членинен сыра-най кату дисциплинаны бӱдӱрерин, жартап айтса, пар-тийный жӱптӱрди эрмек жогынап, чике ле жылгыр бӱ-дӱрерин некеп жат.

Шак онын учун 6 миллион члендӱ партия бир ки-жидий иштеп жат.

Партиянын кажы ла члени производствотогы ижине бойынын таскадузын, бойынын билгирин кӱдӱреринде, трудовой ло государственнӱй дисциплинаны буспай бӱдӱреринде бастыра ижиле, обществодо ло айыл-журтындагы бойынын бастыра жӱрӱмиле ӱскӱ улустар-га жозок кӱргӱзип турзын деп партия некеп жат.

Партиянын ийде-кӱчи—онын албатыла ӱзӱк жок колбулу болуп турганында. Партия албатыла колбу-лу болорун жылжитып салза, эмезе ондый колбузын эмеш уйандадып та ийзе, ол тушта партияга албаты бӱтпей, ого жӱмӱлтӱ этпей барар, партия десе кыйалта жок ӱлӱп калар деп, В. И. Л е н и н ле И. В. С т а л и н ӱреткилейт.

Коммунистический партия бойынын башчыларынын айтканын качан да ундубай жат. Албаты нени сананып, нени шӱӱп турганын коммунисттер билер. Олор пар-тийный эместерден бӱлӱнбей, бӱктӱнбӱйдилер, партий-ный болгоныла мактанбай, партийный эместердин айт-канын тындап угуп турадылар. Коммунисттер партий-ный эместерди жӱк ле ӱредип турган эмес, же олордон база ӱренип, бойынын ченемелин ишмекчи класстын, ишкӱчиле жаткандардын ченемелиле байыдып жады-лар.

Партия партийный эмес миллиондор тоолу болушчы-ларын кӱреелей тартып алган. Партия *жашӱскӱрим-ник Бастырасоюзный Ленинский коммунистический союзун тӱзӱгӱн*. Комсомол партияга жуук туруп жат, онын кӱндӱре башкарганыла иштеп жат. Комсомол го-родтордын ла деревнелердин 10 миллионго шыдар жашӱскӱримдерин бириктирип жат.

Комсомолецтер иште де, Тӱрӱлин корыыр жууда да жаантайын коммунисттерле кожо озочыл жерде тургы-лайт. Комсомол—партиянын бастыра ижинде болушчы-зы болуп, партиянын жӱбин албатыга жетирет. Комсомол партиянын жагы ийде алып турган резервы болуп жат.

Комсомол јашöскүримди Советский Төрөлдин јайымы ла магы учун, Ленинниң—Сталинниң кереги учун, коммунизм јегери учун кандый да уур керектерге чыдажып, бүдүрип саларга белен, јалтанбас, јүрүмди сүүген тартыжачылар әдип воспитывать әдип јат.

Партия албатыны коммунизмге апарып јат. Коммунистический партия ороовдо башкарачы партия болуп турганы керегинде СССР-дин Сталинский Конституцияда бичилген. Коммунистический партия „социалистический стройды тыныдары ла öскүрери учун тартыжуда ишкүчиле јаткандардын озочыл отряды болуп јат“ деп, ондо айдылган. Коммунистический партия „ишкүчиле јаткандардын бастыра организацияларынын—общественный да, государственный да организациялардын башкарачы өзöги“ болуп јат деп, Конституцияда айдылган (126 статья).

Коммунистический партия Советский албатынын, амыр-әнчү строительстводо, онойдо ок јуу да тушта башкарачы ла уландырачы, көдүречи ле тözöчи ийдекүчи болуп јат деп, нөкөр Сталин айткан.

Партия албатынын јадын-јүрүминин материалный ла культурный кемин көдүрери учун, Советский Союзтын ийде-күчин тыныдары учун ла онын телекейлик тоомјзын тыныдары учун, албатылар ортодо амыр-әнчүни бек әдер учун токтоду јогынап тартыжып јат. Партиянын политиказы албатыга јуук, јарт, ол политика советский общественный ла государственный стройдын тözөлгөзи болуп јат.

Шак онын учун советский албаты Ленинниң—Сталинниң партиязына сүреен бүдүп, оны бойынын төрөл партиязы деп көрүп, сүүп јат.

Коммунистический партиянын албатыла колбулу болоры Ада-Төрөл учун Улу јууда там тыгыган. Коммунисттер фронтто јуучылдардын баштапкы рядтарында, партизандардын баштапкы рядтарында, тылдын ишчилеринин баштапкы рядтарында болгондор. Коммунистический партия бойынын башкарганыла советский албатыны немецкий олјочылардан корып алган.

Нөкөр Сталин мындайда айдат.

„Јуунын јылдарында партия албатыга там ла јууктап, ишкүчиле јаткандардын әлбек калыгыла там ла бек колбулу боло берди.

Бистин государство ийде-күчти ондый колбудан алынат¹.

Бойынын сүүген башчызына, нөкөр Сталинге баштадып, советский албаты келер өйдөги ак-жарык жүрүмге—бистин ороондо коммунизм буткүлинче жеңерине бүдүмчилү барып жат.

¹ И. Сталин. Советский Союзтыг Ада-Төрөл учун Улу жуузы керегинде. 1946 жыл. 106 стр.

ХИ. СОВЕТСКИЙ ГРАЖДАНДАРДЫН ТӨС ОБЯЗАННОСТЬТОРЫ¹

1. Праволор ло обязанностьтор керегинде.

Каан јанду Россияда. Каан јаны тужында государственный бүдүрзин деп берген керегин (обязанностьторды) слер канайда бүдүрдигер, кааннын башкарузынын чыгарган закондорын слер канайда бүдүрүп турдыгар? —деп, каан јаны тужында јуртаган ла иштеген улустан сурагар.

Олор карузын мынайда айдар:

— Бис ол бүдүретен керектерди бойыстан туура јайладарга, кааннын закондорын бүдүрбей мойноорго кичеейтенис. •

Овызы да јарт. Азында Россиянын ээзи помещиктер ле капиталисттер болгон. Олор бойлорынын ээжилерин, ишкүчиле јаткандардын көрөр куўни јок ээжилерди тургузатандар.

Праволорды ла обязанностьторды олор мынайда үлештирип турган: праволор—буржуазияга, обязанностьтор—ишкүчиле јаткандарга. Темдек эдиц, ишти алалы. Кем кыйалта јок иштеер учурлу болгон? Јагыс ла јөөжөзи јок ло ас јөөжөлү улус—ишмекчилер ле крестьяндар кыйалта јок иштеер учурлу болгон. Иштин тузазын, јүрүмнин бастыра јакшы јанын кем тузаланар праволу болгон? Капиталисттер, помещиктер, којойымдар, кулактар ондый праволу болгон. Ишкүчиле јаткандар буржуазный государственный бүдүрзин

¹ Обязанность—кыйалта јок бүдүретен керек.

деп берген керектерди бүдүреринен мойноп, каанның жагынын чыгарган закондорды бүдүреринен мойноп турганы јарт болуп јат.

Советский Союзта. Советский јан тужында ишкүчиле јаткандар бойларынын ээжизин тургузып алгандар.

Бисте праволор обязанностьтор јогынан болбой јат, обязанностьтор дезе праволор јогынан болбой јат. Темдек эдип, ишти алалы. Бисте *бастыра улус* кыйалта јок иштеер учурлу. Кажы ла киж иштеген ижиниң тоозы ла чындый бүдүми аайынча јал алар правоны СССР-дин Конституциязы бастыра советский граждандарга берген.

Ишкүчиле јаткандар орооннын јеткил праволу ээзи болуп, советский граждандардын праволорын ла обязанностьторын бойлары тургузып јат. Ол обязанностьтор ишкүчиле јаткандардын јилбүлерине сүрекеј јарамыкту.

Бис чындык государственный ла общественный стройды тѳзѳп алганьс. Бис оны тынъдып ла оной ары ѳскүрип аларга кўнзейдибис. Ол стройды корулаарга, бистин советский Ада-Тѳрѳлди бастыра кўчисле корулаарга бис белен. Оны бүдүрип аларга биске не керек?

Эн ле баштапкы некелте—Советский Конституциянын 130—133 статьялары тургускан обязанностьторды (кыйалта јок бүдүрер керектерди) кажы ла советский гражданин ак-чек бүдүрери болуп јат.

2. Конституцияны буспас! Советский закондорды бүдүрер!

Бистин Тѳс Закон. Сталинский Конституция—ишмекчилердин ле крестьяндардын советский социалистический государствовынын Тѳс Законы деп, бис билерис.

СССР-дин Конституциязында бистин общественный ла государственный стройдын тѳзѳлгѳзи бичилген. Кижини киж кулданар ла базынар арга јок болуп турган ээжи СССР-дин Конституциязында закон болуп бектелип калган. Государстводо бастыра јан ишкүчиле јаткандардын колында болуп турган ээжини Сталинский Конституция бек эдип койгон.

Бистин орооннын бастыра государственный орган-дары, бастыра учреждениелери ле общественный ор-ганизациялары бойлорыннын иштерин СССР-дин Кон-ституциязы аайынча бүүдүрүп жат.

СССР-дин Конституциязын буспай, ондо бичилге-нин кыйалта жок бүүдүргени Советский Союзтын онон артык өзөрүн ле ийде-күчи тыныырын жеткилдеп жат, онон улам советский улустын жадын-жүрүми жаранарын жеткилдеп жат, бистин орооннын сырагай ырысту ойин — коммунизмди жууктадып жат.

Шак онын учун советский гражданиннин баштапкы обязаннозы — *Советский Союзтын Конституциязын* ла советский республикалардын Конституцияларын бус-пай, ондо бичилгенин ончозын *кыйалта жок бүүдүрери* болуп жат.

Советский закондор. Бастыра советский закондор Сталинский Конституциянын төөлгөзи аайынча тургу-зылат.

Бистин закондор капиталистический государственно-нин закондорунан сырагай башка. Ондо законы буржуазный жаг чыгарып жат. Ондо закон кулданагы класстардын жилбүзи аайынча тургузылган, албатыга удурлажа ууланган.

Буржуазия бойынын закондорун бастыра общест-вонын текши жилбүзине келиштире тургузылган деп көргүзөт. Же онызы сырагай төгүн. Оштожип турган класстар болуп бөлүнүп калган: капиталисттер ле ишмекчилер, помещиктер ле крестьяндар, кулданып турган ла кулдандырып турган класстар болуп бөлү-нүп калган обществодо кандый текши жилбү болотон! Капиталистический обществодо ишкүчиле жаткандардын жилбүзунин ле башкарып турган класстардын жилбүзи-нин ортозында качан да жөпкө киришпес терен удур-лаштар бар: буржуазияга тузалу неме ишкүчиле жат-кандарга тузазы жок, ишкүчиле жаткандарга тузалу не-ме башкарып турган класстарга тузазы жок.

Советский социалистический обществодо ондый удурлаштар жок, олордын болор до учуры жок. Бой-лоры ортодо оштү класстар бисте жок ине.

Бистин закондор *ишмекчи класстын ла басты-ра ишкүчиле жаткандардын күүн-табы* аайынча тур-гузылган. Албатынын чыгартылу улузы жарадып, тек-ши обществонын жилбүзине, жартап айтса, бистин об-

ществого кярип турган бастыра ишкүчиле јаткандардын јилбузине болуп, јүрүмге өткүрер деп јарадып койгон керектер бистин закондордо бичилип јат.

Советский ороондо закон албатыга удурлашнай јат, албатыны базынбай јат, *албатыга тузалу* болуп јат. Ондый закон албатылардын историязында качан да болбогон. Советский социалистический государство бастыра албатынын јилбузине болуп тургузылган, оны корулап јат. Советский социалистический государственный, общественный ла ишкүчиле јаткандардын јилбулери качан да *бөлүнбес, бирлик* болуп јат.

Шак онын учун советский закондорды бүдүргени советский государственный тыңдарына, социалистический стройды тыңдарына ла өскүрерине, оног улам советский гражданиннин јадын-јүрүмин јарандыраарына кыйалта јок керектү болуп јат.

Советский јаннын закондорын, постановлениелерин, јакаруларын бүдүреринен бир ле кичинек мойногон кижиле Советский Ада-Төрөлдиге өштүлерине болуш јетирип јат.

Советский закондорды бүдүрбей, бузуп турган кижиле албатынын јилбузине удурлашып, Советский государственный ла советский общественный јилбузине каршу эдип, буруду керек эдип јат. Советский закондорды бускан учун бурулу кижини, онын бурузы канча кирези уур болгоны аайынча ла онын канча кире бурулу болгоны аайынча јаргылап јат.

Закондорды чокум, кыйалта јок бүдүрери — советский гражданиннин экинчи обяаннозы болуп јат.

3. Иштин дисциплиназын буснай, оны бүдүрери!

Буржуазный обществодо ачананын дисциплиназы. Азында заводко јангы ишке кирген кижиле бастыра күчин беринип иштейтен. Је нөкөрлөри оны удабай ла токтодып туратан.

— Не албаданып турун? Заводтын ээзин байыдарга турун ба? — деп айдыжатан.

Чындап та айтса, капиталистический предприятиеге албаданып иштеген кижиле онын ээзин там ла байыдып јат, ишмекчинин бойына дезе ондый иштен кандый

да туза болбой јат. Ишмекчи канча да кирези албаданып иштезе, ол түрениден качан да айрылбайтан.

Капиталистический предприятиедө иш ачананын дисциплиназыла јомөлип јат: коомой иштезен, предприятиенин ээзи сени чыгара сүрүп ийер, ол тушта торолоп јүрерин деп, кажы ла ишмекчи билетен болгон.

Ишкүчиле јаткандардын сознательный дисциплиназы. Советский јан тужында керектер ончозы тазылган ала өскөліп калды.

Бисте хозяйственный предприятиелер государственын эмезе колхозный ла кооперативный организациялардын колында болуп јат. Бистин ороондо иш—албатынын байлык-јөөжөзинин ле јадын-јүрүмин јарандыраарынын төзөгөзи, Советский Ада-Төрөлдиг ийдекүчин тындыарынын төзөгөзи болуп јат. Ишмекчилер, колхозчылар, интеллигенция канча ла кирези тында иштезе, бистин государство ло бистин общество там ла бай, колхозтор там ла бай боло берер, иштеген кижиле бойынын ижи учун там ла көп јал алар, ишмекчилер, колхозчылар, интеллигенция там ла аргалу јадар. Бисте ишкүчиле јаткандар бойларына иштеп јат. Кажы ла ишкүчиле јаткан кижиле там ла јакшы иштеерге јилбиркеп јат.

Шак онын учун бистин социалистический предприятиелерде иш ишкүчиле јаткандардын јайым, сознательный дисциплиназына төзөлип јат.

Иштин дисциплиназын буспай, оны бүдүрер дегени—акту санаазыла иштеери, ишти канча ла кире көп өдип, онын чындыын јарандырып, ак-чек иштеери, советский предприятиелерде ле учреждениелерде тургузылган бастыра ээжилерди ак-чек бүдүрери болуп јат.

Сүрекеј јакшы иштеген ишчилер сый алып јат, күндүлү грамотала, значокторло, Советский Союзтын ордендериле, медальдарыла награда алып јат. Эң јакшы, көрүмјилү иштеген кижиге Социалистический Иштин Геройы деп мактулу ат адап јат. Ондый атты албатынын хозяйствозын, культуразын, науканы көдүрерине, Советский Союзтын ийде-күчин ле магын өскүрерине сүрекеј јаан иштер бүдүрген учун адап јат. Социалистический Иштин Геройы деп адаганы керегинде грамотала кожо Лениннин орденин ле „Серц ле маска“ деп алтын медаль берип јат.

Социалистический Иштин Геройларынын ортозында атту-чуулу государственный ишчилер, хозяйственниктер, конструкторлор, учёныйлар бар, ишмекчилер ле колхозчылар бар.

Иш жалды иштин тоозы ла чындый бүдүм аайынча төлбөри, сүрекей жакшы иштеген учун аңылу награда берери ишчилерди воспитывать эдерине, дисциплиналу ла ак-чек иштеерине, берген жакарувы ажыра бүдүрерине көдүрерге жаан учурлу арга болуп жат.

Карузына тургузары. Же иштин дисциплиназын тыгыздарга биске өскө дө эп-аргалар кыйалта жок керек болуп жат. Ол кандый эп-аргалар?

Бис эмди бойыбыска иштеп турганысты советский граждандардын сырангай көп сабазы билип жат, онын учун олор ак-чек иштеп жадылар, олор дисциплинаны коркыгавынан улам бүдүрүп турган эмес, акту санаа-зыла бүдүрүп турулар.

Же бисте сондоп калган улус база бар. Олор иштен кыйып, общественнын тузазына ас иштеерге, обществодон акчаны ла продукталарды канча ла кире көп аларга кичеенгилеп жат. Ондый улусты түзедерге жаныс ла жартап айдып, үредер керек эмес, же олорды карузына тургузып иштедери керектү болуп жат.

Же ондый да болзо, Советский ороовдо ондый улусты карузына тургузып иштедерин олордын бойларынын жаны, ишмекчи-крестьянский жан ишкүчиле жаткандардын жылбүзин жеткилдеерге өткүрүп жат.

Карузына тургузып иштедери керегинде закондорды ла постановлениелерди чыгарып тура, Советский жан ла коммунистический партия албаты ортозында жаан иш өткүрүп, ондый закондор ло постановлениелер советский общественго керектү болуп тургавын жартап берет.

Государственный предприятииелерде ле учреждениелерде иш керегинде советский закондор аайынча, профессиональный союзтарла жөптөшкөни аайынча, кандый ла ишти бүдүрериян нормазы ла иш учун төлөйтөн жалы тургузылган. Нормазын жаантайын бүдүрбей турган кижини ас жалду өскө ишке көчүрер арга бар. Ишти чындый бүдүрбей, коомой бүдүрген болзо, онын жалын ас төлбөр өмезе сырангай төлбөс тө учур бар.

Государственный, кооперативный, общественный предприятиеелердин ле учреждениеелердин ишмекчилери ле служащийлери кандый да шылтак жоктон ишке

чыкпаза (прогул этсе), оморды албаты жаргынын при-
говоры аайынча ол ло ижинде артырала, 6 айдын тур-
кунына иштеген ижинин жалынан 25 процентти тудуп
алып жат. Предприятиелердин ле учреждениелердин
ишмекчизи ле служащийи бойы баш билинип, ижин таш-
тайла, жүре берген болзо, оны албаты жаргы 2 айдап
ала 4 айга жетире түрмеге отурар эдип жаргылап жат.

Продукцияны чындый этпей, коомой эдип чыгарган
(брак эткен) кижини каршу кыдык эткениле түгей кө-
рүп, государственный буру эткен кижиде деп бодоп, жар-
гыга берип жат.

Ондый кату дисциплинаны ишмекчилердин бойло-
рынын некегени аайынча тургускан. Ишмекчилер жалку
улусты, прогульщиктерди, бир иштеп база бирүзине
качып туратан улусты, коомой продукция эдетен улус-
ты бойларынын ортозында жок болзын деп некегени
аайынча ондый дисциплинаны тургускан.

Колхозчылардын текши жууны кажы ла иште бүдүре-
тен норманы ла онын учун төлөйтөн жалды жөптөп жат.
Колхозтын уставы бастыра колхозчыларды ак-чек иш-
тезин, колхозтын жөөжөзин ле колхозтын жалагында
иштеп турган государственный машиналарды чеберле-
зин, колхозто кандый ла ээжилерди бүдүрзин, оморго
берген ишти ле общественный обяваннозын бүдүрзин,
иштин дисциплиназын бир де буспай бүдүрзин деп
некеп жат.

Коомой иштеген учун, иштин дисциплиназын бус-
кан учун устав аайынча бурулап, иштеп алган 5 труд-
күнин штраф эдип тудуп алат, кылыгын түзөтпей тур-
ган кижини колхозчылардын текши жуунынын жөби
аайынча колхозтог до чыгарып жат.

Ишке чыдаар кажы ла колхозчы, кажы ла колхозчы
уй кижиде колхозко бир жылдын туркунына кыйалта жок
иштеер эдип тургускан трудкүндерди иштеп салар
учурлу. Ишке чыдаар колхозчы ла колхозчы уй кижиде
кыйалта жок иштеер эдип тургускан тоого жетире труд-
күндерди иштебеген болзо, ондый кижини колхозтон
чыгып калган, колхозчы болор правозын жылытып
койгон деп көрүп жат.

Иштин дисциплиназынын учуры. Азыгы өйдө дис-
циплинаны бусканынан жангыс ла кандый бир заводтын
ээзине коромжи болотон: ол астамды эмеш ас алатан,
өскө не де болбойтон. Же бисте кандый бир заводто

эмезе колхозто производственный иштиг заданнени бүдүрбезе, не болор, оны көрөли.

Бистиг ороондо албатынын хозяйствозы бирлик государственнй план аайынча өзүп турганын бис биле-рибис. Бу хозяйстводо продукцияны канча кирези эдип чыгаратан, кажы өйдө бүдүретенин ончозын пландан койгон. Албатынын хозяйствозы бастыразы бир де тутагы жок, үзүгү жоктон иштезин, ороонго керектү немени ончозын берзин деп онойдо өткен.

Таш көмүр иштеп турган эмезе нефть иштеп турган бир кезек предприятиялер бойлорыннй производственный жакылтазын бүдүрбезе, ол тушта не болор? Ол тушта фабрикалар ла заводтор одураарга керектү немелерди жеткил алып болбос. Онон улам озор керектү оборудованиени, машиналарды, тракторлорды, журт-хозяйственный жепселдерди, жуу-жепселди, албатыга керектү өскө дө немелерди жетире эдип болбос. Онон улам өскө заводтор керектү оборудованиени, колхозтор тракторлорды, черү—жуу-жепселди, журт-албаты күнүн сайын тузаланатан товарларды жетире алып болбос.

Бистиг хлопок өскүрип турган колхозтор хлопок жуунадып алатан планын бүдүрбезе, бөс эдетен ле кийим көктөйтөн фабрикалар ороонго ло черуге керектү бөсти, кийимди ле онон до өскө немелерди жеткилинче эдип болбос эди. Аш иштеп турган ла мал өскүрип турган колхозтор план аайынча беретен продукцияны бербезе, ишмекчилерди ле колхозчыларды жеткилдеери күч боло берер.

Бистиг бир де кезек предприятиялерде иштиг дисциплиназын бусканы бистиг албатынын бастыра хозяйствозынын үзүк жок иштеерине буудак болуп, бистиг ороонго ло бастыра советский обществого кором-жы жетирери јарт билдирет.

Үренип турган јашөскүримдерди алалы. Советский государство озорды үреткен учун акча албай јат. Ороонго керектү үредүлү улусты кажы ла јылда канча кирези алатанын государство јылдын ла пландап јат.

Онойдордо, үредүде де дисциплинаны буспай, кыйалта жок бүдүрер керек. Онызы сүрекеј јакшы үренип, үредүни бойыннй өйинде божодоло, бойыннй Ада-Төрөлине канча ла кирези тузалу болорго керектү.

Иштин дисциплиназын бир де буспай, кыйалта жок бүүдүрери—советский гражданиннин үчинчи обязаннозы (кыйалта жок бүүдүрер кереги) болуп јат.

4. Общественный молјуны ак-чек бүүдүрер!

Общественный молјунын учурын јарт билип, сүреен бийик көрөри. Ада-Төрөл учун јуу тушта мындый учурал болгон.

Танктар ла снарядтар коштогон поезд Уралдан фронт јаар бараткан. Машинист поездти сүреен түрген аппаратканынан улам темир јолдын будкалары ла полустанокторы јук ле элес эдип турган. Је кенетийин тормозтор кыјырай берген, поезд чөлдин ортозында токтой берген.

— Не болды?—деп, паровозко јүгүрип келген старший сержант Родионов сураган.

— Кийининдеги контрольный бөктин эрезининен суу чыгып јат, котёл жарылардан маат јок. Јуук деген дегенго канайып-канайып јылып једе берер болбогойыс... Бөкти толгоп салары јаан да керек эмес ле, је паровозтын одын өчүрер керек. Поезд бир суткага токтоп калар. Бистин аппараткан немелер сүреен! Кажы ла мит, нут баалу—деп, машинист карузын берген.

Ол топкага јууктай базала, эжигин ачып ийди, јалбыш атыланып, јалбырап турды.

Кенетийин машинист, болушчызы јзар сан башка көрөлө, јакарды:

— Ончозын ач! Кейди көптөн божот! Салкын өткүре согуп турзын!

— Эмди көмүрди көптөдө чач!—деп, машинист база ла јакарды.

Кызыл јалбыш калын кара көмүрге бүркеди, табынча кирелене берди. Көмүрдин алдынаг коронду газтар чыгып турды. Ёстиндеги котёлдо 10 атмосферага јетире кызып калган буу шуулап турды.

— Је, јазап көр!—деп, машинист тунгак үниле айтты. —Керде-марда не-не болгодый болзо, мени чыгара тарт!

Машинист изү топканын карагуй эжиги јаар киреле, көрүнбей калды.

Ой коркушту узак өдүй жат деп билдирди. Өлүмгө кавча ла кагап учураган, танкта бойы арай күйбеген Родионов белиле, эки жәрдынын ортозыла тер тамчылап агып турганын сезип ийди.

Учы-учында коркойып алган кижинин кара сомы топканын эжигинде көрүнип келди. Машинист Родионовтын ичкеери сунган колдоруна торт жыгыла берди. Онын жүзи чичкерип, ышка торт карарып калыптыр. Ол чыкту, соок кейди ачаптанып, терең тынып турды. Бир кезек өйдин бажында айтты:

— Белев... Атанарга... кем жок...

— Машинист!—деп, үзүктөлип турган үниле Родионов айтты.—Уксан, нөкөр... Сенин фамилияң кем?

— Черников.

— Кандый деподон?

— Троицкий. Не болды?

— Жок, тегивеле... слер, уралецтер, жакшы ок улус!

Родионов машинистти кучактап ийди, онын кийининде паровозтын тепкижинен тўжўре калыды.

Буферлер кыяража берди. Поезд там ла түргөн баратты.

Черников бойына да килебей, мындый ат-нерелү керекти ненин учун эткен?

Общественный молжуны жарт билип, оны сүреен бийик көрүп турган учун ол ондый керекти бүдүргөн. Бу керекти бүдүрерин фронтто жуучыл машиналарды сакып турган жуучылдардын жылбўлери, онын бойындый ок ишчилердин жылбўлери, ишкўчиле жаткандар бойлоры ээзи болуп турган бастыра орооннын жылбўлери оной некеп жат деп, ол жарт билип турган. Ол бастыра обществоло, Советский Төрөллө бек колбулу болуп турганын жарт билип, озор учун жүрүминде кыскаңбас керек деп, билип турган.

Общественный молжу дегенин канайда билер керек. Общественный молжу советский гражданинен озо ло баштап Советский жаннын тургускан закондорун акчек бүдүрерин некеп жат. Бастыра граждандар советский обществонын, государствонын жылбўзине кандый иштер бүдүрер учурлу болуп турганы бистин закондордо бичилген.

Советский граждандардын озочыл, ак санаалу бө-

луги общественный молжуны закондордо тургузылган чике некелтелердег элбеде билип жат. Социалистический общественны өскүрип ле тыгыдарына, Советский Төрөлди жарандыларына керектү ле тузалу бастыра керектерди бүдүрерин олол общественный молжу деи көрүп жат.

Темдектезе, паровозто жек бар болгонун билген болзо, оны жууктагы депого чебер апарып, ремонтко табыштырзы деп, машинист Черниховтон закон некеп жат. Же ол тушта поезд фронтко бир суткага оройтып барар эди. Чернихов десе советский гражданиннин молжузын жарт билип, сүреен бийик көрүп, жүрүмин де кысканбай, мындый жаан жеткерлү ишти бойы бүдүрип салган.

Производството кажы ла ишти иштеер норманы бүдүрзин деп закон некейт. Же озочыл ишмекчилер ле колхозчылар, стахановчылар иштеер норманы жүк ле бүдүрип турган эмес, же ажыра бүдүрип турылар.

Социалистический общественно, ороонго каршу жетирип турган кандый ла керекле кажы ла кизи тартыжар учурлу деп—озочыл советский граждандар бойынын общественный молжузын онойдо билип жат. Акчек санаалу советский гражданин бойынын заводунда, колхозунда једикпес-тутактар бар болгонун көрзө, оны тууразынан кем-кем келип јоголторын сакубай, бойы бу керекке кирижер. Темдектезе, стахановчылар ололдың көкөрлөри иштеер норманы бүдүрбей турганын көргөндө, ололго болуш јетирип, бойынын ченемелин ололго айдып, иштин арбынын бастыра производството көдүрип турадылар. Озочыл колхоз сондоп турган колхозко болуш јетирет. Јакшы үренип турган үреничтер сондоп турган көкөрлөрине болушат.

Бойынын бүдүретен ижин акчек бүдүрбей, анчадала өнөтийин каршу кылык эдип турган бир де кизи акчек санаалу советский гражданин тегин артырбас, ол мындый керектерле тартыжарга советский общественностьты көдүрер.

Общественный молжуны эркиндү бүдүрип турган улустап тем алынып, бис бойыбысты Советский Төрөлибистин јаранары учун бастыра күчибисти бергедий, социалистический общественнын акчек санаалу, иштекей члендери болорына үредерибис.

ээлеп јөөжблөнөр право бастыра капиталистический ороондордын конституцияларыла, закондорыла тургузылган.

Буржуазный моральды азийгы кеп сөстөр јартап јат: „кижи кижиге бөрү“, „кажы ла кижы бойынн учун туружат, ончо улус учун дезе јангыс кудай туружат“, „кажы ла кижинин чамчазы бойынн эдине јуук эмей“ деп оной до өскө кеп сөстөр јартап јат.

Бисте общественный стройдын тözөлгөзи—производствонн орудиели ле средстволоры общественный, социалистический јөөжө боло берерде, буржуазный общественнн ондый ээжилери бистин ороондо болор аргазы јок болуп калган.

Социалистический мораль. Албатынын бастыра хозяйствозында общественный јөөжө јетгени кижы кижинн күчин јийтевин бистин ороондо чек јоголтып салган. Обществонн јөөжө улусты общественный предприятиелерде иштегени ажыра, бирүзи бирүзине нөкөрлик болуш јетирип туратаны ажыра, иштин бүткенине текши јилбүлү эдип турганы ажыра *бириктирип* јат. Обществонн јөөжө улустын ортозында бүдүмчи, најылык, нөкөрлик тözөп јат.

Бистин ороондо *јангы мораль, общежитиенин јангы, социалистический ээжилери* шак ондый тözөлгөдө бүткен. Бистин общественнн ээжилери буржуазный общественнн ээжилеринен чек башка.

Советский социалистический общежитиенин тös ээжилери мындый: общественнн ишке чыдагадый члендери кыйалтазы јогынан иштеер учурлу, кижы кижини кулданары јок болор учурлу, общественный, социалистический јөөжөгө кем де тийбес учурлу.

Социалистический общественнн бу да, өскө дө ээжилери СССР-дин Конституциясында ла бистин закондордо бектелип бичилген. Конституция миллиондор тоолу советский граждандардын јадын-јүрүмин, кылыктарын ээжилеп јат. М. И. Калининни айтканы аайынча, Конституция—„социалистический общежитиенин тös ээжизи“ болуп јат.

Кижы кижини кулданатаны ла базынчыктайтанын, буржуазный обществодо оной улам бүткен отношениелерди социалистический мораль торт јаратпай јат. Иштег канайып-канайып кыйыжарга турган улусты, бойы иштебей, өскө улустын ижин тегин тузаланарга

турган улустын кылыктарын социалистический мораль жаратпай, сүреен жаман кылык деп көрүп жат.

Социалистический мораль советский общежитиеде тӱзӱлгӱн жаны ээжилерле жарталып жат, темдектезе, „ончо улус бир кижин учун туружат, кажы ла кижин ончо улус учун туружат“ деген ээжиле жарталат.

Социалистический мораль улус бирүзи бирүзине карындаштык болуш жетирерин, кандый ла национальностту ла расалу ишкүчиле жаткандарды карындаш улус деп көрӱрүн, общественнын тӱней праволу члени болуп турган үй улусты нӱкӱрлӱр деп көрӱрүн, балдарга ла каргандарга кичеemel жетирерин, кижинин достоинствозын, акчек, чындык болгонун тооп турарын некеп жат.

Социалистический мораль „Үренчиктердин ээжилеринде“ де бичилген. Темдектезе, ондо мындый ээжилер бар: „Бичикчи ле культурный граждандар болуп алала, Советский Тӱрӱлгӱ канча ла кире кӱп туза жетирерге эрчимдӱ үренер учурлу“. „Жаан улустарга кӱндӱлӱ болуп, школдо, тышкары ла общественный жерлерде баштактанбас учурлу“. „Карыгандарга, жаш балдарга, кӱчи жок, оору улустарга килеп жӱрер, олорго жол, отурар жер берип, жӱзӱн-жӱӱр болуш жетирип жӱрер учурлу“. „Ада-энезинин айтканын угуп, олорго болуш, кичинек карындаштарын ла сыйындарын кичеep жӱрер учурлу“.

Советский общественнын бастыра члендери бойларынын ортодо отношенииелерди бирүзи бирүзине нажылыкту болуш жетирип турары аайынча тӱзӱзин деп, олор акту бойларынын жилбӱлерин общественный жилбӱлерге келиштирзин деп, бойыннын жӱрӱминде социалистический общественнын, Советский государствоннын бастыра жилбӱлериле башкарынын деп, социалистический мораль некеп жат.

Советский гражданин акту бойыннын жӱрӱмин, акту бойыннын жилбӱлерин бойыннын Тӱрӱлинин, бойыннын албатызынын улу жилбӱлеринен анылабай жат. Тӱрӱлине служить эдер деп, бойыннын албатызынын текши керегине бастыра бойун беринер деп, миллиондор тоолу советский улус сананат. Бир учуралды темдек эдип алалы.

Советский Черӱ немецтерди Москвадан кӱнбадыш жаар сӱрӱп, Вавя Андрианов журтап жаткан Новая Ми-

хайловка деп журтка жууктап келген. Немецтер оромло пулемётторды кайдаар сүүртөп апарганын, оларды кайда тургусканын Ваня көрүп, темдектеп алган. Ыраакта бистин жуучылдар көрүнип келерде, Ваня октор сыгырыжып турган жаланла жылып барала, жараттан тоолонуп түшкөн.

— Журт жаар барбагар, барбагар, ондо немецтер пулемёттор тургускылап алган!—деп, ол жуучылдарга айткан.

Онон Ваня бистин жуучылдарды немецтер тозула отурган туралардын кийининче баштап апарган. Оштүни бистин черү деревнеден сүрүп ийген. Онон генерал бойы Ванянын төжине Кызыл Чолмоннын орденин тагып береле, сураган:

— Онойдо эт деп, сени кем үретти?

— Кем де эмес, мен бойым—деп, Ваня айткан.

Ваня погребке кирип алала, жуу-согуш божоорун сагып та алгадый болгон. Же ол онойдо этпеген. Жаңы, социалистический мораль Ванянын эди-канына өдүп калган учун, ол ондый жеткерлү, ондый жаан керекти жалтаныш жоктон бүдүргөн. Бистин жашөскүрим жаны, социалистический моральды жаштап ала, школдо үренип турган өйдөң ала алынат.

Советский кижинин бийик моральный качествазы фашистский Германияга, онын болушчыларына удурлажа жуулашкан жууда анчадала жарт көрүнгөн. Советский Черү жаңыс ла бойынын военный билгиринин, полководецтердин мастерствозынын ла жуу-жепсели артык болгонынын шылтузында оштүни жетген эмес, же онойдо ок советский жуучылдар, советский улус немецко-фашистский бандиттерден *моральный жанынан чик жок артык болгонынын шылтузында* жетген.

Буржуазный моральдын арткан-калгандары. Советский граждандардын бастыразына жуугу социалистический общежитиенин ээжилерин жарт билип, ак-чек бүдүрип жадылар. Бу ээжилер олардын *акту бойлорынын моральный некеттелери боло берген*, бу ээжилерди олар акту сагыжыла бойлоры бүдүрип жадылар.

Же бисте сондоп то калган улус бар, олардын сагыжында эски буржуазный мораль эмдиге жетире жүргөнче. Ондый улус жүк ле бойлорынын жылбүлерин корып, жаңыс ла бойлорынын керектерин кичеел жүргилейт.

Советский биледе ондый улус табылганда, бис

олорды жамандап турадыбыс. Бис оларды уредип аларга ченежедибис. Озочыл советский улустың бийик моральный качествомын бис бойыбыста ла социалистический общественнын бастыра члендеринде тыгыда өскүрип аларга кичеенедибис.

6. Общественный, социалистический jööжөни чеберлеер ле тыгыдар!

Капитализмнин тözөлгөзи—jööжөни тагынан ээлегенинде. Революциядан озо социалистический jööжө керегинде куучынды jүк ле подпольный жуундарда большевистский пропагандисттен угар аргалу болгон.

Jööжөни тагынан ээлери капиталисттер, помещиктер, буржуазный писательдер jүзүн-jүүрлөп мактап туратандар. Jööжөни тагынан ээлери—кажы ла кижинин аргалу болорынын тözөлгөзи деп, оло ишмекчилерди ле крестьяндарды мекелеп туратандар. Кара терди төгүп иштегер, чебер болыгар, jööжөни бир эмештен жуугар, онойып слер бойыгарга ла балдарыгарга бай, ырысту jүрүм тözөп аларыгар дежетен.

Je ондый куучын—ишкүчиле жаткан албатыны төгүндегени болгон.

Jööжөни тагынан ээлегени не деп, карган ишмекчилердег суразагар. Олардо иштеер колдорынан ла айыл ичинде тудунар бир эмеш бор-кар немелерден өскө не де болбогон, буржуазиянын мактап турган тагынан ээлеген jööжө дегени—овызы капиталисттер ишмекчилердин күчин кеми-бажы jок jйтени болгон деп, оло слерге айдар.

Помещиктин jерине малы кирген учун, помещиктин агажы кескен учун, андаган учун, керек десе помещиктин jеринен jилек терген учун крестьяндарды канайда согуп, чыбыктап, жаргылап, түрмелеп туратанын карган крестьяндардан суразагар, оло слерге айдып берер. Помещикке, кулакка төлүлү болгон учун крестьяндардын jööжөзин блаап алып, калганчы койын айрып, крестьянинди торт түредип салатанын оло слерге база айдып берер.

Кандый право аайынча ондый керектер болуп туратан? Jööжөни тагынан ээлейтен керегинде „макталган“ закон аайынча! Тагынан ээлеген, кижитийбес, агару

жөөжө дегени ишмекчиге ле крестьянинге ондый болгон. Керектин чынын алза, жүк ле жаан байлардын жөөжөзине тийбес учурлу болгон. Полицейскийлер, урядниктер, стражниктер, приставтар, жаргычылар, кын-жыдагы ийттер чилеп, фабриканттардын, помещиктердин, койымдардын, кулактардын жөөжөзүн каруулдап туратандар. Танынан ээлеген жөөжөнү корыры дегенин чын керекте көргөжин, капиталисттердин ле помещиктердин жөөжөзүн корып, олордын жоктулардын тонойтон правозын корыйтаны болгон.

Помещиктердин ле капиталисттердин ийде-күчи ле олордын колындагы жагы олордын танынан ээлеп турган жөөжөзине төзөлгөлөнөт. Бастыра капиталистический стройдын төзөлгөзи, олар ишкүчиле жаткан албатыны тоноп, базынчыктап турганынын төзөлгөзи—производствонун средстволорун танынан ээлеп жөөжөлөнгөнү болуп жат.

Социализминг төзөлгөзи—общественный жөөжө. Бистин ороондо буржуазиянын жагын антарып салган кийининде, бистин бастыра стройдын экономический төзөлгөзи—производствонун орудиелери ле средстволоры общественный, социалистический жөөжө боло берде, керек чек өскөлөнө берген.

Слердин ада-энеелеригер иштеп турган заводтор, фабрикалар, колхозтор, учреждениелер общественный жөөжө болуп жат. Слерге керектү аш-курсак садып турган магазиндер ле ол аш-курсак бойн база общественный жөөжө болуп жат. Слерди ороонун бир талазынан база бир талазына жетирип турган темир жолдор, керептер, самолёттор—общественный жөөжө. Слердин эмденип турган больницаалар, поликлиникалар, амбулаториялар, санаторийлер, слердин үренип турган школдор, университеттер—база общественный жөөжө.

Социалистический, государственный ла кооперативно-колхозный жөөжөнү чеберлеерге, тынгыдарга, көптөдөргө ишкүчиле жаткан кажы ла кижжи јилбиркен јат.

Сознательный советский граждандар албатынын жөөжөзүн акту жүрегинен чеберлеп, кичееп турадылар, ол керегинде бир учуралды темдек эдип алалы.

Мастер Долгунов жарымдай кенейле, фронттон жапып келген. Немецтерди жапы ла сүрүп ийерде, ол бойынын төрөл заводуна барган. Металлический кон-

струкциялар карара ышталып калган, станоктор татап калган тургылаган... Долгунов станоктордун соок темирлерин колло тудуп көрүп турган. Ол оморды жаантайын тынду немедий бодойтон. Онын сагыжында, станоктор жүк ле уйуктагылап калган, ус кол тийзеле, омор тургуза ла ойгонып келгедий болгон...

Цехке бир уул сыгырп кирип келген. Ол салактап калган кайышты көрүп ийеле, карманынан бычак кодорып алала, бир тилим кайышты кезип алган.

— Токто!—деп, кенетийин цехтин учынан кыйгы угулган.

Уул базып келеткен Долгуновты көрөлө, коркып, тура түшкөн. Долгунов уулдын көстөри жаар кадай көрүп турган.

— Ондый ба?!—деп, чугулын бадырып болбой, Долгунов араай айткан.

— Сен нени айдадын?—Уул кызара берген.—Бу кайыштын өөни керегинде эмеш пе? Ол мында тегин де чирип калар эди.

— Сен черүде менин колымда болгон болзон, бу кайыштын өөни учун тойгончо ыйлаар эдин. Мында кажы ла эрезинге мүргүүр керек, улус омордун учун жүрүмин бергилеген.

— Сен ондый не кижиз?—деп, уул уйадына чыдабай ачынды.

— Унчукпа!—деп Долгунов кыйгырып ийеле, бойнын үнин таныбаган.

— Тым тур!

Уул коркып, Долгунов жаар кылчас эдип көрөлө, түс туруп алган. Кайыштын өөни онын сабарларын торт өртөн турган.

— Мен заводтын ээзи!—деп Долгунов араай жартам берген.

Онон Долгунов заводко не ле неменин үчөтчиги болуп кирген. Удаган жск ол завод ойто иштей берген.

Кажы ла советский гражданин бойын албатынын жөөжөзинин шак ондый ээзи деп шүүп жүрер учурлу.

Сталинский Конституциянын 131 статьясында мынайда бичилген:

„СССР-дин кажы ла гражданини общественный, социалистический жөөжөни советский стройдын кем де тийбейтен агару жөөжөзи деп, төрөлинин байлы-

гынын ла ийде-күчинин төзөлгөзи деп, бастыра иш-күчиле жаткандардын аргалу ла культурный жадын-жүрүминин төзөлгөзи деп, чеберлеп, тыныдып турар учурлу*.

Общественный, социалистический жөөжөни уреп, мензинип турган улусты бистин Конституция албатынын өштүлери деп жарлаган. Социалистический жөөжөни уурдаган улусты Советский закон сыранай кату карузына тургузып жат.

Социализмнин төзөлгөзин чеберлеер ле тыгыдар-Социалистический жөөжөни кичеери—оны жагыс ла уурчылардан ла өштү подрывник-диверсанттардан корыры эмес.

Общественный, социалистический жөөжөни чеберлеер ле тыгыдар дегени—оны чеберлебей, үреп, керек жок жерге айы-бажы жок чыгымдап, кичеибей турганыла, общественный жөөжөгө каршу жетирип турганыла эрчимдү тартыжары болуп жат.

Общественный, социалистический жөөжөни чеберлеер ле тыгыдар дегени—государственный ла кооперативно-колхозный хозяйствоны чыгым жок, чебер башкалары, общественный жөөжөни тuzаланарына ла общественный продукталарды үлештирерине кату учёт ло шижү тургузары, акчанын тоозын чике алары, албатынын кажы ла копейказын чеберлеери болуп жат.

Общественный, социалистический жөөжөни чеберлеер ле тыгыдар дегени—иштин арбынын үзүк жок көптөдөри, продукцияны эдип чыгарарында чыгымдарды жаантайын астадары, онын чындыйын жарандылары, бистин социалистический хозяйствоны элбедери ле көптөдөри болуп жат.

Бистин жашөскүримнин үренип турган школдоры Советский государствонын жөөжөзи болуп жат, олоордын тuzаланып турган бичиктерин ле үредүге керектү өскө дө немелерин эдерине государственный акча чыгымдалып жат. Бастыра албатынын жөөжөзи болуп турган школдорды ла школдо бар не ле немелерди жашөскүрим чеберлеер учурлу.

Общественный, социалистический жөөжө бистин бастыра стройдын төзөлгөзи болуп турганын, Советский Төрөлибистин ийде-күчинин ле албатынын аргалу жадын-жүрүминин төзөлгөзи болуп турганын кача да, кайда да ундубагар.

7. Советский граждандардын бүдүрөтөш мактулу кереги.

СССР-де жуу-жепселдү ийде-күчтер ненин учун кыйалта жок керектү. Советский жан амыр-әнчү учун, албатылар ортодо нак жүрүм учун жаантайын эрчимдү турушкан да, эмди де туружып жат.

Советский жан төзөлгөнүнүн эртенгизинде ле чындык демократический амыр-әнчү тургузары керегинде куучындажып, жөптөжөрүн тургуза ла баштагар деп, ол тушта жуулажып турган бастыра государстволорго ло албатыларга кычыру өткенин, бис историядан бирдерибис.

Же Советтердин жиит Республиказына орооннын ичянындагы контрреволюцияла, өскө ороондордон келген олжочыларла жуу-жепселдү уур тартыжу өткүрерге келишкенин, бис историядан база билерибис. Ол тушта В. И. Ленин мынайда айткан:

„Ишмекчилердин ле крестьяндардын жанын карачы-тонокчылдардан, жартап айтса, помещиктерден ле капиталисттерден корулап аларга, биске жаан ийде-күчтү Кызыл Черү керек“.¹

Ондый черүни бис төзөп алгавыс. Онын төзөөчилери ле башкарачылары В. И. Ленин ле И. В. Сталин болгондор. Кызыл Черүни төзбөринде ле башкарачында олордын эн жуук болушчылары М. В. Фрунзе ле К. Е. Ворошилов болгондор.

Кызыл Черү жуу өдүп турган жерлерде, гражданский жууун от-жалбыжында төзөлип тыгыган. Кызыл Черү 1918—1920 жылдарда бастыра советский албатынын жөмөлтөзине тайанып, ишмекчи-крестьянский жаннын өштүлерине—акгвардеецтерге ле өскө ороондордон келген олжочыларга удурлажа өткүрген уур, күч, мактулу тартыжуда Улу Октябрьский социалистический революциянын жедимдерин корулап алган.

Советский жаннын ла коммунистический партиянын үзүк жок жетирип турган килемжизинин шылтузында чик жок тыгып калган Кызыл Черү 1941—1945 жылдарда фашистский Германияга ла онын болушчыларына удурлажа өткүрген героический тартыжуда Октябрьский революциянын жөнүлерин экинчи катап корулап

¹ Ленин, Соч. XXIV т., 3-чи чыгарганы, 431 стр.

алгай, Советский Союзтын жайымын ла кемнен де камааны жок болорын корып алган.

Советский Черү жок болгон болзо, бисте жайым, кемнен де камааны жок Советский Социалистический Республикалардын Союзы жок болор эди.

Советский Черүнин төс аңылу темдектери. Бистин черүнин баштапкы, эн учурлу аңылу темдеги — оны капиталистический базынчыктаг Октябрьский революция жайымдаган ишмекчилердин ле крестьяндардын жаңы төзөгөнү, ол Советский государствонун жилбүлерин корып турганы болуп жат.

СССР-дин жуу-жепселдү ийде-күчтери советский албатынын бастыра женүлерин корып жат. Олор бистин жерди, бистин заводторды ла фабрикаларды, бистин колхозторды ла совхозторды, бистин школдорды ла университеттерди, бистин культурный байлыгыбысты, бистин жайымысты ла кемнен де камааныс жок болуп турганыбысты, бистин Советский Социалистический Төрөлибисти советский жагнын өштүлеринен корып жат.

Шак онын учун бистин албаты бойынын төрөл Советский Черүзин тыг сүүп, оны тыг кичееп, оныла тыг оморкоп жат. Бистин Советский Черү керегинде албаты мынайда кожондойт:

Сен—бистин коручыбыс, бистин сүүгенис!

Сен—бистин жуулап алган жүрүмбис!

Сенин базыдынды, сенин кожонунды укканда,

Карыгандар да, балдар да—ончыбыс туруп келедибис.

Жайым улустын ийделү, казыр,

Жендирбес күчтү улу черүзи!

Бистин черү ле албаты бузулбас бек колбулу. Советский Черүнин ийде-күчинин төзөлгөзи ондый колбуда.

Бистин черүнин экинчи жагынан аңыланып турганы неде дезе, бистин черү—ол бистин орооннын азында базынчыктаткан албатылардын черүзи, бистин орооннын албатыларынын жайымын ла кемнен де камааны жок болуп турганын корулап турган черү, Советский Союзтын карындаштык албатыларынын черүзи болуп жат. Советский Черүде бистин орооннын бастыра национальностыторынын жуучылдары ла командирлери служить эдип жат. Советский Черү—олордын ончозынын төрөл билези.

Учы-куйузы көрүнбес Советский Союзта журтап

јаткан бастыра албатылар Советский Черүге шак онын учун јаан јомөлтөзин јетирет. Советский Черүнин ийде-күчинин экинчи тәзөлгөзи онызында болуп јат.

Бистин черүнин үчинчи јанынан аңланып турганы неде дезе—бистин черүни өскө албатыларга тоомјылу болорго үредип салганында, бистин черү кажы ла албатынын јайымын ла кемнен де камааны јок болор правозын корырынын, бастыра ороондордын албатыларынын ортодо амыр-әнчү, нак јүрүмди корырынын черүзи болуп јат.

Шак онын учун Советский Черүге бастыра телекейдин јайым сүүген албатылары күүнзеп, ого јомөлтөзин јетирет.

Советский Черү эн улу революциянын—Октябрьский социалистический революциянын јуучылдарынын от-јалбышту ийдезин, мынын алдында качан да болбогон ат-нерелү эркинин, олардын коркубас-јалтанбазын алынган. Советский Черүнин башкарачы ийде-күчи Лениннин—Сталиннин партиязы болуп јат.

Советский Черүнин гениальный башчызы—Генералиссимус И. В. Сталин советский озочыл военный науканы төзөгөн. Ол науканы үренип алган военначальниктер бойлорын сүреен јакшы полководецтер деп көргүскендер. Нөкөр Сталиннин башкарганыла Советский Черү ле Военно-Морской Флот кандый ла өштүни оодо согорго үренип алган.

Советский Черү—албатынын чывдык черүзи, ол капиталистический государстволордын черүлеринен төзинен ала башкаланып, бойынын ийде-күчи јанынан, бойынын јуулажар аргазы ла моральный чындыгы јанынан оларды чик-јок артыктап јат.

СССР-дин јуу-јепселдү ийде-күчтери канайда төзөлөт. СССР-дин јуу-јепселдү ийде-күчтеринде воинский службада турарын бистин Конституция советский граждандардын *бүдүретен мактулу кереги* деп адап јат (132 статья). Чындап та, крестьяндардын ла ишмекчилердин телекейде баштапкы социалистический государствозын, бастыра телекейдин ишкүчиле јаткандарынын бойлорын јайымдап алар учун тартыжузынын ижемјизин ле куйагын—бистин улу Советский Төрөлибисти колында мылтыкту корырынан мактулу кандый керек табылар!

СССР-дин жуу-жепселдү ийде-күчтери *бастыра-текши воинский обязанность керегинде закон* аайынча төзөлип жат. Ол законды СССР-дин Верховный Совети 1939 жылда, 1 сентябрьда жөптөгөн.

Советский граждандар (эр улус) кандый да национальносту, кандый да расалу болзо, кандый да мургулди жандап турган болзо, кандый да уредүлү болзо, социальный угы-төзи, эмдиги социальный айалгазы кандый да болзо — ончозы военный службада турар учурлу.

Командирлерди, Советский Черүний рядовой составын чилеп ок, ишмекчилерден, крестьяндардан, интеллигенциядаг алып жат.

Жуу-жепселдү ийде-күчтердин составына алган советский жашөскүрим военный уредүни күжүренип өдүп. Төрөливе чындык служить эдерге воинский присяга (черт) берип жат.

„Мен Советский Башкарунын жакарузыла менин Төрөлимди—Советский Социалистический Республикалардын Союзын корырга качан да белен, Жуу-Жепселдү Ийде-Күчтердин жуучылы болуп, мен оштулерди учыва жетире женери учун бойымнын канымды да, жүрүмимди де кыскалбай, Төрөлимди билгир, ат-нерелү, ак-чек корырым деп, чертенип турым“.

Бистин албатынын төзөмирлү амыр-энчү ижин сергелеп корырга, Советский Союзы корырга берген жуу-жепселди советский жашөскүрим оморкоп алып жат.

8. Кажы ла советский гражданинин кыйалта жок бүдүретен агару кереги.

Советский ада-төрөлин корыры. Москвадагы бир заводтын стахановказы А. Кирпичёва 1941 жылда нөкөр Сталиннин докладын радио ажыра укканы керегинде мынайда куучындаган:

— Нөкөр Сталиннин айтканын чын деп тургам чылап, бажымла улам ла кекип турдым. Жүрегимде дезе та не болуп турган! Өткөн дө, эмди де болуп турган керектер көзиме көрүнип турат. Нөкөр Сталин производство керегинде айтканын, танктарды, танктар адатан мылтыктарды, самолётторды, гранаталарды, миномётторды көптөдө эдерге колдорысты беш салбай, жакшы иштезедис, ол тушта немецтерди оодо согуп салары-

быс деп айтқанын уктым. Бу иште менин де керегим бар. Менин көзиме бистин завод, менин сверлильный станогым көрүнап келди. Иштеерге үренип алганчам канча сверло үрегең. Же үренип алала, ырыска јелип алгам, күнине эки нормадан бүдүрип тургам. Производството келгелегимде мен неге бодолотон эдим? Бир де немеге бодолбойтом! Туранын төрт толыгынан, примустан ла тоскуурдаң өскө бир де неме билбейтен болгом...

Сталиннин куучынынын кийининде оромго чыккам. Карангуылап салган Москва тал-табыш јок турды. Менин јүрегимде дезе торт ло тандактар јарып тургандый. „Түвиле канча деталь эдип болгойым не? Нөкөр Сталинге карууны бүдүрген керектерле берер керек“ деп, саванып турдым. Станоктын јавына турала, иштей бердим. „Кажы ла эрезин, кажы ла гайка бистин төрөлисти аргадаар. Колдорыс дезе бойыстың. Канча ла керек, ол кире иштеерибис!“—деп, санандым. Јаңыс мен онойдо иштеген эмезим, бистин үчинчи цех бастыразы онойдо иштеген.

Советский Төрөлибисти јук ле Советский Черүнин јуучылы эмес, кажы ла советский гражданин корыыр аргалу да, корыыр учурлу да деп сананган санаа бу ишмекчи үй кижинин куучынында јарт, чокум айдылган. Сталинский Конституциянын 133 статьясында мынайда айдылган:

„Төрөлин корыыры—СССР-дин кажы ла гражданиннин кыйалта јок бүдүретен агару кереги“.

Советский граждандардын кыйалта јок бүдүретен бу керегинин улу учурын бис бойыбыс јакшы билип, терен шүүлтеге алынар учурлу.

Советский Төрөлине измена эткенин Конституция эн јаан каршулу кылык деп јарлап јат. Төрөлине измена эткен улусты советский албаты сүреен јаман көрөт. Советский Социалистический Төрөлине измена эткен улусты адың өлтүрер деп Советский јан тургускан.

Бистин кажыбыстың ла кыйалта јок бүдүретен агару керегибис кандый. 1941 јылда башталган јууны эки черүнин ортозында блүп турган јуудый јуу деп көрөргө јарабас деп, нөкөр Сталин 1941 јылда, 3 июльда албатыга радио ажыра айткан. Ол јуу—Советский Союзты јоголторго ло бастыра советский алба-

Ада-Төрөлин
Корыры - С.С.С.Р-дин
кажыла гражданиниг
агару керети

С.С.С.Р-дин
Конституциязынын
133 статьязынан

тыны кул эдиң аларга коркуду эдиң турган өскө ороондордын олжолочыларына удурлажа *бастыра албатынын Ада-Төрөл учун* өткүрүп турган *Улу жуу* деп айткан. Советский Төрөлибисти корып аларга өткүрөтөн тартыжунун бүткүл программасын биске нөкөр **С т а л и н** ол ок тушта жартап берген.

Жук ле Кызыл Черүниң ле Военно-Морской Флотын жуучылдары ла командирлери эмес, Советский Союзтын *бастыра граждандары* Советский Төрөлин корыыр, советский жердин кажы ла карыжы учун туржар, бистин городтор ло деревнелер учун канынын калганчы тамчызы төгүлгенче жуулажар учурлу деп, нөкөр **С т а л и н** айткан.

Кызыл Черүниң өштүгө удурлажа өткүрүп турган тартыжузына бастыра чыдалла, бастыра аргаларла болушсын деп, нөкөр **С т а л и н** бастыра советский албатыны кычырган. Бистин бастыра ишти жуу керегин бүдүргедий эдиң тургуза ла төзөп алала, бастыра предприятиелердин ижин тыныдыгар деп кычырган. Кызыл Черүни бастыра керектү немелерле жеткилдеерин төзөп, жууга керектү немелер тартып турган транспортты түрген жүрерин жеткилдегер деп кычырган. Предприятиелерди ле связьтын средстволорын корырын, өштүниң шпиондорыла, диверсанттарыла куун-кайрал жок тартыжарын төзөп алар деп айткан. Шыркалаткандарга болуш жетирерин төзөөр деген. Кызыл Черүниң бөлүктерине эрик жокто тескерилеерге келишсе, бастыра паровозторды ла вагондорды кожо апарар, бастыра малды айдап барар, өштүгө бир де килограмм аш, бир де литр горючий артырбас, кожо апарып болбогон баалу жөөжөни жоголтып салар керек деп айткан. Өштү удурумга жуулап алган жерлерде олжочыларга удурлажа партизанский жуу өткүрерин төзөп, оларды кажы ла алтамда кетеп, жоголтор керек деген.

Тартыжунун **С т а л и н** айткан программасын жакшы шууп көрзөгөр, кандый да жерде жүрген, кандый да иште турган кажы ла советский гражданин бүдүргедий керектер ол программада айдылганын, слер жарт билип аларыгар.

Бистин улу башчыбыс нөкөр **С т а л и н** бастыра советский албатыны ийде-күчтү, казыр өштүгө удурлажа героический, калапту тартыжарга көдүрген, ол

тартыжуны тӱзӱгӱн. Ол тартыжу фашистский Германияны ла онын болушчыларын учына жетире женип салган.

Жайымдалары учун ӱткӱрген, чындык жуу. Советский албаты ненин учун кандый да жылытларды керекке албай, учына жетире—Советский Союз ӱштӱни бӱткӱлинче женгенче—ат-нерелӱ, жана баспай тартышкан?

Жуулар эки башка: 1) жайымдалары учун ӱткӱрип турган, чындык ла 2) ӱскӱ албатыларды олжолоп аларга ӱткӱрип турган, чындык, эмес болуп жат деп, В. И. Ленин ле И. В. Сталин ӱреткилейт. Советский жан, коммунистический партия, советский албаты олжочы жууны жаратпай, жайымдалары учун жууны жардып жат.

Советский албаты жайымдалары учун, чындык жуу ӱткӱрген. Советский албатынын жууда тургускан амадузы мактулу, ак-чек болгон. Ол ӱскӱ ороондордон келген олжочылардан бойынын улу праволорын ла женӱлерин корулаган, бойынын тӱрӱл советский ороонун, бойынын социалистический общественный стройын корулаган, ӱскӱ ороондон келген олжочыларга удурлажа, бойынын жангы учун, бойынын жайымы, кемнен де камааны жок болоры учун, бойынын балдарынын жӱрӱми ле ырызы учун тартышкан. Советский албаты ӱскӱ дӱ албатылардын олжочыларга удурлажа ӱткӱрген тартыжузына болушкан.

Немецкий фашисттер ле олардын союзниктери де-зе чындык эмес, олжочы жуу ӱткӱргендер. Жууны олоп жаман, кара амадулу ӱткӱрген: олоп ӱскӱ албатыларды тоноц, кулданып аларга болуп жуулашкандар.

Шак онын учун советский албаты фронттордогы жууда ла тылдагы иште онын алдында качан да болбогон героизмди кӱргӱзип турушкан, коммунистический партиянын баштаганыла бойынын ӱштӱлерин ончозын женип салган.

Советский патриотизм. Тӱрӱлин корыыры керегинде Сталинский Конституцияда айдылган улу сӱстӱрди советский гражданин жук ле сагыжыла билип турган эмес, бастыра жӱрегиле жардып турат. Советский Тӱрӱлин сӱӱп турганы—агылу ийде, ондый ийде капиталистический ороондордо жок.

Кажы ла советский кижиде—орус, белорус, эстон,

туркмен, башкир кижиде ле өскө дө ончо улустарда олордын чыккан, өскөн төрөл жери бар. Кажы ла кижинин санаазы бойыннын чыккан, өскөн жериле узук жок колбулу болуп турганы жарт. Кажы ла кижинин бойыннын төрөл ороонун, онын ар-бүткенин, онын албатызын, бойыннын албатызынын тилин, культуразын, жан-даган жанын тын сүүп жат.

Je кажы ла советский албатыда бойыннын төрөл орооны бар болзо, бастыра советский албатыларда, бастыра советский республикаларда олорды жаан ийде-күчтү бир государствого—Советский Социалистический Республикалардын Союзына бириктирген бир улу Советский Төрөли бар. Кажы ла советский албатынын күзеген амадузы, эң артык санаазы ол улу Төрөлиле узук жок колбулу. Темдектезе, таджик албаты бойыннын фронттогы уулдарына мынайда бичиген:

„Бис Төрөлибис керегинде айдып турганибыста, бистин көзибистин алдында жаным ла байлык Вахша өзөк, жаным ла Ленинабадский абрикосовый ла яблоневый садтар, жаным ла теңериге жетире көдүрилген карлу Памир көрүнип турган эмес: бистин Төрөлибис—ол Россиянын жажыл агаштары ла жаан суулары, Украинанын бийик түжүмдү кыралары, Кара талайдын жараш жараттары, көп чөрчөктөрдө чүмделген Кавказтын кырлары ла революциянын кабайы—Лениннин улу городаы. Бистин Төрөлибистин төс жеринде ийде-күчтү, улу жараш Москва туры, бистин Төрөлибистин бастыра албатыларынын ырызын жарыдып, Кремльдин башняларында рубиновый чолмондор жаркындалат. Ондо, азыйдаг бери турган Кремльде, Улу Ленин иштеген, ондо Улу Сталин иштеп жат...“

Бастыра советский улустын санаазы ла бастыра эт-жүреги Советский Союзка—бойыннын Улу Төрөлине жаантайын уулавган да, уулаанып та жат.

Советский граждандар бойыннын социалистический Төрөли учун, кулданышты, национальный базынчыкты жоголтоло, улустын кожо иштеп ле бирүзи бирүзине болужарын төзөп алган, өскө орооннон келген олжочылардан ороонун корып алган общественный ла государственный стройы учун сүреен оморкоп турылар.

Кулданышту капиталистический стройды, онын жескимчилү ээжилерин советский граждандардын көрөр күүндери жок, олоор бойлорынын Советский Социали-

стический Төрөлин калганчы тынжы чыкканча корырга белең.

Капиталистический государстволор бистин ороон жаар шпиондорды, каршучыларды, подрывник-диверсанттарды өмдиге жетире ийип тургандарын советский албаты ундубай жат. Советский улус Советский Союзтын өштүлерин бастыра бар күүниле жаман көрүп турулар.

Же советский албаты өскө албатылардын праволорун жаан тоомжылу көрүп жат. Советский албаты бастыра албатыларла амыр-энчү, нак журтаарга күүнзейт.

Советский патриотизм өскө национальностторлу ла расалу улусты жаман көрүп, өштөп турганын көргүзип турган эмес, бойынын Төрөлине, коммунизмнин керегине советский албатынын учу-куйузы жок берингенин көргүзөт.

„Советский патриотизм бистин орооннын бастыра нацияларын ла албатыларын бөлүп турган эмес, карын карындаштык бир билеге бириктирип жат“¹ деп, нөкөр Сталин айтат.

Советский патриотизмде советский албатылардын национальный жылбүлери ле Советский Союзтын бастыра ишкүчиле жаткандарынын жүрүмунин текши жылбүлери биригип калган.

Советский патриотизмнин жендирбес ийдези. Бойынын Советский жанын, ишкүчиле жаткандардын жагын корып турган албатыны, бастыра улустын ижинин ончо једимдерин, культуранын бастыра байлыгын ого бойына, онын балдарына тузаланар арга беретен керектин јенүзи учун тартыжып турган албатыны кем де, качан да јечип болбос деп, В. И. Ленин айткан.

Советский Төрөлин сүрекей сүүп, ого берингени— Советский Черүнин историяга канчын-чакка кирер качан да ундулбас јуучыл подвигтеринин төзөлгөзи болуп жат. Төрөлин сүрекей сүүп, ого берингени— советский албатынын, јуу тушта тылдагы иштин көп сабазын бүдүргөн үй улустын ла јашөскүримнин ат-нерелү ижинин төзөлгөзи болуп жат.

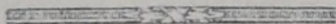
Советский патриотизм албатынын өштүле тартыжар ийдезин он катап көптөдөт, јенүге једер јолдо турган

¹ И. Сталин. Советский Союзтын Ада-Төрөл учун Улу јуузы жерегинде. 1946 жыл. 142 стр.

кандый ла буудактарды сый согот. Советский патриотизм амыр-энчү өйдө бастыра уур керектерди өдүп чыгат.

Советский патриотизм эмди фабрикаларда ла заводтордо, колхозтордын ла совхозтордын јаландарында ла фермаларында, транспортто албаты кучин кысканбай, ат-верелү иштеп турганында, учёныйлардын ла изобретательдердин лабораторияларында, писательдердин ле јурукчылардын творчествозында, јашөскүриминг отличный үредүзинде, советский албатынын амыр-энчү ижин онын черүзи сергелен корып турганында көрүнөт.

Советский граждандардын от-јалбышту патриотизми — Советский Союзтын ийде-кучинин качан да артабас тözөлгөзи.

ХІІІ. СОВЕТСКИЙ СОЮЗТА ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯННЫН ОРГАНДАРЫ КАНАЙДА ТӨЗӨЛИП ЈАТ.

1. Буржуазный ороондордо выборлор.

Каан јанду Россияда. 1905 јылда революционный движениеден јалтавып, каан башкару Государственный дума төзөгөн. Ол думага выборлор мынайда өткөн.

Эн баштап „выборщиктерди“ туткан. Помещиктер ле городтогы буржуазия „выборщиктердин“ текши тоозынын 75 процентин туткандар. Крестьяндар „выборщиктердин“ 22,4 процентин туткан. Ишмекчилер „выборщиктердин“ 2,4 процентин туткан. Онын кийинде бастыра „выборщиктер“ думага депутаттарды кожо туткандар.

Албатынын тал ортозын—үй улусты—избирательный праволор јок эдип койгон. Орто Азияда ла Сибирьде јуртаган 10 миллионго јуук кижилу орус эмес албатыларды база избирательный праволоры јок эдип койгон. Кавказтын албатыларынын избирательный праволорын сүрекей кыскартып койгон: бастыра Кавказтан јук ле 10 депутат тудулган. Орус тил билбес кижидумага тудулар учуры јок болгон.

Кааннын думазына выборлор өткүреринин ээжизи мындый болгон учун, ишмекчилердин ле крестьяндардын чыгартылу улусы думада сүрекей ас болгоны јарт. Кааннын Государственный думазы албатынын чыгартылу улустарынан тудулган дегени куру куурмак болгон.

Бастыра буржуазный ороондордо граждандардын избирательный праволорын ондый ок эп-сүмеле өмди де сүрекей астадып јат.

Бу ороондордун конституцияларын ла избирательный закондорун тургузарда, сурекей көп тоолу граждандардын избирательный праволорун төрт жоголтып, эмезе сурекей астадып койгодый эдип тургускан. Көп государстволордо үй улусты избирательный право жок эдип койгон. Колонияларлу (жуулап алган ла базынып турган ороондорды башкарып турган) ороондордо колонияларда азыдан бери журтап жаткан улусты избирательный право жок эдип койгон.

Буржуазный ороондордо избирательный праволу болотов кижиге бир канча некелтелер тургузып жат. Темдектезе, ол кижиде бойынын ээлеп турган жери эмезе жөөжөзи бар болор учурлу. Ол кижиге канча да класс божоткон үредүлү болор, эмезе бийлеп турган нациянын тилин билер учурлу. Ол кижиде бойынын туразы бар болор учурлу эмезе ол узак өйдиг (жарым жылдыг, бир жылдыг, эки жылдыг эмезе оной до көп өйдиг) туркунына жангыс жерде журтап жадар учурлу. Избирательный правоны мындый эп-сүмелерле кыскартып турган шылтузында Американын Бириккен Штаттарында 16 миллионго жуук улусты избирательный право жок эдип койгон.

Буржуазный ороондордо государственнй жангын органдарына бийлеп турган класстардын—капиталисттердин ле помещиктердин чыгартылу улустары көп тудулзын деп албаданып, кезик улустын избирательный правозын торт жоголтып ла кыскартып жат. Буржуазия ишкүчиге жаткандарга удурлажа, базындырган албатыларга удурлажа, оорды государствоны башкаларына жууктатпаска избирательный правоны онойдо жоголтып ла астадып жат.

Капиталистический ороондордо выборлор күүн-кайрал жок классовый тартыжулу айалгада, кулданачы класстар избирательдерди кыстап турган айалгада өдүп жат. Буржуазный партиялардын баштачылары избирательдерди жүзүн-жүүр меке-сүмеле ижендирип, карындап, коркыдып, албадап, избирательдердин үнин көптөдө аларга бойлоры ортодо блааш эдип жадылар. Буржуазный газеттер ишмекчилердин ле крестьяндардын партияларынын кандидаттарын жабарлап, кандый ла эп-аргала жамаядап турат.

Бастыра государственнй аппарат капиталисттердин ле помещиктердин колында, типографияларды ла га-

зеттерди олор башкарып јат, јуун өткүрерге керектү туралар ла көп акча-јөөжө олордын колында. Избирательный правоны ишкүчиле јаткандарга конституция аайынча берген де болзо, мындый айалгада олорго ол правоны тузаланарга сүреен күч болуп јат.

Шак ондый шылтактардан улам, капиталистический ороондордо выборлор болордо, буржуазный парламенттерге бийлеп турган класстардын—капиталисттердин ле помещиктердин чыгартылу улузы сүрекей көп тудулып јат.

2. Советский избирательный система.

Советтерге депутаттар тудары. Бистин ороондо государственный јаннын органдарына выборлор капиталистический ороондордогызынан торт башка өдүп јат.

Ишкүчиле јаткандардын Советтерине выборлор өткүрери бисте бастыра албатынын байрамы болуп турганын бис билерис. Кажы ла выбордонго узак өйдин туркунына избирательный кампания өдүп јат. Бистин ороондын бастыра городторында ла јурт јерлеринде избирательдердин көп тоолу јуундары өдөт, ол јуундарда депутатка кандидаттарды көстөп лө шүүжип јат.

Советтерге депутаттар тудатан выборлордо избирательдер ончозы јүс процентке јуук туружып јат. Темдектезе, 1950 јылдын 12-чи мартта СССР-дин Верховный Советине депутаттар тударда избирательдердин 99,98 проценти турушкан. Онойдордо, кажы ла 10.000 избирательден выбордо јүк ле 2 кижиле турушпаган. Коммунисттер ле партийный эместер биригип, *текши кандидаттар* көстөгилейт. Выбордо турушкан избирательдердин ончозына јуугы ол текши кандидаттар учун үндерин бергилейт.

Бир де буржуазный ороондо государственный јаннын органына выборлордо избирательдер мынайып ончозы качан да турушпаган да, турушпай да јат, избирательдер бистин ороондогы избирательдердегидий јаныс күүндү качан да болбой јат.

Бир де капиталистический ороондо башкаруда турган буржуазный партия выборлор тушта партийный эмес калыкла кожо турушканын бис качан да көрбөгөнис. Буржуазный партиялар албатыга бүтпей, онон коркып јат.

СССР-дин Верховный Советине выборлор өдйп турган кјн.
А. Волковтын јуругынан.

Јагыс ла коммунистический партия партийный эмес калыкка союз тургузар аргалу, нениг учун дезе, бистин бастыра албаты коммунистический партияга бұдұп јат, партия дезе бастыра албатыга бұдұп јат. Јагыс ла социализмниг орооньнда, чын ла демократиянын орооньнда выборлордо коммунисттердин ле партийный эместердин союзы мындый јешўлу болор аргалу.

Советтерге өткүрген выборлор советский албатынын бек морально-политический бирлигин, онын бир кўўч-санаалу болгонын, бистин албаты советский башкаруны ла коммунистический партияны кўреелей бек турганын јаркынду көргүзет.

Советский Союзтын албатылары коммунистический партияны ла онын башчызын нөкөр Сталинди сўўп турганын, ого сўрекей бұдұп турганын Советтерге өткүрген выборлор сўреен јарт көргүзет.

Депутатка баштапкы кандидат эдип советский албатынын улу башчызын нөкөр Сталинди бастыра союзный республикаларда көстөп турылар.

Советский граждандардын избирательный праволоры. Государственный јагнын органдарына—Советтерге выборлор бистин ороондо кандый төзөлгөлдө бұдұп јат?

Сталинский Конституция *бастыра-текши избирательный право* тургускан. Онойдордо, СССР-дин 18 јашка јеткен бастыра граждандары Советтерге өткүрген выборлордо ончозы туружатан праволу болуп јат.

Советский Союзтын Конституциязы аайынча, 23 јашка јеткен кажы ла советский гражданин СССР-дин Верховный Советинин депутадьна тудулар аргалу. Союзный ла автономный республикалардын Верховный Советтеринин депутадьна, ол республикалардын конституциязы аайынча, 21 јашка јеткен кажы ла советский гражданин тудулар аргалу. Јербойындагы Советтердин депутадьна дезе 18 јашка јеткен кажы ла гражданин тудулар аргалу.

Ўй улус эр улусла тўней избирательный праволорлотузаланьп јат. Ўй улустын избирательный правозын јок эдер, эмезе астадын салар деген шўўлтени де советский граждандар неге де јарабас, куурмак кылык деп көрөрлөр.

Советский Конституция граждандарга избирательный ла өскө дө праволорды, советский гражданин

кандый да тилле эрмектенип турганынан, онын чырайы кандый да өгдү болуп турганынан камааны жокко берип жат. Кандый ла нациялу гражданин: орус, башкир, украинец, эстонец, белорус, узбек, еврей, авар, ненец, коми, мари, уйгур ла оного до өскө болзо,—ол советский жагнын бастыра органдарына улусты да тудар, бойы да тудулар праволу.

Советский Конституция граждандарды социальный буткен угы аайынча, эмезе јөөжөзинин айалгазы аайынча анылабай жат. Кажы ла гражданин—ол ишмекчи, крестьянин-колхозчы эмезе тагынан јаткан кижы, интеллигент те болзо, азыйда кижы кулданган, је эмди бисте јоголып калган класстан да чыккан болзо,—түней ле, избирательный праволу болуп жат.

Гражданин бийик те үредүлү, орто эмезе баштамы да үредүлү болзо, эмезе кандый да үредүзи јок болзо, кандый да кудај жагын јандаган болзо, эмезе кандыйын да јандабай турган болзо,—түней ле избирательный праволу болуп жат.

Гражданин жагыс јерде јуртаган да болзо, эмезе јуртаган јерин јаантайын солып та турган болзо, эмезе выборлор өдүи турган күнде ыраак бараткан поездде бараткан болзо, түней ле выборлордо туружар праволу.

Советский Черүде ле Военно-Морской Флотто турган гражданин бойыннын черүзи турган јеринде ле бойыннын кереби турган јерде выборлордо туружат.

Онойдордо, Советский Союкта јагыс јеткен граждандар ончозы избирательный праволорло јеткилинче тuzаланып жат.

Жагыс ла сагыжы једикпес улус ла избирательный правозын јок эдер эдип јаргылаткан улус (избирательный правозы јок болор эдип јаргылаган өйдин туркунна) избирательный праволо тuzаланбай турганы јарт.

Бастыра-текши избирательный право керегинде СССР-дин Конституциязынын 135-чи статьясында айдылган.

Сталинский Конституция *тен* избирательный право тургускан, јартап айтса, Советтерге выборлор өдөр тушта граждандардын бирүзи де кандый да ағылу праволо тuzаланбай жат. Крестьяндардын правозы ишмекчилердин правозыла түней, үй улустын правозы өр улустын правозыла түней, интеллигенттердин ле военнослужащийлердин правозы өскө граждандардын

правозыла тўней болуп жат. Гражданин кандый да национальносту ла расалу болзо, государстводо кандый да жаан иште турган болзо, онын избирательный правозы бастыра граждандардын правозыла тўней болуп жат. Ончо граждандар выборлордо тўп-тўней тўзөлгө аайынча туружат. Кажы ла гражданин жагыс ўндү болуп жат (Конституциянын 136,137, 138 статьялары).

Сталинский Конституция государственный жанын бастыра органдарына выборлорды *көндүрө өткүрерин* тургускан. Жартап айтса, граждандар кандый да „выборщиктерди“ тутпай, депутаттарды көндүрө тудуп жат. Көндүрө өткүрер выборлор аайынча жербойында жагыс ла журтсоветтерге, городской, районный, областной ло өскө дө жербойындагы Советтерге депутаттар тудуп турган эмес, же союзный ла автономный республикалардын Верховный Советине ле Советский Социалистический Республикалардын Союзынын Верховный Советине депутаттар тудуп жат. (Конституциянын 139 статьязы).

Выборлорды көндүрө өткүргени советский граждандарга жагыс ла жербойындагы Советтерге эмес, же государственный жанын верхоный органдарына выборлор тушта озор ўнин берип тудуп турган кижини жакшы билип аларга арга берип жат. Көндүрө выборлор государственный жанын бастыра органдарын избирательдерле колбулу эдерин тышыдып, озордын ижин жарандыларына тузалу болуп жат.

Сталинский Конституция бастыра Советтерге выборлорды *ўнди жажытту берери ажыра* өткүрерин тургускан. Избирательный бюллетеньди алала, избиратель ўнин берерге ағылу кыпка киргенде, ол кыпка оной өскө кандый да кижини кирбес, избирательный комиссиянын члени де кирбес учурлу. Кандый бир кандидатка бүүдүп, ол учун ўнин берерин эмесе бербезин избиратель бойы алдынан жайым шүүп жат. Ўнди мынайда беретев ээжи ўн берерин жеткилинче жайым өткүрерин жеткилдейт (Конституциянын 140 статьязы.)

Советтердин депутадына кандидаттарды көстөр право. Бу праволо бастыра общественный организациялар ла ишкүчиле жаткандардын обществолоры: коммунистический партийный организациялар, ишмекчилердин ле служащийлердин профессиональный союзтары, кооперативный организациялар, жийтөскү-

римниг организациялары, культурный обществолор тuzаланып jat.

Кандидат кoстoйтoн правoлo предпрятиелерде иш-мекчилердин ле служащийлердин текши жууны, колхозтордо, журттарда ла волостьтордо крестьяндардын текши жууны; совхозтордо ишмекчилердин ле служащийлердин текши жууны, воинский бoлyктерде военно-служащийлердин текши жууны база тuzаланып jat.

Онойдордо, Советтердин депутаттарына кандидаттарды *албаты бойы* кoстoп jat. Избирательдер кандидатты кoстoйлo, бойынын кандидадына Советте бyдyретен иштери керегинде *жакылта* берип jat. Албаты бойы ок, бойынын чыгартылу улuzu ажыра, выборлорды oткyрерин тoзoп, онын oдyп турганын шигдейт.

Бистин ороондо выборлордо албаты-калык ончозы кожо туружып, улус бирyзи бирyзине, бастыра албатыга бyдyмжилy болуп ла нажылыкту болуп турган айалгада oдyп jat. Советский граждандар coстин, печатьтын, жуун oткyреринин, демонстрациянын жайымын jetкилинче тuzаланып турылар. Типография, радиостанция, жуун oткyрерге керектy туралар, оромдор, связьтын средстволары ла избирательный правоны тuzаланарына керектy материальный oскo дo айалгалар ончозы олордын колында.

Бистин Советский Союзтагыдый избирательный право, ол праволорды бастыра избирательдер тuzаланарына керектy ондый айалга бир де капиталистический ороондо жок. Советский избирательный система—телекейде энг ле демократический система.

Советтердин депутаттары. Бистин Конституция депутаттарды бойынын избирательдериле жаантайын колбулу болорын тургузат. Выборлор тушта избирательдердин берген жакылтазын депутат канайда бyдyрип турганы керегинде, депутат тудулган Совет канайда иштеп турганы керегинде избирательдер бойынын депутадынаг *отчет* некеер правоны избирательдерге Конституция берип jat.

Советский избирательдер жаннын органына депутаты мынча жыл турар эдип бир ле катап тудуп койгоныла токтобой jat. Советский избирательдер бойынын депутадынын ижин жаантайын кoрyп, олордын ижин шигдегилейт. Кандый бир депутат чике jолдон жастырып барза, ондый депутатты ижинен ойинен озо

алдыртып алар правозын избирательдер тузаланар ар-галу. Албатынын бүдүмжизиве турбаган депутатты ойинен озо ижинен алдыртып алар ла онын ордына өскө депутатты тудар правоны избирательдерге бистин Конституция берип жат.

Буржуазный государстволордын конституциясында ондый вэжи жок. Ондо выбор божозоло, кандидат депутат болуп ла алза, онын избирательдерле колбулу болоры токтоп калат. Буржуазный партиялардан ту-дулган депутаттар выборлор тушта избирательдерге берген сөзин тургуза ла ундуп, парламенттерде бур-жуазиянын күүн-табын бүдүргилейт.

Советский депутат десе, вөкөр С т а л и н н и н айт-каны айынча, — албатынын ишчизи болуп жат. Бойы-нын избирательдеринин күүн-табын ол кыйалта жок бүдүрер учурлу.

Нөкөр Сталин избирательдерге мындый жөп айдып берген: депутаттар бойынын задачаларынын бийик кеминде болзын, озор бойынын ижинде политический обывательдердин кемине жетире төмөндөбөзин, озор улу Л е н и н н и н качан да өлбөс бүдүмин жаантайын эске алынып жүргилезин деп, некегер деген.

Советский албатынын бүдүмчилеп туткан улузы Ленин ошкош жарт ла чокум политический деятельдер болор учурлу.

Озор тартыжуда Лениндий ок жалтанбас ла албаты-нын өштүлериве Лениндий ок күүн-кайрал жок болор учурлу.

Кандый бир жеткер болгодый учурал боло берзе, озор Лениндий ок коркыбас болор учурлу.

Уур керектерди бүдүрер тушта озор Лениндий ок ойгор ло бачымдабас болор учурлу.

Озор Ленин ошкош чындык ла ак-чек болор учур-лу.

Озор бойынын албатызын, Ленин чилеп ок, сүүй-тен учурлу.

Л е н и н кандый болгон, ондый деятель болорго, ишкүчиле жаткандардын сүүген башчызы ла наязын нөкөр С т а л и н кандый, ондый деятель болорго бис ончобыс үренер учурлу.

XIV. СОВЕТСКИЙ СОЮЗ—АМЫР-ЭНЧҮ УЧУН, ДЕМОКРАТИЯ ЛА СОЦИАЛИЗМ УЧУН ТАРТЫЖУДА БАСТЫРА АЛБАТЫЛАРДЫҢ КУЙАГЫ.

1. Сталинский Конституциянын учуры.

Улу жөнүлөрдүн итогтары. СССР-дин Конституциясында советский албатынын жайым учун ла социализм учун узак ойгө өткүргөн уур тартыжулардын улу жөнүлөри бичилген. СССР-дин Конституциясы бистин ороонун советский, чындык демократический государственный стройды ла социалистический общественный устройствоны бектелтип салган.

СССР-дин Конституциясынын учуры керегинде нөкөр Сталин мынайда айдат:

„Бистин улус неин учун тартышкавын ла олоор бастыра телекейлик-исторический жөнүлөргө канайда једип алганын билерге јакшы да, сүүнчилү де. Бистин улустын көп төгүлгөн каны темей калган эмес, онын шылтузында бис јаан жөнүлөргө једип алганыбыс деп билерге јакшы да, сүүнчилү де. Оны билгени бистин ишмекчи класстын, бистин крестьянствонун, бистин иштеп турган интеллигенциянын санаазын көдүрөт. Оны билгени бисти ичкериледип, бисти там тыгыда оморкодот. Оны билгени бойыбыстын күчибиске иже-нерин тыгыдып, коммунизмнин жагы жөнүлөрине је-дерге жагы тартыжуга көдүрөт“¹.

Сталинский Конституция советский албатынын бастыра јүрүминин, ижинин ле тартыжузынын Төс Законы.

¹ И. Сталин, Ленинизмнин сурактары, 11 чыгарганы, 534 стр.

Фашизмге удурлажа өткүргөн тартыжунун маанызы. 1941—1945 жылдардагы телекейлик жуу Советский Союзтын ийде-күчин ле бек турганын, бистинг государственный ла общественный стройды кажы ла жаынаг коркушту күч айалгаларда ченеп көргөни болгон, советский албатынын материалый ла духовный бастыра күчтерин ченеп көргөни болгон.

Бистинг ороон бу улу ченежүни жүк ле мактулу өдүп чыккан эмес, же өштүле болгон өлүмдү тартыжудан там тынып калган чыккан.

Фронтто мындый учурал болгон. Бистинг черүниг бир бөлүгү жуу-согуштын кийининде деревнеде конорго арткан. Жуучылдар энгирде ажанып отургандар. Немецкий олжочыларла тылда канайда тартышкандары керегинде куучындап, айылдын ээзи үй кижиги канду бөскө ороп салган немени жажытту жерден чыгарган.

— Уулымды немецтер өлтүрүп салган—деп, ол үй кижиги айтты.—Бу онын чамчазы.

Көстинг жажын арчыйла, ол орогон бөсти алып, кату үниле айтты:

— Бистинг энг казыр жуу-жепселибис бу, оны менин уулым турадан турага алып жүрөтөн!

Онын алып берген немези калыг книга болгон, ол книганы, бичиген кижининг колын таныбазын деп, жаан букваларла бичип салган эмтир. Ол книганын жыртылганча кычырып салган страницаларын жүзүн-жүүр сорту, жүзүн-жүүр өндү: ак, кыскылтым, саргылтым чаазыннан, эски географический карталардан, кандый да ботанический атластан эткен болгон. Онын баштапкы ла страницазында ончо улуска баалу портретти кем де журап койгон. Жуучылдардын бирүзи сан башка книганы алала, чебер ачып турган, өскөлөри кайкап көрүп тургандар.

Книганы ачып турган жуучыл кенетийин ичкерп энгчейеле, араай, чокум кычыра берген... Азыйдан бери таныш сөстөр—городтын ла деревненин ишкүчиле жаткандардын жагы керегинде, общественный, социалистический жөөжө керегинде, иштеер, амыраар, үренер праволор керегинде, жагым керегинде айдылган сөстөр баштапкы ла катап угулып турган чылап, жагы учурлу болуп, жап-жарт угулды. Орөги айдылган праволор, бистинг жүрүмнинг төзөлгөзининг төзөлгөзи, бистинг тартыжунунг маанызы бу книганы колло бичип, тарка-

дып, кычырган улуста бир кезек жылдардын туркунына жок болгонго столды эбиреде отурган жуучылдар кеветийин билип алдылар.

Ол книга СССР-дин Конституциясы ла нөкөр Сталинниг Конституция керегинде доклады болгон.

Ада-Төрөл учун жуунун жылдарында Сталинский Конституция советский албатынын фашизмге удурлашкан тартыжузынын маанызы болгон. Тартыжу кандый да күч болзо, бистин чындык керек кыйалта жок жегер деп ижемжини ле тартыжуга керектү ийде-күчти советский граждандар СССР-дин Конституциясынан ла нөкөр Сталинниг Конституция керегинде докладынан алып тургандар. Ол маанынын алдында туруп, бис бойыбыстын жайымысты ла кемнен де камааны жок болорысты корып алганыбыс, бистин өштүлерибисти ончозын женип салганыбыс.

Советский албатынын улу жегүлерин жоголторго умзанган өштүлөрле тартыжарында Сталинский Конституция бистин мааныбыс болгон до, болор до.

СССР-дин Конституциясынын телекейлик учуры. Гран ары жанындагы ороондордын ишкүчиле жаткандары Советский Союзтын Конституциясын бойлорынын күзеген амадуларынын, күүнзеген санаазынын ла бойлорун жайымдап аларынын программасынын бүткени деп көрүп жадылар. Темдектезе, Прага городто журтап жаткан ишмекчи Карел Кос мынайда айткан:

— Мен Сталинский Конституциянын текстин радио ажыра Москвадан баштапкы ла катап угарымда, менин санаамда байрам болгон. „Көригер, Советский Союзтагы бистин карындаштарыбыс кандый жегүлерге жедип алган!“ деп, ончо улуска кыйгырып айдар күүним келип турган.

Гран ары жанындагы ороондордын ишкүчиле жаткандары чын ла албатынын жагы тургузылганын СССР-дин государственный стройнан көрүп жадылар, кижини кижини кулданарын жоголткон ырысту жүрүм керегинде бойлорынын амадуларынын бүткенин дезе СССР-дин общественный стройнан көрүп жадылар.

Колониальный ла базынчыктаткан ороондордын албатылары национальный сурактын чып-чын, бир де куурмак жок бүткенинин жозогун, албатылардын түней праволорлу болгонун ла олардын государствен-

ный союзка бойларынын күүниле бириккенине тӱзӱл-
гӱлӱнип, кӱн национальностторлу государствонун
чындык демократический тӱзӱлгӱнинин јозогун СССР-
дин Конституциязынан кӱрӱп јадылар.

„СССР-де бӱдӱрип алган бастыра керектерди ӱскӱ
дӱ ороондордо бӱдӱрип алар аргалу“¹—деп, нӱкӱр
С т а л и н Конституция керегинде докладывнда айткан.
Нӱкӱр С т а л и н н и н ол сӱстӱрин капиталистический
ороондордын ишкӱчиле јаткандары база айдып тур-
лар.

Телекейлик экинчи јуу тушта СССР-дин Конститу-
циязы фашистский олјочыларга удурлажа тартышкан
албатыларга моральный јӱмӱлтӱ, чике болуш болгон.
Советский государствонун Конституциязы бастыра
телекейди олјолоп, базынчыктаарга албаданган фа-
шисттерди бурулап турган бичик болгон.

Телекейлик экинчи јуу тушта Советский Союз фа-
шисттерге удурлажа тартыжып турган албатыларды
баштаган. Фашистский олјочыларга ла олондын болуш-
чыларына удурлажа ӱткӱрген албаты-јайымдалтачы
тартыжуга Советский Черӱ јӱмӱлтӱ-болуш јетирген,
Кӱнбадыш Европанын албатыларын фашистский базын-
чыктан јайымдап алган.

Л е н и н л е С т а л и н тӱзӱгӱн коммунистический
партия башкарып турган Советский государство
СССР-дин ле ӱскӱ ороондордын албатыларын кулда-
ныштан аргадап алган, цивилизацияны, кижиликтин
культурный байлыгын фашистский варварлардан ко-
рулап алган јендиртпес ийде болуп турганын кӱргӱс-
кен.

ӱштӱни јенген кийининде Советский Союз фа-
шизмди учына јетире јоголторы учув, албатылар ор-
тодо бек амыр-ӱнчӱ тургузары учун, демократия учун,
бастыра албатылардын тӱней праволу болоры ла го-
сударственный јанынан кемнен де камааны јок боло-
ры учун токтоду јок тартыжуны улам сайын ӱткӱрип
јат. Амыр-ӱнчӱ јӱрӱмди бузарга тургандардын, теле-
кейлик јангы јууны баштаарга тургандардын каршу
кылыктарын Советский Союз јалтанбай коскорып, иле-
зине чыгарып јат.

¹ И. Сталин, Ленинизмнин сурактары, 11-чи чыгарганы, 533 стр.

СССР-дин Конституциязынын улү учуры, бистин ороонунг государственнй ла общественнй стройынын учуры бастыра телекейдин ишкүчиле јаткандарына јуунун ойинде ле јуунун кийининде анчадала јарт билдире берген. Советский Союзтын Конституциязы эмди өскө ороондордын олјочыларынын базыныжынан ла капиталистический кулданыштан јайымдаларга тартыжып турган бастыра албатыларга моральнй јөмөлтө лө чике болуш болуп јат.

Советский Союзтын телекейлик учуры ла салтары сүреен тыгыган. Бастыра телекейдин ишкүчиле јаткандары Советский Союзка күүнзеп турылар.

2. Демократиянын ла социализминин ийде-күчтери өзүн, тыгып турганы.

Албаты республикалардын төзөлгөни. Телекейлик экиви јуунун учунда Польшанын, Чехословакиянын, Болгариянын, Румыниянын, Венгриянын, Албаниянын албаты-калыгы германский фашисттерге садынган буржуазный эски башкаруларын Советский Черүнин салтары јеткенинен улам ла онын болужыла антарала, јаны, албатынын государстволорын төзөп алгандар.

Ол ороондордо эмди јан *албатынын*, јартап айтса, ишмекчи класска баштаткан ишкүчиле јаткан калктын колунда. Онын учун ол государстволор *албаты республикалар* эмезе *албаты-демократический республикалар* деп адалат. Ол ороондордо јерди помещиктерден айрыла, јер јок ло ас јерлү крестьяндарга үлеп берген.

„Јер—оны иштеп тургандардын јөбжөзи“—деп албаты-демократический республикалардын конституцияларында айдылып јат.

Ондый иштер өткүрген шылтузында албаты-демократиянын ороондорунда *помещиктердин классын јок эдин салган*, ишкүчиле јаткан крестьяндардын айалгазы дезе кезем јарана берген.

Крестьяндар бистин колхозтордын јозогын тузаланып, јер ижин биригип иштеер кооперативнй хозяйстволор төзөп јат. Темдектезе, Болгарияда 1949 јылда иштин ондый кооперативтеринин тоозы 1600-тен ажыра болгон.

Ол ороондордын ар-бүткөвүнүн байлыгы (казын алатан тузалу немелер, агаштар, суулар, аржан суулар, ошон до өскөлөри) албатынын, государственный колына берилген, жартап айтса, оны *бастыра албаты тузаланар жөөжө* эдип салган.

Жаан промышленный предприяттиелерди, банктарды, темир жолдорды, суула, кейле жүрер транспортты, оптовый садунун предприяттиелерин, почтаны, телеграфты, телефонды, радиоберилте өткүрерин, кинематографияны база государственный жөөжө эдип салган.

Темдектезе, Венгерский албаты республикада промышленный предприяттиелердин 90 процентин государственный жөөжө эдип салган. Венгерский ишмекчилердин он үлүзинин тогус үлүзи государственный фабрикаларда, заводтордо иштеп жадылар, озор эмди кулдандырып турган пролетарийлер эмес.

Ондый иштер өткүргенинин шылтузында албаты демократиянын ороондорунда *жаан буржуазиянын классы жоголып калган*, ишмекчи класстын жадын-жүрүми дезе кезем жарана берген.

Албаты демократиянын ороондорунда национальный базынышты жок эдип салган. Өскө ороондордын капиталынаг камаанду болорын база жок эдип салган.

Албаты демократиянын ороондорунда төз класстар эмди *ишмекчи класс ла ишкүчиле жаткан крестьяндар* болуп жат. Ишмекчи классын ла крестьяндардын ортодо *бек союз* төзөлгөн, ол союзты ишмекчи класс башкарып жат.

Онойдордо, албаты-демократический ороондордо жүк ле капиталисттердин ле помещиктердин жагын антарып салган эмес, же бу ороондордын социализмге барарынын төзөлгөзин бүдүрип салган. Ол ороондордо социалистический обществоны төзөп бүдүрери башталып калган.

Албаты республикалардын ишмекчи классы, ишкүчиле жаткан калыкла тургузылган союзка тайанат, ойто бийлечи класс болорго албаданып турган кулданычы класстардын арткан-калгандарын торт жок эдери учун тартыжып, кулактарга удурлажа тартыжып, социализмди төзөп бүдүрери учун тартыжып жат.

Империалистический Япониянын черүлерин Советский Союзтын жуу-жепселдү ийде-күчтери оодо сөккон

кийининде албаты-демократический республикалар онойдо ок Азияда—Кореяда ла Китайда тӱзӱлгӱн.

1949 жылда, 1 октябрьда 500 миллионго жуук албатыду Китайда Албаты Республика тӱзӱлгӱни авчадала жаан учурлу.

Демократиянын ла социализмнин ийде-кӱчтери ӱзӱп, тыгып калды. Советский Союзтын ла албаты-демократический республикалардын журталбатызы эмди 800 миллион, жартап айтса, жер-телекейдин бастыра албатыларынын ӱч ӱлӱзинин бир ӱлӱзинен кӱп болуп жат.

1949 жылда Германский демократический республика тӱзӱлгӱни база жаан учурлу болуп жат.

Телекейдин эки лагерге бӱлӱнгени. Телекейлик баштапкы жуунын ла Улу Октябрьский социалистический революциянын шылтузында капиталистический ороондордон эн жаан ороондордын бирӱзи айрылган.

Эски, капиталистический государстволорло коштой жагы, Советский социалистический государство тӱзӱлгӱн. Капитализм бастыра телекейде турган сӱреен жаан ийде-кӱч болбой барган. Телекейдин бойлоры ортодо ӱштӱ эки лагерге бӱлӱнери башталган. Капитализмнин уйандаары, онын антарылып ӱлӱри башталган.

Советский Союз Кунбадыштын ишмекчилерин ле Кунчыгыштын базынчыктаткан албатыларын бойына жаба тартып турган тӱс жер боло берген.

Телекейлик экинчи жуу ла Советский Союзтын жегӱзи телекейдин бӱлӱнерин там теренжидип, там элбеткен: капиталистический государстволордон база бир канча ороондор айрылган.

Эмди бастыра телекей бойлоры ортодо ӱштӱ эки лагерге: 1) демократический государстволордын лагериве ле 2) империалистический, олжочы государстволордын лагериве бӱлӱнип калган.

Демократический лагерь. Советский Союз ла албаты-демократический республикалар демократический государстволордын лагери болуп жат. Ол лагерге ӱрӱ айдылган республикаларга ӱзеери, 1921 жылда тӱзӱлгӱн Монгольский албаты республика кирип жат.

СССР-дин ле албаты-демократический ороондордын ортозында союз тургузары керегинде, нак жадары ла бирӱзи бирӱзине болуш жетирери керегинде договорлор тургузылган.

Демократический лагерь, бастыра телекейдеги иш-

мекчи ле крестьянский партияларга ла организацияларга тайанып, кажы ла ороондо бар демократический ийде-күчтерге тайанып јат. Ишмекчилердин ле служащийлердин профессиональный союзтарынын Бастырателекейлик федерациязы 70 миллионног көп улусты бириктирип јат. Уй улустын Бастырателекейлик демократический Федерациязына 80 миллионног көп улус кирип јат. Демократический јашөскүримниг Бастырателекейлик федерациязы 60 миллионног көп уулдарды ла кыстарды бириктирип јат.

Капиталистический ороондордо ишмекчилердин ле крестьяндардын бойлорын јайымдап алары учун тартыжузы там ла тынып јат. Италияда ла Францияда буржуазный башкарулар ишмекчилерди кыстап, истеп турганына ишмекчилер көп улус туружып турган демонстрациялар, бастыра-текши стачкалар өткүргениле удурлажат.

Демократический лагерь колониальный ла өскө ороондордог камаанду ороондордо өдүп турган национально-јайымдалар движениеге база тайанып јат.

Ол ороондордо јуртап јаткан бир канча миллион улус калын уйкудан ойгонгондый туруп чыгала, улам сайын восставилер баштап турадылар, өскө ороондордон келген кулданагыларга удурлажа, национальный јанынаг јайымдалары учун јуулажып турадылар.

Демократический лагерьдин төс амадузы—јангы јуу башталарынын коркудузыла тартыжары, империалисттердин өскө ороондорды олјолоп аларга албаданып турганыла тартыжары, демократияны тындып, фашизмди учына јетире јоголторы болуп јат.

Демократический лагерьге кирип турган государстволордо кажы ла орооннын коммунистический партияларына баштадып турган ишмекчи класс башкарачы ийде-күч болуп јат. Јуу тушта коммунисттер фашизмге удурлажа, албатылардын јайымы учун тартыжуда эг јалтанбас, ижемјилү, јана баспас тартыжачылар болгон. Коммунистический партиялардын тоозы көптөгөн, олардын салтары тыныган. 20—25 жыл мынанг озо капиталистический ороондордын коммунистический партияларында јүк ле јарым миллион члендер болгон. Эмди дезе олардо 20 миллионго јуук члендер бар.

Коммунистический партиялардын тоозы түрген

өзүп турганы демократический лагердин ийде-күчү
өзүп, тынып турганын көргүзөт.

Яны жуу баштаарга тургандарга удурлажа, амыр-
энчү учун жаан ийде-күчтү движение бастыра теле-
кейде өзүп, тынып жат. 1949 жылда, апрель айда Па-
рижте амыр-энчүниг Бастырателекейлик конгрессине
72 ороонног келген улус жуулган. Конгресске барарга
турган улуска империалисттер кандый да буудактар
эди, канайда да истеген болзо, олог конгресстин
жегулү өдөрүн токтодып болбогондор. Ол конгрессте
жүзүн-жүүр нациялу ла расалу улустын, башка-башка
санаа-шүүлтелү ле башка-башка кудай жанду улустын
адынан келген чыгартылу улус, —600 миллион улусты,
жартап айтса, телекейде жаан улустын талортозын би-
риктирип турган общественный организациялардан
келген делегаттар турушкан. Бойынын чыгарган ма-
нифестинде конгресс мынайда жарлаган:

„Бис јер үстиниг албатылары нак јуртап иштеери
учун туружып јадыбыс, бойыбыстын бастыра күчте-
рибисти амыр-энчүни корып аларына бир кижидий
ууландырып турубыс. Бис јер үстиниг бастыра алба-
тыларына ууланып, ологго мынайда айдып турубыс:

— Амыр-энчү учун тартыжуда јалтаныш јоктог ту-
ружыгар“.

Конгресс амыр-энчү учун тартыжачыларды бирик-
тирерге ле ологдын ижин бириктирип башкаарга
Јаантайын турар комитет туткан.

Империалистический лагерь. Телекейлик экинчи
жууга јетире 6 жаан империалистический держава бол-
гон. Ологдын тоозыва кирип турган эн калју-казыр,
фашистский уч государство —Германия, Япония, Ита-
лия—жууда оодо соктырган. Франция сүреен уйдаайла,
улу государствовын учурын јылытып салган. Англия
бойынын азыйгы ийде-күчин јылытала, Американын
Бириккен Штаттарынан камаанду болуп калган.

Империалистический государстволордын эн жаан
дегендеринен јаныс ла Американын Бириккен Штат-
тары жуу тужында тыныдынып алгандар. Ол орооннын
јерине өштүниг черүзи табарбаган, ого кейден де та-
бару этпеген, ол жуу тушта јук ле бир кезек улус
јылыткан. Американский буржуазия дезе өскө ороон-
дорго военный јепселдер ле аш-курсак сатканынын
шылтузында, фашистский олјочыларга удурлажа тар-

тыжуда ончозынан көп турушкан албатылардын каны төгүлгөн шылтузында айы-бажы жок байыган.

Јууын кийининде түндүк-американский империалисттер бойыннын өзүп тыныган экономический ле военный ийдезин Европадагы капиталистический ороондорды базынчыктаарына, бойын эбиреде империалистический лагерьди төзөп аларына ууландырган. Империалистический лагерьге, Американын Бириккен Штаттарына үзеери, Англия, Голландия, Бельгия, Франция, Италия кирген. Империалистический лагерьге фашистский госуларстволор—Испания ла Португалия, Турция, Американын Бириккен Штаттарынан камаанду боло берген оной до өскө бир канча ороондор кожулып јат.

Империалистический лагерьдин төс амадузы—јемперилип бараткан капиталистический стройды тындып, демократияга ла социализмге удурлажа тартыжары, јагы јууга белетенери болуп јат. Бу амадуларга једип аларга болуп, американский империалисттер кажы ла ороондо албатыга удурлашкан күчтерге, фашистский партияларга ла организацияларга тайанып јат.

Империалистический лагерь эптү-јөптү, бирлик эмес, онын ондый болор аргазы да жок. Товарлар садатан рыноктор ло колониялар учун башка-башка ороондордын империалисттеринин ортозында тартыжу болуп јат, јенү алган ла јендирткен ороондордын ортозында тартыжу өдүп јат.

Империалистический лагерьди баштап турган Америка, мынын алдында фашистский Германия чилеп ок, телекейди бийлеерге умзанат. Американский буржуазия, мынын алдында германский буржуазия чилеп ок, јаны јууга јажыт жок белетенип јат. Американский башкару военный техниканы мендей-шиндей өскүрип јат, јердин шарын бойыннын военный базаларыла курчап јат, СССР-ге табару эдерге военный союзтар төзөп јат.

Американский печать ла радио Советский Союз керегинде јүзүн-јүүр төгүн јетирулер берип, Советский Союзы јабарлап, темдектезе, Советский Союз Америкага табарарга турган деп төгүндежет. Олойноойып кылынып, Советский социалистический стройдын капиталистический ороондордогы ишкүчиле јат-

кандарга јетирип турган салтарын канайып-канзыйып астадарга, улустын санаа-шўўлтезин Советский Союзка удурлажа јууга белетеерге албадангылайт.

Је американский империалисттердин каңзырак-олјочы политиказын јаратпай, јаман кўрўп турганы бастыра ороондордын албатыларынын ортозында, ол тоодо Американын да албатызынын ортозында, тынып јат.

Американын албатызынын кўп сабазы јаны јуу болбозын деп, јангыдан улус ѓлбозин деп, база такып јуу ѓйинин уур јўрўми болбозын деп кўўнзейт. Американын Бириккен Штаттарында јаны, прогрессивный партия тўзѓлгѓн, ол партия демократия учун, амыр-эчў учун, бастыра ороондорло нак јуртаары учун тартыжарга амадап јат.

Онойдордо, империалистический лагерьдин тѓс јеринде империалисттердин бийлеживе удурлажа тартыжып турган ийде-кўчтер ѓзўп тынып јат.

Капитализм бойынын ѓлўминен кыйбас. Телекейлик экинчи јуудан ла јуунын кийининдеги албатылар ортодо айалгадан бис кандый тўп-шўўлтелер эдер учурлу?

Б а ш т а п к ы т ў п - ш ў ў л т е. Телекей бирўзи бирўзине удурлажып турган эки лагерьге: демократический ле империалистический лагерьге терең бѓлўнип калган. Советский Союзка баштадып турган демократический лагерьдин ийде-кўчтери ѓзўп, тынып калган, эмди де ѓзўп, тынып јат.

Э к и н ч и т ў п - ш ў ў л т е. Империалистический лагерьдин ийде-кўчтери бир канча уйдап калган, эмди де уйдап јат. Социалистический телекейдин ийде-кўчтери империалистический лагерьдин ийде-кўчтеринен тынғы берди. Капитализминин ўўлези јеткен.

Ў ч и н ч и т ў п - ш ў ў л т е. Је буржуазия мынан да ары бийлеп турарга кандый ла эп-сўмелерле тартыжып јат, социализминин ле демократиянын ѓзўп, тынып турган ийде-кўчтерин кѓмѓ базарга амадап, телекейлик јаны јууны белетегилейт. Советский Союзтын ла бастыра демократический лагерьдин эн калју-казыр, эн јеткерлў ѓштўзи—Американын Бириккен Штаттарынын бастыра телекейди бийлеп аларга амадап турган империалистический буржуазиязы болуп јат. Је олондын онойдо албаданганынан мѓр болбос. Ол керегинде история керелеп јат. Телекейлик баштапкы јуу бир ка-

питалистический государствоны өлүмге жетирген. Телекейлик экинчи жуу көп капиталистический государстволорды өлүмге жетирген. Американский империалисттер телекейлик жаны жууны баштаар болзо, ол жуу бастыра телекейдеги капитализмди өлүмге жетирер.

Төртүнчи тупшүүлте. Советский Союз бек амыр-энчү учун, демократия ла социализм учун бойынын тартыжузын тыгыдар учурлу, өскө ороондорло нак колбулу болорын өскүрип, албатылар ортодо бойынын айалгазын ла салтарын тыныдар учурлу.

Советский государстводо жаннын эн бийик органынын бажында 27 жыл турган М. И. Калининни ойгор сөстөрүн бис ончобыс билеп, качан да ундубас учурлу. Ол 1946 жылда мынайда айткан:

— „Бистин ороон телекейде сок жаныс социалистический государство болуп турганын бис эмди де, историяда болгон бастыра жеңүлөрдөн жаан, улу жеңүни кийининде де, бир де минутка ундубас учурлу. Бистин алган жеңү бистин государствонын туарына ла социалистический стройго коркуду элип турган ончо жеткерлер жоголып калды деп айтпай жат. Жүк, ле гитлеровский Германия жанынан болгон эн чокум, эн жуук жеткер жоголгон“.¹

Советский Союз бастыра ороондорло амыр-энчү журтаарга амадап жат, бастыра телекейде амыр-энчү учун тартыжып жат. Же эмдиги өйдөги албатылар ортодо айалгадап улам Советский Союз капиталистический государстволорды сүреен сергелен көрүп, турар учурлу.

3. Бистин орооннын ичжанындагы задачалары.

Жуунын кийининдеги баштапкы бешжылдык. Советский албатынын очередной задачаларын СССР-дин Верховный Совети 1946—1950 жылдарда албаты-хозяйствоны орныктырар ла өскүрер бешжылдык план керегинде закондо тургускан.

Беш жылдын туркунына бис бойыбыстын хозяйственный ла культурный өзүмнин жуунын алдындагы ке-

¹ М. И. Калинин. Колхозный строй ло колхозчы үй улус керегинде, 1946 жыл. 12 стр.

мине жүк ле једип алар эмес, је оны чик јок ажыра бүдүрер учурлу болгонус.

Бу план канайда бүткен?

Бистин промышленность 1949 жылда јуунын алдындагы кемине једеле, бешжылдыктын планы аайынча 1950 жылга тургузылган кемин чик јок ажа берген.

Бистин јурт хозјайство 1949 жылда продукцияны јуунын алдындагы жылдардагызынан көп берген, аш эдеринде дезе 1950 жылга тургузылган планга шыдарлап келген.

Овойдордо, јуунын кийининдеги бешжылдык промышленностьто ло јурт хозјайствонун төс бөлүгинде 4 жылдын туркунына бүткен деп айдарга келижер.

Хозјайствоны јуунын кийининде бир де капиталистический ороон качан да онойдо жылгыр орныктырып болбогон. Франция, Англия, Бельгия, Италия, Советский Союзка көрө, јуудан чик јок ас та артаган болзо, олондын үрелген предприятиелери эмдиге јетире жемирилип калган турылар, албаты-калык иш јок болуп турганынан, ачанадан шыралап јүрилер.

Советский Союз дезе бойынын сүрекей тын үрелген хозјайствозын орныктырып алала, жүк ле 4 жылдын туркунына јуунын алдындагы кеминен чик јок бийиктеди алган.

Советский Союз јуунын кийининдеги уур керектерге чыдажып болбос деп, американский ле өскө дө империалисттер шүүнип тургандар. Атомный бомбала улусты коркудып, Советский Союз удабас божоор эмей деп, кыйгырышкылап тургандар.

Өштүлердин онойдо амадаган шүүлтелеринен бир де неме болбоды.

Советский государственный ла общественный строй өскө государственный ла общественный стройды айдары јок артыктап турганы Советский Союзка јуунын кийининдеги өйдин уур задачаларын кыска өйгө жеңүлү бүдүрерге арга береле, бистин орооннын жылгыр өнжүп өзөрүн јеткилдеп јат.

Атомный јуу-јепсел дезе бисте де бар.

Коммунизмге ичкеери! 1946 жылда избирательдерге айткан куучынында нөкөр С т а л и н Советский Союзтын албатыхозјайствозын өскүрер улу планды темдектеп тургускан.

Бистин ороон жыл сайын 50 миллион тоннга јетире

чай, 60 миллион тоннго јетире болот, 500 миллион тоннго јетире таш көмүр, 60 миллион тоннго јетире нефть эдип чыгарарына једип алар учурлу. Оны көргөндө, бис промышленностьтын производственный ийде-күчин јуунун алдындагы кеминең, бодоштырып айтса, үч катап көптөдип алар учурлу деп, нөкөр Сталин айткан.

„Јүк ле ол тушта бистин Төрөлибис кандый бир учурал болгон јеткердең алдырышпас деп айдарга келижер. Ол керекти бүдүрерге, байла, ас ла салза, жаңы үч бешјылдык, эмезе оной до көп ой керек болор. Је бу керекти бүдүрер арга бисте бар, бис оны бүдүрер учурлу“.¹

Бу сүрекей јаан планды бүдүргени бистин социалистический обществонын өзүмин оной ары ичкери-ледер, коммунизмге јууктадар.

Коммунизм дегени—тузаланатан кандый ла продукталарды артыгыча эдип, оморды обществонын члендерине үлеерин „кажы ла кижиден онын кандый ишке чыдаары аайынча, кажы ла кижиге—оной керексигени аайынча берер“ деп ээжи аайынча төзөлгөн общественный строй болуп јат.

Улу Сталинге мак! Коммунистический партиянын башчызынын, албатынын сүүген башчызынын ла үредүчизинин—нөкөр Сталиннин ижинин учуры орооннын јүрүминде айдары јок јаан.

Сталин Ленинле кожо большевистский партияны төзөп, чыдаткан, оны марксистско-ленинский теорияла јепсендирген, ол теорияны оной ары өскүрген.

Сталин Ленинле кожо ишмекчилердин ле крестьяндардын телекейде баштапкы Советский социалистический государствозын төзөгөн, Советский Социалистический Республикалардын Союзын төзөгөн.

Сталин Ленинле кожо Советский государствонин эн баштапкы ла төс учурлу төзөлгөзин—ишмекчилердин ле крестьяндардын союзын төзөп тыңыткан.

Сталин бистин ороондо социалистический обществоны бүдүрерин башкарган.

Сталин бойынын ойгор башкарганыла Ада-Төрөл

¹ Москва городто Сталинский избирательный округтын избирательдеринин выборлор алдындагы јуунында 1946 јылда, 9 февральда айткан куучыны.

учун Улу жууда советский албатынын јенүзин јеткилдеген, Советский Союзтын телекейде айалгазын бузулбас бек эткен.

Советский албаты эмди келер сыранай ырысту јүрүмге—бистин ороондо коммунизм бүткүлинче јенерине Сталиннин башкарганыла ижемчилү барып јат.

Албатыга нөкөр Сталиннин күнүн сайын јетирип турган улу килемјизин бис ончобыс бойыбыстын јүрүмисте көрүп туршыбыс.

Сталиннин адын јер үстинде кандый ла јерде ончо улус билер. Телекейдин бастыра албатызы нөкөр Сталинди бойынын башчызы ла најызы деп, амыр-әнчү учун, демократия учун, тегин улустын ырызы учун јана түшпес тартыжачызы деп көрүп јат.

Советский Союзтын сознательный, бичикчи ле культурный граждандары болорго, коммунизмдин активный строительдери болорго амадап, билеристи элбедерге ле теренжидерге эрчимдү үренеликтер!

БАЖАЛЫКТАР

<i>Кире ёёс.</i>	<i>Стр.</i>
Бистия Улу Төрөлибис — — — — —	3
<i>I. Государство ло право дегени не</i>	
1. Первобытно-общинный строй — — — — —	8
2. Государствонун табылып бүткени — — — — —	10
3. Култудачылардын государствозы — — — — —	14
4. Феодално-крепостнический государство — — — — —	18
5. Капиталистический государство — — — — —	23
6. Государство ло право дегени не — — — — —	28
<i>II. Советский социалистический государство</i>	
1. Каан башкарган Россияда ишкүчиле јаткан албатынын жадын-јүрүми ле тартыжузы — — — — —	30
2. Улу Октябрьский социалистический революция — — — — —	34
3. Советский государствонун баштапкы ла бүдүрген керектери — — — — —	37
4. Советский государствонун тыгызганы ла өскөни — — — — —	39
5. Советский государство—СССР-де социализмди тургузып бүдүреринин эн учурлу јепсели — — — — —	41
6. Советский Союзтын политический төзөлгөзи — — — — —	43
7. Советский социалистический государство кулданачы государстволордон тазылынаг ала башкаланып турганы — — — — —	45
8. Советский социалистический государство капиталистический государстволорды артыктап турганы — — — — —	46
<i>III. Советский социалистический общество</i>	
1. Социализм албатынын күнүн сайынгы жадын-јүрүмнине — — — — —	52
2. Социалистический јөбжө — — — — —	53
3. Социалистический хозяйственный предприятиелер — — — — —	58
4. Хозяйствонун социалистический системазы — — — — —	63
5. Хозяйствонун социалистический системазын капиталистический системазын артыктап турганы — — — — —	67
6. Социалистический хозяйстводогы иш — — — — —	73
7. Советский социалистический общество кандый класстардан туруп јат — — — — —	78
8. Социалистический общество ло Советский государство — — — — —	84

IV. Советский Союзтын государственньй устроитвозы:

1. СССР-де албатылардын айалгазы	—	—	—	—	89
2. Советский Союз дегени не	—	—	—	—	91
3. Советский союзный республика	—	—	—	—	98
4. Советский автономный республика	—	—	—	—	104
5. Советский автономный область	—	—	—	—	109
6. Советский национальный округ	—	—	—	—	113
7. СССР-дин государственньй устроитвозынын учуры	—	—	—	—	118

V. Советский Союзта государственньй жаннын эн бийик органдары

1. СССР-дин Верховный Совет	—	—	—	—	125
2. СССР-дин Верховный Советдин Президиумы	—	—	—	—	133

VI. Союзный ла автономный республикалардын государственньй жаннын эн бийик органдары

1. Союзный республикалардын государственньй жаннын эн бийик органдары	—	—	—	—	139
2. Автономный республикалардын государственньй жаннын эн бийик органдары	—	—	—	—	141

VII. Советский Союзтын государственньй управлеизинин органдары

1. СССР-дин Министрлеринин Совети	—	—	—	—	142
2. СССР-дин министерстволоры	—	—	—	—	145
3. СССР-дин Министрлеринин Совети буржуазный башкарулардан тазыланган ала башка болуп турганы	—	—	—	—	146

VIII. Союзный ла автономный республикалардын государственньй управлеизинин органдары

1. Союзный республикалардын Министрлеринин Совети ле министерстволоры	—	—	—	—	148
2. Автономный республикалардын Министрлеринин Совети ле Министерстволоры	—	—	—	—	149

IX. Государственньй жаннын ла государственньй управлеизинин жербойындагы органдары

1. Ишкүчиле жаткандардын депутаттарынын жербойындагы Советтери	—	—	—	—	152
2. Жербойындагы Советтердин Исполнительный Комитеттери	—	—	—	—	154

X. Советский жаргы ла прокуратура

1. Буржуазно-помещичий жаргы	—	—	—	—	158
2. Советский жаргы, онын задачалары	—	—	—	—	159
3. Бистин жаргы органдар	—	—	—	—	162
4. Сырангай ла демократический, чып ла чын албатынын жаргызы	—	—	—	—	165

5. Советский прокуратура. Онын задачалары	—	—	—	168
6. Прокурорский шинжү тѳзѳри	—	—	—	171

XI. Советский граждандардын тѳс праволоры

1. Советский Союзтын гражданиви	—	—	—	173
2. Иштеер право	—	—	—	174
3. Амырайтан право	—	—	—	177
4. Материальный жанынан жеткилдеер право	—	—	—	179
5. Ұренер право	—	—	—	184
6. Ұй улус эр улусла тўнгей праволу	—	—	—	189
7. Кандый ла национальностьту ла кандый ла расаларлу граждандардын тўп-тўнгей праволу болуп турганы	—	—	—	192
8. Мўргўл жанын жагдаары эмезе жагдабазы жайым бѳлуп турганы	—	—	—	195
9. Политический жайымдар	—	—	—	198
10. Буржуазный куурмак демократия	—	—	—	200
11. Советский албатынын башкарачы ла ууландырачы ийде-	—	—	—	—
12. кўчи	—	—	—	204

XII. Советский граждандардын тѳс обязанностьторы

1. Праволор ло обязанностьтор керегинде	—	—	—	210
2. Конституцияны буспас! Советский закондорды бўдўрер!	—	—	—	211
3. Иштин дисциплиназын буспай, оны бўдўрери!	—	—	—	213
4. Общественный молжуны ак-чек бўдўрер!	—	—	—	218
5. Социалистический общежитиенин эжилерин буспас!	—	—	—	221
6. Общественный социалистический жѳбжѳни чеберлеер ле тын-ындар!	—	—	—	225
7. Советский граждандардын бўдўретен мактулу кереги	—	—	—	229
8. Кажы ла советский гражданинин кыйалта жок бўдўретен агару кереги	—	—	—	232

XIII. Советский Союзта государственный жанным органдары канайда тѳзѳлип жат

1. Буржуазный ороондордо выборлор	—	—	—	240
2. Советский избирательный система	—	—	—	242

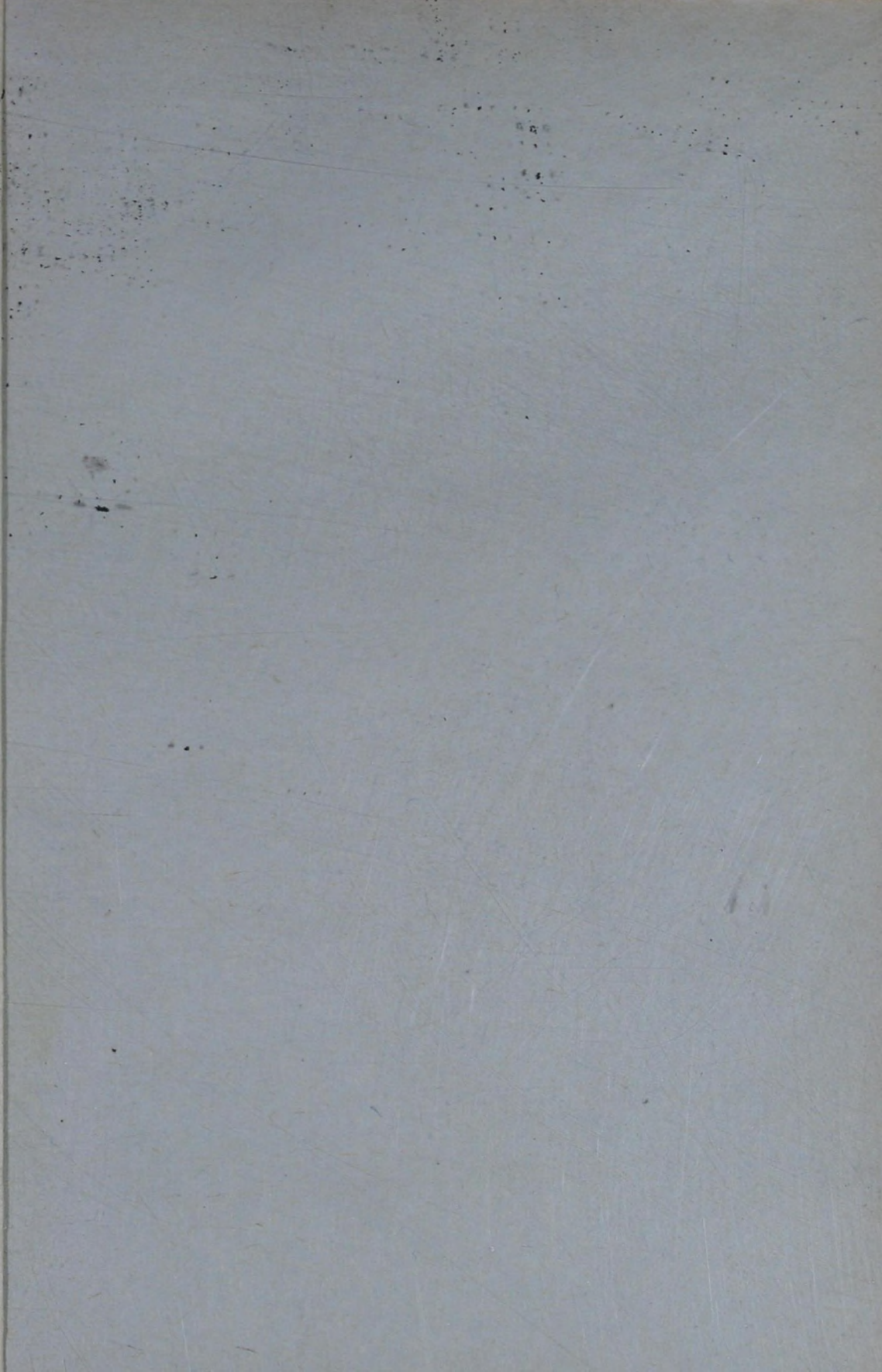
XIV. Советский Союз—амыр-энчў учун, демократия ла социализм учун тартыжуда бастыра албатылардын куйыгы

1. Сталинский Конституциянын учуры	—	—	—	249
2. Демократиянын ла социализмнин ийде-кўчтери ѳзўп, тын-гып турганы	—	—	—	253
3. Бистин орооннын ичжанындагы задачалары	—	—	—	260

Редактор *Е. МУЛТУЕВА.*
Техн. ред. *С. СУРАЗАКОВ.*
Корректор *С. Сабашкина.*

АН 00645. Сдано в набор 31/VIII-51 г.
Подписано к печати 23/XI-51 г.
Объем 16,75 п. л. Уч. авт. листов 12,1.
Уч. изд. листов 13,80. Тираж 2000.
экз. Заказ № 612. Цена 2 руб. 70 коп.

г. Горно-Алтайск, типография
облесполкома.

Баазы 2 салк. 70 ак.
Цена руб. 70 коп.

КОНСТИТУЦИЯ СССР

на алтайском языке